

**T.C.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Türkçe Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı**

**NECATİ BEY DİVANI'NDAKİ ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN
TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA YER ALMA
DURUMLARININ İNCELENMESİ**

**Bülent ATEŞ
Yüksek Lisans Tezi**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ**

Burdur, 2018

T.C.
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Türkçe Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı

NECATİ BEY DİVANı'NDAKİ ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİN
TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDA YER ALMA
DURUMLARININ İNCELENMESİ

Bülent ATEŞ
Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ

Burdur, 2018

**BURDUR MAKÛ EĞİTİM
BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 23.07.2018 tarih ve 245/3 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 13.08.2018 tarihinde tez savunma sınavı yapılan Bülent ATEŞ'in Necati Bey Divanı'ndaki Atasözleri ve Deyimlerin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alma Durumlarının İncelenmesi konulu tez çalışması Türkçe Eğitimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ
(Tez Danışmanı)

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Himmet BÜKE

ÜYE : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÜNAL

ONAY

M.A.K.Ü Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

BİLDİRİM

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu taahhüt edip, tezimin kaynak göstermek koşuluyla aşağıda belirttiğim şekilde fotokopi ile çoğaltılmasına izin veriyorum.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Bülent ATEŞ

Tarih

İmza

TEŞEKKÜR

Başta, *“Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım”* diyen Türk Bilge Kağan olmak üzere, *“Bugünden sonra divanda, dergâhta, barigahta, mecliste, meydanda, Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır”* diyen Karamanoğlu Mehmet Bey’e, *“Türkçenin derinliklerine dalınca, gözlerime on sekiz bin evrenden daha yüksek bin evren göründü”* diyen Ali Şir Nevai’ye, *“Türklüğün vicdanı bir, dini bir, imanı bir; fakat hepsi ayrılır olmazsa lisanı bir”* diyen Ziya Gökalp’e, *“Mademki Türk’üz, o halde bir Türk gibi görür, bir Türk gibi düşünür, bir Türk gibi davranırız ve bir Türk gibi yazarız”* diyen Ömer Seyfettin’e, *“Türkçe atalarımızın dili; anadil, diller güzeli. Yerine göre kılıçtan keskin, çelikten sert, kayadan sarp, boradan hızlı, bürümcükten ince, kelebekten uçucu, çiçekten renkli, kokudan tatlı, altından parlak, sudan duru Türkçe!”* diyen Ruşen Eşref Ünaydın’a, *“dilde, fikirde, işte birlik”* diyerek, Türk dilinin birliğine ömrünü adayan İsmail Bey Gaspıralı’ya, *“Türk milletinin dili, Türkçe’dir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bizde Türk dili, Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz hadiseler içinde ahlakının, ananelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, velhasıl bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir”* diyen Mustafa Kemal Atatürk’e ve Türk Dilini yaşatmak ve yüceltmek için mücadele vermiş tüm atalarımıza teşekkürü bir borç bilirim.

Lisans eğitimime başladığım ilk günden bugüne kadar her konuda destek ve yardımlarını gördüğüm, yüksek lisans eğitimime başladığımda ise öğrencisi olma şerefine nail olduğum ve yapılan bu çalışmada konunun belirlenmesinde, karşılaşılan zorluklarda bilgi, birikim, deneyimlerini aktararak yol gösteren ve her aşamasını titizlikle inceleyen danışmanım kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ’a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmamda değerli görüşleriyle bana önemli katkılar sağlayan, Dr. Öğr. Üyesi Himmet BÜKE’ye, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÜNAL’a, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KILINÇ’a ve Dr. Öğr. Üyesi Rafet AYDIN’a teşekkürü bir borç bilirim. Tez çalışmam sırasında her zaman yardımlarını gördüğüm çok kıymetli ağabeyim Ziya YENİÇERİ ve kıymetli arkadaşlarım Yaşar ÇILGIN ve Mehmet

KARLANGIÇ'a teŖekkür ederim. Son olarak tez çalışmam boyunca her zaman yanımda olan ve hiçbir zaman desteğini esirgemeyen Cansu ARSLAN'a ve her zaman maddi ve manevi desteğini gördüğüm sevgili aileme sonsuz teŖekkürlerimi sunarım.

Necati Bey Divanı'ndaki Atasözleri ve Deyimlerin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alma Durumlarının İncelenmesi

(Yüksek Lisans Tezi)

Bülent ATEŞ

ÖZ

Türk Dili, tarih boyunca çok farklı coğrafyalarda konuşulmuş, yayıldığı tüm coğrafyaların kültürlerinden ve yaşayış şekillerinden birçok şeyi bünyesine katmıştır. Türk Dilinin en çok kullanılan söz varlığı ürünleri olan atasözleri ve deyimler de bu coğrafyalardan etkilenecek oluşmuştur. Adeta dilimizin gen haritası durumunda olan atasözleri ve deyimler Türk Milletinin yaşayışı, düşüncüsü, dünya görüşü, günlük yaşayışı ve karşılaştığı farklı durumlar karşısında nasıl tepkiler verdiği hakkında bize çok önemli bilgiler vermektedir. Atasözleri ve deyimlerimizin kültürümüzü gelecek kuşaklara aktarmadaki rolünü göz ardı edemeyiz.

Necâti Bey, kullandığı sade Türkçesi ve şiirde kültürel öğelere yer vermesi sayesinde hem kendine özgü bir şiir dili oluşturmuş, hem de kültür öğelerimizin gelecek kuşaklara aktarılması konusunda Türk diline önemli bir hizmette bulunmuştur. Necâti Bey'in diğer bir önemli özelliği ise atasözü ve deyim kullanmadaki ustalığıdır. 15. yüzyıl Divan edebiyatının önemli şahsiyetlerinden olan Necati Bey'in günümüze kadar ulaşan tek eseri divanıdır. Çalışmanın ana kaynağı ise Ali Nihat Tarlan tarafından Necati Bey'in divanının 20 farklı nüshasını karşılaştırarak hazırladığı Necati Bey Divanı adlı eseridir. Çalışmanın amacı Necati Bey Divanı'nda yer alan atasözleri ve deyimlerden yararlanarak atasözü ve deyim öğretimini kolaylaştırmak, gerçek ve mecaz anlamı ayırt etmeyi göstermek, atasözlerini ve deyimlerin Türkçe ders kitaplarında etkili bir şekilde kullanımını sağlamaktır.

Hazırlanan çalışmada Necati Bey Divanı'nda yer alan gazel, kaside, kıt'a, mersiye, terci-i bend ve murabbalarda tarama yöntemi kullanılarak atasözü ve deyim saptaması yapılmıştır. Yapılan bu taramada, 52 beyitte 48 farklı atasözü ve 589 beyitte 244 farklı deyim saptanmıştır. Necati Bey Divanı'nda saptanan deyimler yapısal özellikleri bakımından birleşik fiil ve isim grubu olarak sınıflandırıldı. Necati Bey Divanı'nda saptanan atasözleri ve deyimlerin 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunma durumları belirlenip tablolaştırılarak sunuldu. Necati Bey Divanı'nda saptanan atasözleri ve deyimlerin Türkçe ders kitaplarında bulunmaları bize gösteriyor ki, belli bir zümreye ait olarak bilinen Klasik Türk şiirinde, bugün bile ağızlarda yaşamayı sürdüren halka ait birçok sözcüğe rastlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Atasözleri, Deyimler, Necati Bey Divanı, Türkçe Eğitimi, Türkçe Ders Kitapları

Sayfa Adedi: 180

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Rıza OĞRAŞ

Investigation of the situations of Necati Bey Divanı proverbs and idioms work in the Turkish course books

(Master Thesis)

Bülent ATEŞ

ABSTRACT

Turkish language has been spoken in many different geographies throughout the history and has included many things from the cultures and ways of life of all the geographies it has spread. Proverbs and idioms, which are the most widely used vocabulary products of the Turkish language, were also influenced by these geographies. The proverbs and idioms, which are in the state of the gene map of our language, give us very important information about the Turkish nation's life, its thinking, its world view, its daily life and how it reacts to the different situations it faces. We cannot ignore the role of Proverbs and idioms in transferring our culture to future generations.

Necâti Bey has created a unique poem language thanks to his simple Turkish language and the use of cultural elements in poetry. He has also provided an important service to the Turkish language for the transfer of our cultural elements to the next generations. Another important feature of Necâti Bey is his skill in using the proverb and the idiom. Necati Bey, one of the important figures of the 15th century Divan literature, is the only work of the divan that has reached to the present day. The main source of the study is Necati Bey's Divan, prepared by Ali Nihat Tarlan, by comparing 20 different copies of the divan of Necati Bey. The aim of the study is to facilitate the teaching of proverb and idioms by using the proverbs and idioms in the Council of Necati Bey, to show the distinction between real and metaphorical meaning, and to use proverbs and idioms effectively in Turkish textbooks.

In this study, a proverb and idiom was determined by using the scanning method in gazel, kaside, kıtenda, mersiye, terci-i bend and murabbalar which are located in Necati Bey Council. In this survey, 48 different proverbs in 52 couplets and 244 different idioms were found in 589 couplets. The idioms found in the Council of Necati were classified as compound and name in terms of their structural features. Proverbs and idioms found in the Council of Necati Bey 5-8. class Turkish textbooks are presented and tabulated by showing their status. The fact that proverbs and idioms found in the Council of Necati have been found in Turkish textbooks show us that in the classical Turkish poetry known as belonging to a certain group, there are many words belonging to the people who continue to live in the mouths even today.

Keywords: Proverbs, Idioms, Necati Bey Divanı, Turkish education, Turkish Course Books

Page Number: 180

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Rıza OĞRAŞ

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Problem Cümlesi	3
1.2.1. Alt Problemler.....	3
1.3. Araştırmanın Amacı	4
1.4. Araştırmanın Önemi	4
1.5. Sınırlılıklar.....	5
BÖLÜM II.....	6
KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	6
2.1. Kuramsal Çerçeve	6
2.1.1. Necati Bey'in hayatı.	6
2.1.2. Necati Bey'in edebi kişiliği.	8
2.1.3. Necati Bey'in eserleri.	10
2.1.4. Necati Bey Divanı.....	11
2.1.5. Atasözleri ve deyimler.	11
2.1.5.1. Atasözleri.....	12
2.1.5.2. Deyimler	13
2.1.5.3. Eski Türk Edebiyatında atasözleri ve deyimler	14

2.1.5.4. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında atasözü ve deyim öğretimi.....	15
2.1.5.5. 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programında atasözü ve deyim öğretimi..	16
2.1.5.6. 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programında atasözü ve deyim öğretimi.	19
2.2. İlgili Araştırmalar	21
BÖLÜM III	23
YÖNTEM.....	23
3.1. Araştırma Modeli (Deseni).....	23
3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	24
3.3. Veri Toplama Süreci	24
3.4. Veri Toplama Araçları.....	24
3.5. Verilerin Analizi.....	24
BÖLÜM IV	26
BULGULAR VE YORUM.....	26
4.1. 1. Alt probleme İlişkin Bulgular.....	26
4.2. 2. ve 3. Alt Probleme İlişkin Bulgular.....	28
4.3. 4. Alt Probleme İlişkin Bulgular	34
4.4. 5. Alt Probleme İlişkin Bulgular	36
BÖLÜM V	46
SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	46
5.1. Sonuç ve Tartışma	46
5.2. Öneriler.....	47
KAYNAKLAR	49
EKLER.....	52
EK 1.....	53
EK 2.....	64
EK 3.....	178

KISALTMALAR

bk. : Bakanız

c: Cilt

G: Gazel

H: Hicri

K: Kaside

KT: Kıt'a

MT: Matla

mec. : mecaz

M: Mersiye

ME. : Mersiye-i Ester

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

MSA: Mersiye-i Şeh-Zâde Sultân Abdullah

MSM: Mersiye-i Şeh-Zâde Sultân Mahmûd

R: Rubâ'î

s: Sayfa

TB: Terci-i Bend

TDK: Türk Dil Kurumu

yy: Yüzyıl

TABLolar DİZİNİ

<u>Tablolar</u>		<u>Sayfa</u>
Tablo 1	2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Amaç, Kazanım, Etkinlik ve Açıklamalar.....	18
Tablo 2	2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Kazanım ve Açıklamalar.....	21
Tablo 3	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözleri.....	27
Tablo 4	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimler.....	29
Tablo 5	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözlerinin 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları.....	39
Tablo 6	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözlerinin 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları.....	39
Tablo 7	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözlerinin 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları.....	39
Tablo 8	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları.....	40
Tablo 9	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları.....	42
Tablo 10	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları.....	43
Tablo 11	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları.....	45

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sekiller

Sayfa

Şekil 1	Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin İsim ve Birleşik Fiil Grubu Biçiminde Sınıflandırılması.....	37
---------	--	----

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmaya temel teşkil eden problem durumu, problem cümlesi ve alt problemler ile araştırmanın amacı, önemi ve sınırlılıklarına yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

“Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimaî bir müessesedir” (Ergin, 1998, s. 3). Milletleri oluşturan insanları bir arada tutan insanların bir topluluğa aidiyet duygusu hissetmesini sağlayan bir milleti millet yapan dilidir. Dil, kültürün taşıyıcısıdır. Bir dil, sözcüklüğü açısından ele alındığında yalnızca o dilin sözcükleri anlaşılmalıdır. Bunların yanında deyimler, kalıp sözler, terimler, atasözleri, deyimler ve çeşitli anlatım kalıplarının oluşturduğu bütün anlaşılır (Aksan, 2006, s. 7). Atasözleri ve deyimler bir dilin en önemli unsurlarındandır. Dilin gelişmişlik ölçütlerinden birisi de herhangi bir durumu veya bir olguyu kelimenin gerçek anlamının dışında, yan anlamlarıyla veya mecaz anlamıyla ifade edebilme gücüdür. Türkçe, atasözleri ve deyimler yönünden en zengin dillerden birisidir. Türkçenin atasözleri ve deyimler yönünden zengin olması Türkçenin anlatım gücünü arttırmaktadır ve Türkçe'nin dünya dilleri arasında saygın bir yer edinmesine katkı sağlamaktadır. Türk atasözlerinin yazılı olan ilk örnekleri Türkçenin bilinen en eski metinleri olan 8. yy'da Bilge Kağan tarafından diktirilen Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkmaktadır. Türk atasözlerini bir araya getirip derleyen ilk kişi ise Kâşgarlı Mahmud'dur. Türk dil ve kültür tarihinin en önemli eserlerinden birisi olan Dîvânü Lûgati't Türk'te atasözü, “sav” kelimesi ile

karşılanmış ve bu eserde Türk boyları arasından derlenen yaklaşık 290 atasözüne yer verilmiştir (Sakaoğlu, 2002 s. 28).

Bir dil ait olduğu millet tarafından oluşturulmaktadır. Bu yüzden kültürel mirasın oluşmasında da dilin önemi büyüktür. Küresel kültürün hızla toplumlara nüfuz ettiği günümüz dünyasında milletlerin millî kültürlerini ve millî benliklerini koruması, diğer milletlerden ayrılmalarını sağlayan dillerini korumaktan geçmektedir. Dili korumanın anahtarı da dilin temel taşları olan kelime ve kelime gruplarının yaşatılmasıdır.

Bir dilde atasözleri ve deyimlerin yok olmaya başlaması o dilde kültürel yozlaşma olduğunun ve dilin yok olmaya başladığının göstergesidir. Türk Edebiyatı'nın ilk yazılı belgeleri sayılan Orhun Yazıtları'ndan, günümüze kadar gelen bütün edebi eserlerde, dilimizin temel yapı taşlarından olan atasözleri ve deyimler ile karşılaşmaktayız. Divânü Lugati't-Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l Hakayık ile başlayan şiirde atasözü ve deyim kullanımını 15. yüzyılda Necatî devam ettirmiştir ve şiirlerinde yoğun bir şekilde atasözü ve deyim kullanmıştır (İçel, 2004, s. 178). 15. yy. divanlarından Ahmed Paşa Divanı, Necati Bey Divanı, Şeyhi Divanı, Mesihî Divanı, Üsküblü İshak Çelebi Divanı ve Cem Sultan Divanı'nda yoğun atasözü ve deyim kullanımı görülmektedir.

Türk edebiyatının altı asırlık büyük bir dönemini kapsayan divân edebiyatı İslam kültürünün etkisi altında gelişim göstermiş, İran ve Arap edebiyatından etkilenmiş ve belli bir zaman sonra etkilendiği edebiyatlardan daha üstün eserler vermiştir. Divân edebiyatı bu uzun ömrüyle Türk millî kültürünün, asla ihmal edilmemesi gereken en önemli parçalarından biridir.

Bugün divân edebiyatının doğru bilinmemesi, halkın Divan edebiyatına bakışını olumsuz yönde etkilemekte ve Divan edebiyatına olan ilginin azalmasına neden olmaktadır. Bu algının yıkılması ve Divan edebiyatının doğru öğretilmesi, Divan edebiyatı içerisinde yer alan halk kültürü öğelerinin gün yüzüne çıkarılması ve günümüz Türkçesine aktararak halka sunulmasıyla mümkün olacaktır. Her ne kadar yabancı etkilere maruz kalmış olsa da içinde barındırdığı halk kültürü öğeleri, halkın yaşayışına ait unsurlar ve diğer her şeyiyle Türk Milletine ait olan Divan edebiyatını

tanımak, Türk kültürünü bilmek ve onu gelecek kuşaklara aktarmak her Türk'ün görevidir.

Görüldüğü üzere Divan edebiyatındaki eserlerden birçok yönden yararlanılabilir. Bu edebiyattaki eserlerin dil yapıları yönünden ele alındığında geçmişteki kullanımları saptanarak günümüzde kullanımlarına bakılması gerekir. Bu sayede geçmiş ile köprü kurularak kaynaklık etmesi sağlanacaktır. Türkçe öğretiminde atasözleri ve deyimler kullanılarak gerçek anlam, yan anlam ve mecaz anlam öğretimi önemlidir. İşte bundan dolayı 15. yüzyıl Divan edebiyatının önemli şahsiyetlerinden olan Necati Bey'in günümüze kadar ulaşan tek eseri olan divanı üzerinde yapılan bu çalışmada, Necati Bey Divanı'ndaki atasözleri ve deyimlerin günümüz Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları gösterilmeye çalışılacaktır.

1.2. Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problemini; "Necati Bey Divanı'ndaki atasözleri ve deyimlerin günümüz Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları nasıldır?" sorusu oluşturmaktadır.

1.2.1. Alt Problemler. Hazırlanan çalışmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır.

1. Necati Bey Divanı'nda atasözlerinin kullanılma durumu ve sayısal görünümü nasıldır?
2. Necati Bey Divanı'nda deyimlerin kullanılma durumu ve sayısal görünümü nasıldır?
3. Necati Bey Divanı'nda saptanan deyimlerin sıklık görünümü nasıldır?
4. Necati Bey Divanı'nda deyimlerin yapısal özellikleri bakımından görünümü nasıldır?
5. Necati Bey Divanı'nda atasözleri ve deyimler 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında doğrudan veya aynı anlama gelen biçimi kullanılmakta mıdır?

1.3. Araştırmanın Amacı

Türk Edebiyatı, Türk Milletinin varoluşuyla ortaya çıkmış günümüze kadar Türk Milletinin yaşadığı sevinçleri, acıları, zaferleri ve tüm yaşayışını içinde barındırmıştır. Türk Milleti ile yaşıt olan Türk Edebiyatı'nın geçmişten günümüze kadar belirli evreleri olmuştur. Bu evreler gelişimini tamamladıktan sonra her biri zamanla yerini yenisine bırakmış veya birden fazla edebiyat evresi aynı anda toplumun farklı kesimlerinde yaşamayı sürdürmüştür. Divan edebiyatı da bunlardan bir tanesidir. Divan edebiyatı uzun yıllar boyunca, yüksek zümreye yönelik olduğu, halkın diğer kesimlerine hitap etmediği ve halk kültüründen, halkın yaşantısından uzak olduğu söylenerek çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Ancak Divan edebiyatı eserlerine baktığımızda toplum yaşamından ve halk kültüründen tamamen kopuk olmadığını görmek mümkündür. Divan edebiyatı şâirleri de diğer şairler gibi eserlerinde halk kültürü öğelerine, halkın yaşayışına, halkın geleneklerine ve halk dilinde sıkça kullanılan atasözleri ve deyimlere yer vermiştir. Bu nedenle çalışmamızda Eski Türk edebiyatı içerisinde Necati'nin dönemine nazaran Farsça ve Arapça etkisinde kalmayıp kültür öğeleri yönünden zengin dil ürünlerini barındıran Divanın atasözleri ve deyimler bakımından incelemek ve eserde saptanan atasözleri ve deyimlerin Türkçe ders kitaplarında bulunma durumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmamızın diğer bir amacı ise Türk dilinin atasözleri ve deyimler yönünden ne kadar zengin bir dil olduğuna dikkat çekmek, atasözü ve deyim öğretimini kolaylaştırmak, gerçek ve mecaz anlamı ayırt etmeyi göstermek, Türkçenin ve Türk kültürünün öğretimine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Türk dilinin tarihi süreç içerisindeki gelişimine ve değişimine baktığımızda, Türkçenin ilk yazılı eseri olan Orhun Yazıtları'ndan itibaren her evresinde atasözleri ve deyimler kullanılmıştır. Kullanılan bu atasözleri ve deyimler Türkçenin anlatım gücünü arttıran en önemli söz varlığı ürünleri olmuştur. Divan edebiyatında da anlam derinliği yakalamak, anlamı güçlendirmek ve az sözcükle çok anlam ifade etmek için atasözleri ve deyimlere sıkça başvurulmuştur.

Necati Bey 15. yy'da Anadolu'da Türk şiir dilinin gelişmesine kullandığı atasözleri ve deyimler yoluyla katkıda bulunmuştur. Farşçanın etkin olduğu bir dönemde Türkçe eserler vermek suretiyle Türkçe'nin bir edebi dil haline gelmesini sağlayan usta şairlerden birisidir. Atasözleri ve deyimleri kullanarak şiirde anlam derinliği yakalamıştır. Necati Bey şiirlerinde atasözleri ve deyimleri büyük bir ustalıklarla kullanmıştır. Özellikle kaynaklarda da belirtildiği gibi, atasözleri ve deyimler bakımından kendine has bir şiir dili oluşturmuştur. Bu nedenle Necati Bey'in günümüze ulaşmış tek eseri olan divanı, atasözleri ve deyimler yönünden incelenip Türkçe öğretiminde kullanımı sağlanmalıdır. Bu bağlamda hazırlanan çalışma, Necati Bey'in divanında yer alan atasözleri ve deyimlerin günümüz Türkçe ders kitaplarında yer alma durumlarının saptanması ve eserin bu dil yapıları yönünden zenginliğini ve kullanımını ortaya koymasından önemlidir.

Bir dilde atasözleri ve deyimlerin yok olmaya başlaması o dilde kültürel yozlaşma olduğunun ve dilin yok olmaya başladığının göstergesidir. Kültürel devamlılığın sağlanması ve dilin varlığının sürdürülmesi için atasözleri ve deyimlerin yaşatılması gereklidir. Çalışmamız atasözleri ve deyimlerin yaşatılması ve bu sayede kültür hazinemizin korunması yönünden önemlidir. Ayrıca bu çalışmayla birlikte atasözleri ve deyimlerin tarihi süreç içerisinde gelecek kuşaklara nasıl aktarıldıklarını ve bu aktarım sırasında nasıl değişimlere uğradıklarını gözlemleyebilmek de olanaklı olacaktır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma TARLAN (1997) tarafından hazırlanan Necati Bey Divanı adlı eserle sınırlandırılmıştır. Eserde dil yapıları yönünden sadece atasözleri ve deyimlerin saptanması yapılmıştır. Necati Bey Divanı'nda saptanan atasözleri ve deyimler Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü ve Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü adlı eserindeki atasözleri ve deyimler ile sınırlandırılmıştır. Necati Bey Divanı'ndaki atasözleri ve deyimler kullanım sıklığı ve 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları ile sınırlandırılmıştır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Kuramsal Çerçeve

Bu bölümde araştırmanın konusu ile ilgili literatür bilgisi taranarak araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur.

2.1.1. Necatî Bey'in hayatı. Gelibolulu Ali, Künh-ül Ahbar adlı eserinde Necatî Bey için "Şairlerin piri ve önderi; beliğlerin emsalsiz, muhterem beyi, darbimesel söyleyenlerin ünlü reisi, fasihler zümresinin herkes tarafından uygun görülüp kabul edilen hükümdarların, karinlerin ve 'asirların nadir yetiştirildiği, feleğin ve beldelerin emsalsiz olarak vücuda getirdiği büyük bir şair"dir diyor. Kullandığı yoğun Türkçe sözcüklerle Divan edebiyatı içerisinde kendine has bir şiir dili oluşturmuş ve Divan edebiyatı içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Necatî Bey'in doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ölüm tarihi ise tüm kaynaklarda (H. 25 Zilkade 914 M. 17 Mart 1509) olarak geçmektedir. "Necatî Bey'in hayatı hakkında ise çeşitli kaynaklarda farklı bilgilere yer verilmektedir. Bize güvenilir bilgileri yakın dostu Sehi (öl: hicri 955 M. 1548), Âşık Çelebi (öl: hicri 979 M. 1571) ve dedesi Mirî'den (öl: hicri 967 M. 1559) naklen Kınalızâde Hasan Çelebi (öl: hicri 1012 M. 1604) vermektedir. Bunlardan Sehi, Edirneli olduğunu söylemekte, Lâtifi ve Âşık Çelebi daha ileri giderek; birincisi "Abdullah oğlu olup Sâili namında bir şairin kulu", ikincisi "Edirne'den bir karıcığın kulu ve oğulluğu" olduğunu ifade etmektedir" (Çavuşoğlu, 1971, s. 5).

Necatî Bey'in asıl adı hususunda Latifi, Aşık Çelebi ve Sehi'nin verdikleri İsa adına karşı, Hasan Çelebi dedesinden naklen adının Nuh olduğunu dile getirmektedir. Doğrusu Hz. Nuh'un sıfatı Hz. Adem'in Safiyyullah, Hz. İbrahim'in Halilullah olduğu gibi Neciyullahtır. Necatî mahlası Nuh ismine daha çok yakışır; fakat Sehi gibi, kabrini yaptıracak kadar yakını olan bir kimsenin İsa ismini zikredişinden sonra

bu konuda tartışmaya pek yer kalmamaktadır. Olsa olsa, Necatî'nin İsa isminden önce Nuh adını taşıdığı, sonradan bunu değiştirdiği tartışılabilir; bu da uzak bir ihtimaldir. Hakikatte Latifi “bazıları ismi Nuh’dur, Necatî tahallus etmeğe veh-i münasebet ve isim ile tahallus beyninde mutabakat budur derler” diyerek Hasan Çelebi’yi onaylayarak bu ihtimali işaret etmekte ve iki ismin karşılaştırmasını yaparak İsa isminde karar kılmaktadır (Çavuşoğlu, 1971, s. 6).

Necatî'nin tahsili medresenin yüksek kısımlarına kadar çıkan bir dereceye varmamıştır. Şiir ve inşa o devir sanat anlayışına göre arkasından birçok bilgileri sürükler. Necatî bunları hemen elde etmiştir. Edirne’de doğmakla beraber asıl yetiştiği ve şöhret kazandığı yer Kastamonu’dur. Bu konuda bütün kaynaklar aynı bilgiyi vermektedir. Latifi dahi, Edirne’de Sâilî nam bir şairin kuludur, diyerek Necatî'nin Edirneli olduğunu, fakat Kastamonu’da şöhret kazandığını ve bu yüzden bazı resailinde kendisini Kastamonu’ya nispet ettiğini yazarsa da bu resail ele geçmemiştir (Çavuşoğlu, 1971, s. 6). Fatih devrinin sonlarında Kastamonu’dan gelen bir kervan, Necatî'nin “dön döne” redifli iki gazelini Bursa’ya getiriyor. Bu hadiseyi Kınalızade Hasan Çelebi’nin pederi Ali Efendi, kendi babası Mirî Efendi’den naklen şöyle söz eder:

“Zamanın şairleri Bursalı Ahmet Paşa’nın etrafında toplanır, sohbet ederdik. Bir gün Kastamonu’dan bir kervan geldi ve o şehirde Nuh isimli ve “Necatî” mahlaslı bir şairin meydana çıktığını ve “döne döne” redifli iki gazelle büyük şöhret kazandığını haber verdi” (Tarlan, 1997, s. 7).

Necatî sonradan Fatih Sultan Mehmed’e:

Oldı çünkim melâh-ı berf havadan nâzil

Mezra-ı sebz-i tarabdan gönül umma hâsıl

matlalı şitaiyyesi ile

Handân ider cihânı yine fasl-ı nev-bahar

Nite ki can-ı âşık-ı gam-gini vasl-ı yar

matlalı bahariyesini vermiş ve bu suretle padişahın ihsanlarına nail olmuştur (Tarlan, 1997, s. 7).

Necati Bey, Fatih Sultan Mehmet'in vefatından sonra da, İstanbul'da kalmış, 1481'de tahta geçen 2. Bayezid'a sunduğu Kaside-i cülûsiye ve Bahâriye ile onun takdirini kazanmıştır. Padişahın büyük oğlu Şehzade Abdullah, Karaman sancağına tayin edilince, Necati Bey'e, onun maiyetinde divan kâtipliği görevi verilmiştir. Fakat bu vazifenin uzun sürmediğini, birçok gazellerinde tasvir ettiği Şehzade Abdullah ölünce, İstanbul'a döndüğü bilinmektedir (1483). Bu vakitsiz ölümden duyduğu acıyı bir mersiyesinde canlandıran Necati Bey, bir süre sonra 2. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmut'a Manisa sancağının verilmesi üzerine, nişancı tayin edildi. Çok sevdiği genç şehzadenin yanında maddi ve manevî en bahtiyar günlerini teşkil eden bu vazife da kısa sürmüş, Şehzade Mahmut'un vefatı üzerine İstanbul'a dönmeye mecbur kalmıştır (1507). Şehzade Mahmut hakkındaki mersiyesi ile 2. Bayezid'i teselli etmeye onun acısını paylaşmaya çalışan Necati Bey, bundan sonra resmi görev kabul etmemiş, kendisine bağlanan bin akçe maaş ile ömrünün geri kalan son iki yılını Vefâ'da edindiği evde geçirmiştir. Sunî ve Sehî'nin düşürdükleri tarihlerden anlaşıldığı üzere, 25 Zilkade 914 (17 Mart 1509)'te vefat etmiştir (Acar, 2009, s. 52).

15. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu sahasında yetişmiş en büyük şair olan Necati Bey'in kaynaklarda adı geçen eserlerinden sadece divanı elde bulunmaktadır. Tezkireler Necati Bey'in gazelde en usta şair olduğunu yazmaktadırlar. Necati Bey'in başarısı tezkirelere göre şiirde atasözleri, deyimler ve halk söyleyişlerini ustaca kullanmasından kaynaklanmaktadır. XV. yüzyılda şiirlerinde yer alan Türkçe kelimelerin bolluğu onu haklı bir üne kavuşturmuştur. İçel (2004)'e göre şiirlerinde atasözleri ve deyimleri de kullanan Necati, bu bakımdan şuurlu bir Türk dilcisidir.

2.1.2. Necati Bey'in edebi kişiliği. Necâtî Bey'in dil özelliği onun sadece mesel kullanmadaki becerisinden ibaret değildir. Dilinin akıcılığı, sadeliği, yabancı sözcüklerin çok az kullanıldığı saf Türkçesiyle de hem çağdaşları hem de kendisinden sonra gelen divan şairleri üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Necâtî Bey'in yanında yetişen XVI. yüzyıl tezkire yazarı Sehi Bey, Heşt Behişt adlı eserinde onun dil özellikleri ve edebi üslubunu güzel bir şekilde dile getirmiştir (Tarlan, 1997, s. 8).

Yaradılış itibariyle son derecede iyi bir şair, zihni son derecede kuvvetli, fasih, pürüzsüz bir şair ve şiir nev'inde şiiri şaşırtıcı renklere boyamakta iyi bir sihirbazdır. Şiiri o derecede güzel, ince ve temiz; o derecede içe işleyici ve yanıktır ki şiirde güzelliği ve inceliği mucize hududuna getirmiştir. Şiirleri renklidir ve onları nazıma çekmek kudreti apaçık bir sihir sayılabilir (Çavuşoğlu, 2001, s. 12). Gazel tarzında güzel ve darb-ı mesel yolunda herkesin beğenisini kazanmış güzel, âşıkane gazelleri çok ve beğenilmiş matla'larına nihâyet yoktur. Kasideleri, muhayyile mahsulleriyle dolu, kıta'ları inciler saçıcıdır. Divanı halk arasında elden ele dolaşır. Kendisi bilgilerle olgunluğa erişmiştir. Şiirlerine öyle bir şive ve eda vermiştir ki Mevlâna İdris-i Bitlisi, Tevarih-i Âl-i Osman adlı eserinin Sultan Muhammed'e ait altıncı cildinde Necâtî'yi Rum'un Husrev'i diye tanıtır (Tarlan, 1997, s. 9)

Necâtî Bey'den bahseden tezkire yazarlarının tamamı onun mesel kullanmadaki ustalığına vurgu yapmıştır. Türkçe divanında Türkçeyi etkili ve akıcı bir biçimde kullanan şiirleriyle edebiyat tarihinde hatırı sayılır bir yer edinmiştir. Şair, özellikle şiiri atasözü ve deyimlerle süslemesi, teşbih, istiare ve hüsn-i talil gibi edebî sanatları ustalıkla kullanması ve Türkçe ile aruz vezni ahenk bakımından kesiştiren dehasıyla, sonraları Bâkî (ö. 1600) ve Nedîm'le (ö. 1730) takip edilebilecek Türkçe şiir söyleyiş gücünün büyüleyici örneklerini vermiştir. Necâtî'yi öteki şairlerden ayıran en önemli özelliği ise üslubu olmuştur (Macit, 2006, s. 33).

Şahsî sanat kudreti sebebiyle mahallileşme eğiliminin kuvvet kazandığı, kendisinden sonra Türkçe yazmanın edebî bir değerlendirme ölçütü hâline geldiği Necâtî Bey, bu özelliğiyle Türk edebiyatının ilk ekolünü oluşturan isim olarak kabul edilebilir (Avşar, 2001, s. 131). XV. asrın sade dil kullanan aydınları içinde şehirli Türkçesiyle şiirler kaleme alan şairin Divanı'ndaki 650 gazelin büyük çoğunluğu Türkçe kelimelerle söylenmiştir.

Necati Bey'in ünü, Tanzimat edebiyatı devrinde etkisini gösterir. Ziya Paşa, Türk şiirinin temelini oluşturanlar arasında Necati Bey'i de anmaktadır. Hârâbat'a onun kasidelerinden, bilhassa gazellerini ve atasözlerini yansıtan beyitlerinden örnekler almıştır. Namık Kemal, hazırlayacağı müntehabât için, fikirlerini soran Ebüzziyâ Tevfik'e yolladığı mektubunda onun ihmâl edilmemesi gereken bir şâir olduğunu hatırlatmıştır. Âsaf mahlası ile şiirler yazan Dâmâd Mahmut Paşa (ölm. 1903)'nın ise Necati Bey'in meşhur gazellerinden ikisine nazireleri vardır. Çağdaşları kadar,

kendisinden sonrakiler üzerinde de, tesiri görülen Necati Bey, mersiyeleri, âşıkâne gazelleri, canlı tabiat tasvirleri, mânaca yeni, şiirleri ile Divân edebiyatının unutulmaz bir şâiridir (Acar, 2009, s. 56).

2.1.3. Necati Bey'in eserleri. Necâtî Bey'in günümüze ulaşan tek eseri divanıdır. Şair, divanını yakın dostu ve hâmisî Müeyyedzâde Abdurrahman Çelebi adına tertip etmiştir. Çok sayıda nüshası bulunan eseri (meselâ bk. İÜ Ktp. TY, nr. 784; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1769; TSMK, Revan Köşkü, nr. 783; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 424) Ali Nihad Tarlan yirmi nüshasını karşılaştırarak neşretmiştir (İstanbul 1963). Tevhid, na't, mi'râciye, methiye türü şiirlerle muhtelif beyit, müfret, kıta, nazım, rubâi ve nesir örnekleri de bulunan bu neşirde Tarlan'ın numaralandırmasına göre yirmi beş kaside ve 650 gazel bulunmaktadır. Mehmed Çavuşoğlu bu metinden hareketle divanı önce tahlil etmiş (İstanbul 1971), ardından seçmeler hazırlamıştır (İstanbul, ts.).

Sehî Bey, Necâtî'nin Münâzara-i Gül ü Hüsrev adlı bir mesnevisi olduğundan bahsederek beş beytini örnek verdikten sonra eserin kayıp olduğunu söyler. Âşık Çelebi, şairin Manisa'da bulunduğu sırada Şehzade Mahmud'un emri üzerine İmam Gazzâlî'nin Kimyâ-yı Saâdet'i ile Avfî'nin Cevâmi'u'l-hikâyât'ını tercüme ettiğini, ayrıca Leylâ ve Mecnûn adlı bir mesnevi yazdığını belirtir (Meşâirü's-şuarâ, vr. 131b). Latîfî ise Necâtî'nin divanından başka herhangi bir eseri olmadığını, öğrencilerinden Sun'î ve Sehî'nin Gül ü Sabâ ile Mihr ü Mâh'tan bahsettiklerini, ancak bu kitapları gören olmadığını bildirir.

Eserleri:

- Divân
- Mihr ü Mâh: Bu eser bugün elde yoktur.
- Münâzara-i Gül ü Hüsrev: Bu eserinde bugün eser olduğu sanılmaktadır.
- Kîmyâ-yı Saâdet: Yalnızca Kâtip Çelebi'de kayıtlıdır.
- Leylâ vü Mecnûn: Yalnızca Kâtip Çelebi'nin Keşf üz-Zünûn adlı eserinde kayıtlıdır.
- Câmî ül-Hikâyât: Yine Kâtip Çelebi'de kayıtlıdır (Tarlan, 1997, s. 8).

2.1.4. Necati Bey Divanı. Necati Bey Divanı'nın bilinen 25 nüshası vardır. Manzum-mensur bir dîbâce ile başlayan divanda 25 kasîde, 3 mersiye, 1 tercî-i bend, terki-bend, 1 murabba, 1 tarih, 2 mesnevi, 94 kıt'a, 10 müfred, 7 ferd, 3 matla, 2 rubaî ve 650 gazel bulunmaktadır. Farsça şiirleri de olan Necâtî Bey'in Türkçe Dîvân'ında Farsça 5 gazel, 1 kıt'a ve 3 tarih vardır.

XV. yüzyıl sonuna ait bir eser olan Necati Bey Divanı, Türk dilinin o dönemde içinde bulundurduğu dil özelliklerine ve söz varlığı örneklerine ulaşılması bakımından önemli bir kaynaktır. Eser, Necati Bey'in dilinin sade ve anlaşılır olması, günümüze göre yerel sayılabilecek malzemeye, atasözleri ve deyimlere eserde sıklıkla yer verilmesi sebebiyle incelenmeye değerdir.

Necâtî Bey'in dîvânında şâirin kendi hayâtını aksettiren çeşitli söyleyişler, devrin sosyal hayâtına, ahlâk, adalet görüş ve düşüncelerine âit çizgiler, tabiat güzellikleri, av tasvirleri v.b. gibi çeşitli temalarda söylenmiş şiirler, özellikle gazeller vardır. Gazel tarzına önem veren şair, gazellerinin dünyayı tuttuğunu söyleyerek onlarla övünmüştür. Necati Bey'in divanındaki 650 gazel, çoğunlukla Türkçe sözcüklerle kaleme alınmıştır. Necâtî Bey, Türkçe söz ve ibareleri şiire sokarak bir çığır açmıştır.

2.1.5. Atasözleri ve deyimler. Atasözleri ve deyimler Türkçe bünyesinde dilin kuruluşundan itibaren oluşturulmuş özlü anlatım kalıplarıdır. Bunlara sav, darb-ı mesel sonraları da atasözü denmiştir.

Atasözü; genel kural özelliği taşıyan, kalıplasmış biçimleri bulunan herkesçe benimsenmiş özlü sözlere denilmektedir (Aksoy, 1989, s. 37). Deyim ise, çekici bir anlatım özelliği taşıyan ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı olan kalıplasmış sözcük grubu ya da tümce olarak tanımlanmaktadır (Aksoy, 1989, s. 50). Bir dilde yaşayan deyimler ve atasözleri o dilin zenginliğini ortaya koyan en önemli dil öğelerinin başında gelmektedir. Türkçe deyim ve atasözü varlığı bakımından dünyanın en önde gelen dilleri arasındadır.

2.1.5.1 Atasözleri. Türkçe Sözlük'te atasözü kelimesinin anlamları şöyle verilmektedir: Atasözü, “Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, darbimesel”.

İlk kaynaklarda genellikle sav olarak adlandırılan, daha sonra darb-ı mesel, mesel, emsal, hikmet, tabir, ıstılah vb. terimlerle karşılanan atasözleri ve deyimler, Türk Dili'nin eski ve zengin bir söz varlığı hâzinesidir. Orhun Yazıtları'nda ilk örneklerine rastlanılan savlar, Türk söz varlığının önemli bir zenginliğidir. Kaynaklar genellikle ortak bir ifade olarak atasözü, “atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaşan ve kalıplaşmış şekilleri bulunan kamuca benimsenmiş öz sözler” şeklinde nitelemiştir. Bu tanımla atasözlerinin özellikleri de “az sözle söylenmiş, dokunaklı, hazır cevap tanımına uygun, çağrışım yaptıran, zekayı kamçılayan, düşündürücü ve hepsinin üstünde halk dilinde beğenilmiş benimsenmiş ve dile yerleşmiş olmalarıdır (Aksoy, 1990, s. 50).

Atasözleri, tarihi süreç içerisinde farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Eski Türkçe'de atasözü karşılığı olarak “sav” kullanılmaktaydı. Dîvân ü Lûgati't- Türk'te “sav”: Söz, haber, salık; mektup; risale; atalar sözü, darbimesel; kıssa, hikâye, tarihsel şeyler” (Atalay, 1991, s. 498). Atasözlerini şiirde kullanmak deyimlere ve diğer ifade malzemelerine göre daha kolay değildir. Dolayısıyla atasözleri deyimlere nazaran az kullanılır unsurlardandır.

Atasözlerinin özellikle milli birlik açısından toplum hayatında önemli bir işlevi vardır. Şükrü Elçin, atasözlerinin bu işlevini şu cümlelerle ifade etmektedir: ““Asıl manalarından uzaklaşarak yeni manalar getiren bu kalıplaşmış sözler, dile ve ifadeye zenginlik getirdiği gibi, adet, inanç, töre gibi davranış ve müesseseleri beraberinde taşıdıkları için bizleri hissetmeden birbirimize bağlar” (Elçin, 1997, s. 422).

Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz. Atasözleri zamanla çok defa gerçek anlamları yerine mecazlı bir mâna kazanarak sözlü gelenek içinde nesilden nesile aktarılan ve halk hâfızasında yaşayan, halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir. Bu sözlere Almanca'da Sprichwort, Arapça'da mesel, Farsça'da pend, Fransızca'da proverbe, İngilizce'de proverb, İslav dillerinde posloviçe denilmektedir. Türkiye Türkçesi'nde çoğul olarak atasözleri denmekle

beraber eskiye doğru gidildiğinde atalar sözü, seyrek olarak da atalar sözleri şeklinde geçer. Türkçe'nin çeşitli lehçeleriyle Anadolu'nun bazı yöre ağızlarında atasözü terimini karşılayan kelimeler de vardır. Onun yerine, meselâ Çuvaşlar'da çomak ve samah, oranlama, bazı Altaylılar'da ülgercomak, Kazan lehçesinde eski söz, Kırım lehçesinde kartlar sözü, hikmet, Doğu Türkistan'dan Kırım'a kadar uzanan sahada makal, Türkistan, İran ve Afganistan Türkmenleri'nde bunun yanı sıra nakil, Doğu Türkistan'da tabma, ulular sözü, Kerkük ağızında darb-ı kelâm, emsal ve cümle-i hikemiyyeden başka deme, demece, deyişet, eskiler sözü, bazı Anadolu yörelerinde ise deyişet ve ozanlarda denildiği de görülmektedir.

Atasözleri her durum ve olayı, her türlü davranışı, bir ortamdan başka ortama değişen yönleri nüanslı olarak aksettirir. Bundan dolayı atasözleri arasında bazan birbirleriyle çelişiyormuş gibi görünen örneklere de rastlanır. Meselâ, "Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş" ile "Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister, ne onduğunu" örneğinde olduğu gibi. Atasözlerinin yorum ve açıklamalarında onların hangi duruma bağlı olarak söylendiğine bilhassa dikkat etmek gerekmektedir.

2.1.5.2. Deyimler. Türkçe Sözlük'te deyim kelimesinin anlamları şöyle verilmektedir: Deyim, "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir". Halk dilinde konuluş anlamından çok farklı bir anlamı, hiçbir kurala bağlanmadan yapılan ve özel anlamları karşılamak için kullanılan, aynı anlam yapısıyla bir başka dile aktarılamayan bazı kelime ve kelime grupları da vardır ki bunlara da "deyim" denmektedir. Deyimler, halk bilincinin benzetmelerden yararlanmak suretiyle bir yandan soyut anlamları somutlaştırırken, diğer taraftan da anlamı daha güçlü, daha vurgulu biçimde ortaya koyduğu özel kelimelerdir. Dilin kendine özgü özel anlatım kalıbı olan deyimler atasözleri gibi yargı özelliği taşımazlar. Doğan Aksan, deyimlerin gücünü ve önemini şu sözleriyle ifade eder: "Dilci ve halkbilimciler, yalnızca deyimlerine dayanarak, bir toplumun bütün kültürünü inceleyebilir, önemli sonuçlar çıkarabilirler" (Aksan, 1990, s. 58).

Anlatımı güzelleştirmek, savunulan fikir ve düşüncüyü daha etkili kılmak üzere her dilde kalıplaşmış bazı sözler bulunur. Atasözleri, dua ve temenni cümlecikleri, sövgü

ve ilençler, bilmece ve tekerlemeler vb... Bu tür kalıplaşmış sözler arasında, dilin bünyesinde en sık rastanılan ise deyimlerdir (Pala, 2014, s. 16). İki yada daha fazla kelimedenden meydana gelen ve kelimelerin öz anlamları dışında bir anlam ifade eden söz gruplarına deyim denir. Eskiler buna tabir derlerdi. Dilin bünyesinde kalıplaşmış ve kökleşmiş olarak değişmeden kullanılan deyimler, hiç şüphe yok ki anlatıma canlılık ve güç katarlar. Bu sayede düşüncelerin ve olayların muhataba daha etkili biçimde yansıtıldığı bir gerçektir (Pala, 2014, s. 18). Deyimler kullanılışlarına göre mübalağa, alay ve eğlenme, tasvir, kıyaslama gibi karakter gösterirler. Buna bakılarak deyimler arasında kesin bir ayırım yapmak doğru değildir. Tasvir grubuna sokulan bir deyim aynı zamanda alay ve mübalağa gibi unsurları da kapsayabilir. Deyimin ana karakterini anlamak için cümle içinde kullanılışına dikkat etmek gerekir (Emir, 1974 s. 5). Deyimler, atasözleri gibi her durumda kesin doğru olmayabilir ve genel kural niteliği taşımaz; bunun yerine yalnızca özel bir durum karşısında doğru kabul edilir ve öylece kullanılırlar (Pala, 2014, s. 21).

2.1.5.3. Eski Türk Edebiyatında atasözleri ve deyimler. Atasözleri ve deyimler, edebiyat araştırmalarında kalıplaşmış sözler içerisinde değerlendirilmektedir. Atasözleri ve deyimler bir halkın yaşayışını, değerlerini, hayat, tabiat ve insan ilişkileri karşısında aldıkları tavrı, çarpıcı bir anlatımla ifade ederler (İçel 2004 s. 180). Türkçe, atasözü ve deyim bakımından çok zengin bir dildir. Atasözlerinin ilk örnekleri 8. yüzyılda taşlar üzerine yazılmış olan Orhun Yazıtları'nda yer almaktadır. Türk kültür tarihinin en önemli eserlerinden birisi olan Divanü Lugati't-Türk'te Türk boyları arasından derlenen yaklaşık 290 atasözüne yer verilmiştir (Sakaoğlu, 2002, s. 28).

Eski Türk edebiyatı şairleri içerisinde öne sürdüğü duyguları atasözü, deyim ve mesellerle somutlaştıran şairlerimizin sayısı azdır. Atasözü, deyim ve mesellerin Türk şiirinde ilk olarak ne zamandan beri kullanıldığı hakkında bilgi veren Aksoy, bununla ilgili olarak şöyle der: Türk şiir tarihinin akışı içinde deyim ve atasözü kullanımında bir artış olduğu gözlenmektedir. Türk şiir dilinde deyim ve atasözü kullanımı Anadolu'da oluşan edebiyat dilinde özellikle revaç bulmaya başlar. Necâti'de en iyi dereceye ulaşır. Bundan sonra bir kısım Osmanlı şairlerinde yoğun bir kullanım şeklinde devam eder (Aksoy, 1990, s. 52).

Türk milletinin pek çok edebi yaratmalarında olduğu gibi divan edebiyatı ürünlerinde de atasözlerine rastlanmaktadır. Kimi zaman yüksek zümre edebiyatı olarak apayrı bir yere oturtulan bu edebiyat, diğer sanatlarda olduğu gibi halktan ayrı düşünülemez. Farklı zevk ve estetik çizgileri geliştirmekle birlikte, kültürümüzün bütünlüğü ve sürekliliği içinde ele alındığında divan ve halk şiiri arasında sanılandan fazla müştereki bulunmaktadır (Kurna, 1990, s. 74). Divan şiirinin söz varlığı içersinde atasözleri gibi deyimler de önemli yer tutar. Hemen her divan şâiri şiirlerinde atasözlerine ve deyimlere yer verir. Atasözleri gibi deyimler de zaman içinde değişmiştir. Divan şiirinde günümüzdeki şekliyle kullanılan deyimler olduğu gibi günümüzdekenden farklı şekillerde kullanılan deyimler de vardır. Divan şiirinde deyimlerin farklı şekillerde kullanılma nedenleri arasında deyimleri şiir diline uydurarak, şiirsel bir söyleyişle kullanma isteği de rol oynamıştır.

Divan şâiri içinde yaşadığı toplumun bir bireyi olarak kendi toplumunun kültürü, yaşama biçimi, alışkanlıkları, inanç ve adetleriyle yetişmiştir. Şâirin toplum yaşamına ilişkin öğrendiği bu çeşitli bilgilerin ve toplum kültürünün onun sanatçı yönü üzerindeki rolü göz ardı edilemez. Bu nedenle divan şiiri ve divan şâirinin tamamıyla toplumdan kopuk, uzak olduğunu düşünmek yanlıştır. Divan şiirinde toplum hayatına ve toplum kültürüne ilişkin öğeler mutlaka vardır. Fakat divan şâiri bütün bu günlük yaşam gerçeklerini şiirine yansıtırken okuyucusuna sıradan, günlük gerçekler olarak değil; edebî sanatların yardımıyla şiir sanatının bir parçası, anlatıma zenginlik ve çeşni katan öğeler olarak sunar. Sıradan bir günlük yaşam gerçeği divan şâirinin şiirinde orijinal bir benzetmeye, bir edebî sanata üslup ve anlatım biçimine dönüşür (Onay, 1992, s. 71).

2.1.5.4. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında atasözü ve deyim öğretimi.

Gündüz ve Şimşek (2011) sözcük dağarcığını artırma yolları başlığı altında eğitim kurumlarında yapılan sözcük çalışmaları ile öğrencilerin;

- 1) Kullandıkları sözcüklerin anlamlarını öğrenmeleri,
- 2) Sözcükler arasındaki anlam farklılıklarını görüp onları doğru ve yerinde kullanmaları;
- 3) Sözcüklerin köklerini, türeme şekillerini ve geçirdikleri değişim süreçlerini bilmeleri,
- 4) Sözcüklerin yakın, zıt ve eş anlamlarını öğrenmeleri,
- 5) Birleşik sözcük, deyim, terim gibi kümeleşmeleri tanımaları,

- 6) Yerel ve argo kullanımları fark edebilmeleri;
- 7) Sözlük ve yazım kılavuzundan yeterli ölçüde yararlanmaları;
- 8) Sözcükleri düz ve yan anlamları ile yazılanlarında kullanma becerisi amaçlanır (s. 77).

2.1.5.5. 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda atasözü ve deyim öğretimi. Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin;

- 6. Madde: Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmaları; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmeleri,
- 9. Madde: Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımaları,
- 11. Madde: Millî, manevî ve ahlâkî değerlere önem vermeleri ve bu değerlerle ilgili duygu ve düşüncelerini güçlendirmeleri amaçlanmaktadır (MEB, 2006, s. 4).

Okuma metinlerinde bulunması gereken özelliklerden bazıları şunlardır:

- 2. Madde: Metinlerde millî, kültürel ve ahlâkî değerlere, milletimizin bölünmez bütünlüğüne aykırı unsurlar yer almamalıdır.
- 10. Madde: Metinler, Türkçenin anlatım zenginliklerini ve güzelliklerini yansıtan eserlerden seçilmelidir.
- 11. ve 12. Maddeler: Metinler; dil, anlatım ve içerik açısından türünün güzel örneklerinden seçilmelidir. Şiir türündeki metinler öğrenci seviyesine uygun, şiir dilinin özelliklerini yansıtan, söz varlığını zenginleştiren, türünün güzel örneklerinden seçilmelidir.
- 15. Madde: Metinler öğrencilerin dil zevkini ve bilincini geliştirecek, hayâl dünyalarını zenginleştirecek nitelikte olmalıdır.
- 23. Madde: Her metin öğrencinin söz varlığını zenginleştirecek yeni öğrenilecek söz ve söz gruplarına yer vermeli ancak bu oran, metni oluşturan bu kelimelerin yüzde beşini geçmemelidir.
- 26. Madde: Ders kitaplarındaki metinler, içeriğe uygun çeşitli görsel materyallerin yanı sıra atasözü, özdeyiş, duvar yazısı veya sloganlarla desteklenebilir (MEB, 2006, s. 56).

Dinlenecek/izlenecek materyallerin içeriğinde bulunması gereken özelliklerden bazıları şunlardır:

- 9. Madde: Türkçenin anlatım zenginliklerini ve güzelliklerini yansıtmalıdır.
- 12. Madde: Öğrencilerin dil zevkini ve bilincini geliştirecek, hayal dünyalarını geliştirecek nitelikte olmalıdır.
- 13. Madde: Öğrencilerin kişisel gelişimine katkıda bulunacak ve onlara estetik bir duyarlılık kazandıracak nitelikte olmalıdır (MEB, 2006, s. 57).

Bu belirtilen ifadelerden anlaşılacağı üzere Türkçe dersinde işlenecek olan metinler seçilirken bazı ölçütlere dikkat edilmelidir. Türkçenin zengin sözcük varlığının metinler içerisinde zengin kullanımı öğrencilere büyük fayda sağlayacaktır. Programda da dört temel dil becerisine (okuma, dinleme, yazma ve konuşma) etkinliklerde sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Hazırlanan çalışmada dört temel dil becerisinde bulunan

deyim ve atasözleri ile ilgili amaç, kazanım, etkinlik ve açıklamaları belirtmek için programdan yararlanıp bir tablo oluşturulmuştur (bk. Tablo 1).

Tablo 1.

2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Amaç, Kazanım, Etkinlik ve Açıklamalar

Dinleme/ İzleme	Konuşma	Okuma	Yazma
<p>* 2.Dinleneni/ izleneni anlama ve çözümleme:</p> <p>** 1. Dinlenenin/ izlenenin bağlamından hareketle kelime ve kelime gruplarının anlamlarını çıkarır (s. 14).</p> <p>** 9.Dinledikleri/izlediklerindeki örtülü anlamları bulur (s. 14).</p> <p>*** Eşleştirme (s. 14).</p> <p>* 4. Söz varlığını zenginleştirme:</p> <p>** 1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir (s. 17).</p> <p>** 5. Dinlediklerinde/ izlediklerinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini cümle içinde kullanır (s. 17).</p> <p>****Söz varlığını zenginleştirme çabalarında Türkçe sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, terimler sözlüğü ansiklopedik sözlük vb.den yararlanır (s. 17).</p>	<p>* 2.Sesini ve beden dilini etkili kullanma basamağı:</p> <p>***Maymun Gözünü Açtı (s. 20).</p> <p>* 3. Hazırlıklı konuşmalar yapma:</p> <p>** 6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir (s. 21).</p> <p>* 5. Kendini sözlü olarak ifade etme alışkanlığı kazanma:</p> <p>** 4. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır (s. 23).</p> <p>****Öğrencilerin kendilerini zengin bir söz varlığı kullanarak ifade etmeleri üzerinde durulur (s. 23).</p>	<p>* 1.Okuma kurallarını uygulama basamağı:</p> <p>***Beni Dinler misin? (s. 24)</p> <p>* 2. Okuduğu metni anlama ve çözümleme:</p> <p>** 19. Metindeki söz sanatlarının anlatıma olan katkısını fark eder (s. 26).</p> <p>* 4. Söz varlığını zenginleştirme:</p> <p>** 1. Kelimeler arasındaki anlam ilişkilerini kavrayarak birbiriyle anlamca ilişkili kelimelere örnek verir (s. 28).</p> <p>** 3. Okuduğu metinde geçen kelime, deyim ve atasözlerini cümle içinde kullanır (s. 28).</p> <p>***Farklı olanı bulma, Şema oluşturma, Farkları bulma, Çengel bulmaca, Eşleştirme, Canlan biraz, Gruplama, Atasözlerimiz Canlandı (s. 28).</p> <p>****Söz varlığını zenginleştirme çalışmalarında Türkçe sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, terimler sözlüğü, ansiklopedik sözlük vb.den yararlanır (s. 28)</p>	<p>* 2. Planlı yazma:</p> <p>** 6. Atasözü, deyim ve söz sanatlarını uygun durumlarda kullanarak anlatımını zenginleştirir (s. 31).</p> <p>* 3. Farklı türlerde metinler yazma basamağı:</p> <p>*** Bir elin nesi var, iki elin sesi var (s. 32).</p> <p>**** Mecaz, benzetme, kişileştirme, konuşturma ve abartma sanatlarından yararlanır (s. 32).</p> <p>* 5. Kendini yazılı olarak ifade etme alışkanlığı kazanma:</p> <p>** 2. Yeni öğrendiği kelime, kavram, atasözü ve deyimleri kullanır (s. 35).</p>

2005 (Türkçe Dersi (6-7-8. Sınıflar) Öğretim Programı'ndan yararlanılıp oluşturulmuştur.

*Amaç **Kazanım ***Etkinlik ****Açıklama

2.1.5.6. 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda atasözü ve deyim öğretimi. 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı, önceki programlara göre biraz farklılıklar göstermektedir. Bu programda öğrenme alanları (1) Sözlü İletişim, (2) Okuma, (3) Yazma olmak üzere üç ana başlık altında düzenlendiği görülmektedir. Programın okunmasında “T” Türkçe dersini, T harfi ile birleşik yazılan ilk sayı sınıf seviyesini, ikinci sayı öğrenme alanı numarasını ve üçüncü sayı öğrenme alanı içindeki kazanım numarasını/sirasını; bir kazanım ile ilişkili alt kazanımların belirlendiği durumlarda ise kazanım numarasından sonra gelen dördüncü sayı, alt kazanım numarasını/sirasını göstermektedir (bk. Tablo 2) (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2015, s. 5). Bir başka değişiklik önceki program sadece ortaokul derecesindeki sınıflara yönelikti, bu program ise ilkokul 1. sınıftan ortaokul 8. sınıf seviyesine yönelik hazırlanmıştır. Bu yönüyle kapsam olarak önceki programa göre geniştir. Hazırlanan çalışma ortaokul seviyesine yönelik olduğu için bu program değerlendirilirken 5., 6., 7. ve 8. sınıflar yönünden ele alındı. Buradan hareketle bu program, 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda olduğu gibi deyim ve atasözü yönünden değerlendirdik. Yapılan incelemeler sonucunda bu dil yapılarına yönelik ilişkilendirilebilecek ifadeler şunlardır:

Türkçe öğretiminin amacı, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen Türk millî eğitiminin genel amaçları ve temel ilkeleri doğrultusunda öğrencilerin;

4. Madde: Okuduğu, dinlediği ve izlediğinden hareketle, söz varlığını zenginleştirerek dil zevki ve bilincine ulaşmalarını; duygu, düşünce ve hayal dünyalarını geliştirmelerini sağlamak,
11. Madde: Kişisel, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmelerini sağlamak,
12. Madde: Millî, manevi, ahlaki, tarihî, kültürel, sosyal, estetik ve sanatsal değerlere önem vermelerini sağlamak; millî duygu ve düşüncelerini güçlendirmek,
13. Madde: Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımalarını sağlamaktır (MEB, 2015, s. 5).

2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda, ders ve öğretmen kılavuz kitabına alınacak metinlerin nitelikleri bazıları şunlardır:

1. Metinler, dersin amaç ve kazanımlarını gerçekleştirecek özelliklere sahip olmalıdır.
2. Metinler, öğrencilerin sınıf düzeylerine ve yaş seviyelerine uygun olmalıdır.
4. Metinde geçen, yazarın ve dönemin özellikli söyleyişinde, imlasında değişiklik yapılmamalı; açıklama gereken yerlerde parantez içi ifadeler veya dipnotlar kullanılmalıdır. Türkçenin dönemsel ve tarihî değişimini gösteren “Oturmağa geldim.”, “Özür dilemekliğim icap eder.”, “Farkında olmayarak çarptım.”, “Haluk’un Vedar’ı okuyorum.” gibi özellikli söyleyişler ve yazımlar orijinal metindeki hâliyle muhafaza edilmelidir.
5. Alanda yaygın olarak kabul görmüş yazar ve eserlerden edebî değer taşıyan metinler alınmalıdır. Seçilen metinler ikincil aktarımlar yerine yazarının eserinden

alınmalıdır. Ayrıca “Bu kitap için yazılmıştır.” ifadesini içeren metinler kullanılmamalıdır.
6. Bir sınıf seviyesi için seçilen bir metin, başka bir sınıf için kullanılmamalıdır (MEB, 2015, s. 8).

Hacimsel olarak bu programın önceki programa göre daha az olduğu görülmektedir. Bunun yanında kazanımlar kısmının sınıf düzeyinde ele alınması önceki programa göre farklı bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Programda yukarıda belirtilen açıklamalardan hareketle öğrencilerin sözcüklerinin zenginleştirilmesi Türkçe öğretim programında önemli bir yere sahip olduğu söylenilebilir. Çalışmada önceki programda olduğu gibi bu programda da öğrenme alanlarında geçen deyim ve atasözleri ile ilişkilendirilen kazanım ve açıklamaları göstermek amacıyla tablollaştırılıp sunulmuştur (bk. Tablo 2).

Tablo 2.

2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Öğrenme Alanlarında Deyim ve Atasözleriyle İlgili Kazanım ve Açıklamalar

Sözlü iletişim	Okuma	Yazma
5. Sınıf	Söz Varlığı T5.2.18. Anlamını bilmediği sözcükleri ve sözcük gruplarını öğrenir. *Sözcükleri öğrenmek için görseller, sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü vb. araçlar kullanılacaktır (s. 27).	T5.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler ve özdeyişler kullanır (s. 28).
6. sınıf	Söz Varlığı T6.2.23. Anlamını bilmediği sözcük ve sözcük gruplarının anlamını belirler. *Sözcükleri öğrenmek için sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü vb. araçlar kullanılacaktır (s. 30).	T6.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler, özdeyişler kullanır (s. 31).
7. sınıf	Söz Varlığı T7.2.24. Anlamını bilmediği sözcük ve sözcük gruplarının anlamını belirler. *Sözcükleri öğrenmek için görseller, sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, vb. araçlar kullanılacaktır (s. 33) T7.2.26. İmge olarak kullanılan sözcüklerin veya deyimlerin metinde kullanılan anlamlarını belirler (s. 33).	T7.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler ve özdeyişler kullanır (s. 34).
8. sınıf	Söz Varlığı T8.2.29. Anlamını bilmediği sözcük ve sözcük gruplarının anlamını belirler. *Sözcükleri öğrenmek için görseller, sözlük, atasözleri ve deyimler sözlüğü, vb. araçlar kullanılacaktır (s. 37).	T8.3.5. İçeriğe uygun atasözleri, deyimler, özdeyişler kullanır (s. 38).

2015 Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı'ndan yararlanılıp oluşturulmuştur. *Açıklamalar

2.2. İlgili Araştırmalar

Eyüboğlu (1973) “Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler” adlı çalışmasıyla 13. yy'dan bu yana edebiyatımızda kullanılmış atasözleri ve deyimleri derlemiş ve eserinde yer vermiştir. Eyüboğlu (1973)'ün yaptığı çalışma Necati Bey'in divanının yazıldığı dönem atasözleri ve deyimlerinin içinde barındırdığı için hazırlanan çalışmaya atasözü ve deyim varlığı yönünden kaynaklık etmiştir.

Mengi (1986), Necati Bey'in divanındaki atasözlerini saptamış ve çalışmasında 38 farklı atasözüne yer vermiştir. Mengi (1986), Necati Bey Divanı'nı atasözleri yönünden inceleyen ilk kişidir. Hazırlanan bu çalışmada Mengi (1986)'nın saptadığı atasözlerine de yer verilmiştir.

Tarlan (1997), Necati Bey'in divanının 20 nüshasını karşılaştırarak Necati Bey Divanı adlı eseri hazırlamıştır. Tarlan (1997), Necati Bey Divanı'nın transkripsiyonunu ilk yapan kişidir. Necati Bey Divanı için kullanılan tek transkripsiyon çalışması Tarlan (1997)'nin hazırladığı çalışmadır. Bu eser çalışmanın ana kaynağını oluşturmaktadır.

İçel (2004), Necati Bey Divanı'nda deyim saptaması yapmıştır ve çalışmasında 153 farklı deyim yer vermiştir. İçel (2004)'ün yaptığı çalışma Necati Bey Divanı hakkında deyim varlığı açısından yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biridir. Hazırlanan çalışmada İçel (2004)'ün deyimler hakkında yaptığı çalışma genişletilmiş ve daha kapsamlı hale getirilmiştir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırma modeli, araştırmanın evreni ve örnekleme, veri toplama süreci, veri toplama araçları ve verilerin analizi ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırma Modeli

Hazırlanan çalışma, durum belirlemeye yönelik olan tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada içerik çözümlemesi tekniğinden de yararlanıldı. Bu nedenle araştırma betimsel bir özellik taşımaktadır.

Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009, s. 77). Tarama araştırmalarında, geçmiş olaylara ilişkin olgu bulma, ilişki kurma ve yargılarda bulunabilme amacı ile kanıtların toplanması ve değerlendirilmesi bir başka önem kazanır (Borg ve Gall, 1971, akt. Karasar, 2015, s. 78). Tarama modeli ile yapılan bir araştırmanın iki temel sınırlılığı vardır. Bunlar, veri bulma ile kontrol güçlükleridir. Geçmişteki bir olay, nesne ve bireylere ilişkin kayıt ve kanıt bulunmayabilir, bulunsa bile, araştırmacının öngördüğü amaçlarla tutulmamış veya verilmemiş olabileceğinden, veriler yetersiz kalabilir (Karasar, 2009, s. 77).

Araştırmada Necati Bey Divanı şekil, içerik, dil ve üslup yönünden değerlendirilmiştir. Atasözleri ve deyimler hakkında bilgi verilmiştir. 2005 ve 2015 Türkçe dersi öğretim programlarında atasözü ve deyim öğretimine yönelik bulunan ilgili amaç, kazanım ve açıklamalar hakkında bilgi verilmiştir. Necati Bey Divanı'nda saptanan atasözleri ve deyimler tablolar şeklinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Saptanan deyimler türü bakımından isim grubu ve birleşik fiil grubu olarak sınıflandırılmıştır. Eserde saptanan atasözleri ve deyimlerin 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunma durumlarına bakılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Eski Türk edebiyatındaki eserlerde bulunan atasözleri ve deyimler oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise Necati Bey divanındaki atasözleri ve deyimler seçilmiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci

Eserin atasözleri ve deyimler yönünden incelenmesinde Ali Nihat Tarlan'ın hazırladığı "Necati Bey Divanı" adlı eser esas alınmıştır. Araştırmada da 1997 yılında Milli Eğitim Basımevi tarafından çıkarılan baskısı kullanılmıştır. Bu eserin yanında, 2005 ile 2015 "Türkçe Öğretim Programı" incelenmiş ve bu programlardan yararlanılmıştır. Ayrıca Necati Bey Divanı'ndaki atasözleri ve deyimlerin tespitine yönelik daha önce yapılmış olan (Mengi, 1986), (İçel, 2004) çalışmalardan yararlanılmıştır. İncelenen eserde saptanan atasözleri ve deyimlerin 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alma durumları incelenmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada yazılı içerik analizi ve tarama yöntemleri kullanılmıştır. Veri toplama aracı olan yazılı doküman ise Ali Nihat Tarlan'ın Necati Bey'in divanının 20 nüshasını karşılaştırarak hazırladığı Necati Bey Divanı adlı eseridir. Eski Türk edebiyatında atasözleri ve deyimlerin kullanımı ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalar (kitaplar, tezler, makaleler, bildiriler, internet siteleri vb.) taranmıştır. Saptanan atasözleri ve deyimlerin Türkçe ders kitaplarında bulunma durumlarına bakılırken 5-8. sınıf Türkçe ders kitapları kullanılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Tarlan (1997)'nin hazırladığı "Necati Bey Divanı" adlı eser esas alınıp, divanda bulunan 650 gazel, 94 kıt'a, 26 kaside, 8 murabba, 8 mersiye toplamda 5919 beyitte atasözleri ve deyimlerin kullanılma durumları dikkate alınarak tarama yapılmıştır.

Yapılan taramada; 589 beyitte 244 adet farklı deyim, 52 beyitte 48 adet farklı atasözü saptanmıştır.

Eserde saptanan atasözleri ve deyimler Türk Dil Kurumu (2018) resmi sitesindeki “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”, Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2” adlı eseri, Metin Yurtbaşı’nın “Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü” ve “Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü” adlı eserleri, Nurettin Albayrak’ın “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” adlı eseri ve Ahmet Turan Sinan’ın “Türkçenin Deyim Varlığı” adlı eseri temel alınarak günümüzdeki kullanılma durumlarına bakılmıştır. Divan’da saptanan deyimler yapı bakımından incelenip isim grubu ve birleşik fiil olarak sınıflandırılmış ve bunların oranları tablo halinde sunulmuştur. Divan’da saptanan atasözleri ve deyimlerin 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunma durumları belirlenip tablolaştırılarak sunulmuştur.

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma bulguları ve bulgulara dayalı olarak yapılan yorumlar yer almaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular ve yorumlar, araştırmanın alt problemleri doğrultusunda sunulmuştur.

4.1. 1. Alt probleme İlişkin Bulgular

Necati Bey Divanı'nda atasözlerinin kullanılma durumu ve sayısal görünümü nasıldır?

Atasözlerini şiirde kullanmak deyimlere ve diğer dil yapılarına göre daha zordur. Bundan dolayı atasözleri deyimlere oranla şiirlerde daha az kullanılır. Bu dil yapılarının deyimlerde de olduğu gibi beyitlerde aruz kalıbına uydurulması sebebiyle kimi zaman sözcüklerin yerlerinin değiştirildiği, Arapça ve Farsça anlamlarının verildiği görülmektedir. Necati Bey Divanı'nda içinde atasözü kullanılan beyitler ve bu beyitlerin günümüz Türkçesine aktarımları EK-1'te sunulmuştur. Yukarıda belirtilen alt probleme ilişkin bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözleri

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözleri	Günümüz Türkçesinde Anlamca Yakın Atasözü
Basar acıyı acı (640/1)	Acı acıyı keser, su sancıyı
Ana süd virmez oğlan ağlamaz (240/7)	Ağlamayan çocuğa meme vermezler
Kalmaz yirde ah (537/4)	Ah yerde kalmaz
Her nesnenün bahâsını bazar yeg bilür (G.204/3)	Altının kıymetini sarraf bilir
Yukarı korsam is olur aşağı korsam pas (G. 255/2)	Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık
Olmaz aşika Bağdâd irag (G. 264/5)	Aşığa Bağdat uzak (Irak) değil (gelmez)
Aşıka Bağdâd irak degül (G. 335/2)	
Bulımayasın çoğ isteyesin bir zemân ola (G. 21/4)	Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz
Başa yazılan gelür (G. 170/5)	Başta yazılan gelir
Kesme bir sürçen atıñ ayagını (G. 352/4)	Bir sürçen atın başı kesilmez
Bugün banaysa yarın sana imiş (MSM. 1/7)	Bugün banaysa yarın sana
Bu günüm yarına kalsun diyene akıl deme (G. 641/3)	Bugünkü (akşamın) işini yarına (sabaha) bırakma
Bulut bilmeze yüküdür (111/5)	Bulut erinene yük olur- bulut bilmeze yüküdür
Güzel görünür irakdan görünse her nesne (G. 370/5)	Davulun sesi uzaktan hoş gelir
Neye yarar iki başdan muhabbet olmayacak (G. 275/1)	Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan
Muhabbet iki başdan olmadı (G. 595/2)	
Delüden uslu haber nûş idegör (G. 561/3)	Deliden al uslu haberi
Hâcı olmaz bellidir varmağ ile har Ka'bye (G. 456/5)	Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz
Bulunmaz eğri tutulmazsa doğru (G. 44/9)	Doğru tutulmadıkça eğri bulunmaz
Sakiya baki degüldür çünkü devran kimseye (G. 541/2)	Dünya Süleyman'a bile kalmamış
El elden üstün (K. 21/17)	El elden üstündür
Ere bir hüner yiter (G. 190/6)	Ere bir hüner yeter
Dost olmaz eski düşmen (G. 385/1)	Eski düşman dost olmaz
Rengi hüb olmak gidermezmiş za'afırân acısın (G.420/7)	Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir
Gökden ne yağdı kim anı yer etmedi kabul(G. 329/1)	Gökten ne yağdıda yer kabul etmedi
Göz görmese yüz utanmaz (G. 44/7)	Göz görmez yüz utanmaz
Gül olur hara yakın (G.415/1)	Gül dikensiz olmaz
Kim sorulmaz kimseden yarın günahı kimsenün (G. 300/3)	Her koyun kendi bacağından asılır
Her kişi ne ider ise kendü canına (G. 522/2)	Herkes ne ederse kendine eder
Kendüzi itdi kime ne kendü kazancıdır (G. 89/5)	
Olmaz ol iş anda ki server çoğ olur (G. 110/6)	İki baş bir kazanda kaynamaz
Eyle iyliğı âb-ı revâna at (G. 33/4)	İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir
Yuma kanı kan ile (G. 448/4)	Kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar
Kim düşmen için kuyu kazan kaza boyunca (G.475/2)	Kazdığı çukura (kuyuya) kendisi düşer
Ol nesne bilse başına olurdu çaresi (G: 611/6)	Kel ilaç bilse kendi başına sürer
Acıdır yavuz sirke kendü kabını (G. 632/6)	Keskin sirke küpüne (kabına) zarar
Yirde kalmaz ahı kimsenün (G. 300/6)	Kimsenin ahı kimsede kalmaz
Kendü elümle itmişim ey dost ben bana (G. 16/6)	Kişi ne yaparsa kendine yapar
Dil idemez itdüğini kendüye kişi kendü eli ile (G. 452/2)	Kişinin kendine ettiğini kimse edemez
Lokma şefkat arturur (G. 208/1)	Lokma karın doyurmaz, şefkat artırır
Mive gelicek serv-i dil-ârâyı kınarlar (G. 155/4)	Meyve veren ağaç taşlanır
Öksüz oğlan göbeğın kendü keser (G. 164/1)	Öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser
Bazar ilk bazar imiş (G. 248/3)	Pazar, ilk pazardır

Tablo 3'ün Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözleri

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Atasözleri	Günümüz Türkçesinde Anlamca Yakın Atasözü
Sağ baş yasduğ istemez (G. 150/6)	Sağ (sağlam) baş yastık istemez
Şöhret afettir (G. 28/3)	Şöhret afettir
Şöhret afettür (G. 317/5)	
Ağır olur taş kopduğu yerde (G. 24/3)	Taş düştüğü yerde ağırdır
Yirini bekleyen yiger meseldür mâ-tekaddemden (G. 403/7)	Tekkeki bekleyen çorbayı içer
Ummaduk kim göresin üstâddur (G. 120/4)	Ummadığın taş baş yarar
Üzüme göre kararur üzüm (G. 360/5)	Üzüm üzüme baka baka kararır
Olmaz yaluñuz taş divâr (K. 19/3)	Yalnız taş duvar olmaz
Yalnuzluk bir Allah'a yaraşur (G. 341/2)	Yalnızlık, Allah'a mahsustur

Tablo 3'te görüldüğü gibi Necâti Bey divanında 52 beyitte 48 farklı atasözü saptanmıştır. “Aşığa bağdat uzak (ırak) değil (gelmez), herkes ne ederse kendine eder, şöhret afettir ve değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan” atasözleri ikişer defa diğer atasözleri ise birer defa kullanılmıştır.

4.2. 2. ve 3. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Necati Bey Divanı'nda deyimlerin kullanılma durumu ve sayısal görünümü (2. Alt problem) Necati Bey Divanı'nda saptanan deyimlerin sıklık görünümü (3. Alt problem).

Deyimlerin beyitler içerisinde kullanımlarına baktığımızda; şairlerin sanat yapma ve aruz kalıbına uydurma kaygılarından dolayı kimi zaman yer değiştirdiği, araya başka sözcüklerin girdiği, sözcüklerin Arapça ve Farsça anlamlarının kullanıldığı görülmektedir. Yukarıdaki alt problemlere ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Deyimler

Saptanan Deyim	K.S.	Saptanan Deyim	K.S.	Saptanan Deyim	K.S.
Açmaza getirmek (düşürmek) (G. 28/6)	1	Ağız (ağzını) açmak (G. 498/1)	1	Ağız açtırmamak (G. 166/2)	1
Ağız (söz) birliği etmek (G. 16/7), (G. 305/7), (G. 312/1)		Ağız (bir karış) açık kalmak (G. 12/2)	1	Ağzı sulanmak (G. 576/6)	1
Ağzı var dili yok (K. 7/8)	1	Ağzına bakmak (G. 360/3), (G. 403/4)	2	Ağzından düşürmemek (G. 15/3)	1
Ağzını aramak (yoklamak) (K. 93/28), (KT. 44/1), (G. 111/1), (G. 145/6), (G. 211/2)	5	Ağzını bıçak açmamak (G. 156/3), (G. 271/3), (G. 424/5)	3	Ağzının payını (ölüsünü) almak (G. 1/1), (G. 647/6)	2
Ağzının suyu akmak (K. 16/40), (G. 181/3), (G. 543/5)	3	Ah almak (G. 384/3)	1	Ah etmek (G. 457/2), (G. 203/7)	2
Allah versin (G. 531/7)	1	Allah bilir (K. 93/28), (G. 64/1), (G. 58/7), (G.64/3), (G. 64/8), (G. 401/6)	6	Alını açık yüzü ak (G. 139/4), (G. 437/3)	2
Altın adını bakır etmek (G. 169/3), (G. 600/3)	2	Aman vermek (G. 388/5)	1	Anadan doğma (G. 473/7)	1
Ant içmek (G. 106/6), (G. 429/2), (G. 554/2), (G. 576/7)	4	And vermek (G. 515/4)	1	Aralarından su sızmamak (K. 11/54), (G. 447/5), (G. 489/4)	3
Ateş almak (G. 392/2)	1	Ateşle oynamak (G. 445/1)	1	Ateşten gömlek (G. 254/4)	1
Avucunun içine almak (K. 92/12)	1	Ayağa düşmek (KT. 21/2), (K. 12/8), (G. 109/7), (G. 376/7), (G. 449/4)	5	Ayağına (ayaklarına) kara su inmek (K. 10/12), (G. 51/3)	2
Ayağını berk basmak (G. 425/5)	1	Ayağının tozu ile (G. 392/6)	1	Ayak bağı (G. 186/4)	1
Ayaklar baş, başlar ayak olmak (G. 608/5)	1	Ayrı düşmek (G. 350/1)	1	Aza çoğa bakmamak (K. 11/33)	1
Bağrına basmak (K. 7/17), (K. 5/5), (K. 55/43), (G. 74/3), (G. 131/5), (G. 311/3), (G. 502/2), (G. 513/3)	8	Bağrına taş basmak (G. 344/1)	1	Baş açmak (G. 139/2), (G. 542/6), (G. 569/4)	3
Baş eğmek (K. 95/21), (K. 221/43), (K. 111/11), (KT. 60/1), (G. 42/5), (G. 152/2), (G. 328/5), (G. 329/3), (G. 332/6), (G. 374/6), (G. 584/2), (G. 648/4)	12	Baş komak (bir yola) (G. 148/5), (G. 487/6), (G. 491/3), (G. 520/4), (G. 534/79)	5	Baş koşmak (G. 286/5)	1
Başım gözüm üstüne (G. 487/8), (G. 535/2)	2	Başını vermek (G. 281)	1	Başa çıkmak (G. 17/4), (G. 608/5)	2

K. S. : Kullanım sıklığı

Tablo 4'ün Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimler

Saptanan Deyim	K.S.	Saptanan Deyim	K.S.	Saptanan Deyim	K.S.
Baş üstünde yeri var (K. 8/29), (K. 11/11), (K. 83/14), (K. 101/45), (TB. 32), (KT. 85/2), (G. 41/5), (G. 75/3)	8	Başı göğe ermek-değmek (K. 106/279), (G. 73/3), (G. 157/5), (G. 172/7)	4	Başın için (G. 27/3), (G. 207/12), (G. 255/4), (G. 633/1)	4
Başına kakmak (G. 183/2)	1	Başını ortaya koymak (K. 14/13), (K. 14/30), (G. 313/5), (G. 522/3), (G. 596/4)	5	Başını alıp gitmek (K. 7/27), (G. 63/5)	2
Başını taştan taşa vurmak (G. 12/5)	1	Baştan aşmak (G. 142/1), (G. 580/4)	2	Baştan ayağa (K. 21/109), (G. 13/4), (G. 120/5), (G. 160/2), (G. 346/3), (G. 516/3), (G. 627/5)	7
Batan çıkarmak (K. 3/38)	1	Bayram etmek (G.209/1)	1	Bel bağlamak(K.11/19)	1
Belini bükme (K. 21/31), (G. 228/5), (G. 291/8), (G. 355/4), (G. 496/5)	5	Binbir ayak bir ayak üstüne (K. 1/3), (K. 6/7), (G. 273/3)	3	Bir içim su (gibi) (K. 7/17), (G. 443/7)	2
Bir yastığa baş koymak (G. 123/5)	1	Birbirine düşmek (G. 147/2)	1	Boyun eğmek (K. 22/35), (G. 472/4), (G. 502/3)	3
Can alıp vermek (G. 55/8), (G. 202/2)	2	Can atmak (G. 5/1), (G. 211/3), (G. 429/3), (G. 525/2), (G. 538/2)	5	Can bağışlamak (G. 334/5), (G. 469/3), (G. 501/6)	3
Can beslemek (G. 304/2), (G. 536/3)	2	Can çekişmek (G. 351/4)	1	Can evi (G. 276/1)	1
Can vermek (K. 48/1),(K. 14/28),(K. 24/7),(TB. 2/4), (K. 12/2),(M. 40), (KT. 85/1),(G. 18/2), (G. 39/1), (G. 46/7),(G. 67/4), (G. 71/1), (G. 71/2), (G. 71/3), (G. 71/5),(G. 71/6), (G. 71/7),(G. 73/5),(G. 107/7),		(G. 132/2), (G. 132/4), (G. 134/3), (G. 136/2), (G. 144/7), (G. 144/8), (G. 170/2), (G. 189/3), (G. 257/1), (G. 257/2), (G. 280/2), (G. 288/3), (G. 304/2), (G. 361/1), (G. 381/3), (G. 388/1),		(G. 390/7), (G. 405/2), (G. 413/2), (G. 416/5), (G. 418/5), (G. 42876), (G. 463/5), (G. 464/1), (G. 472/2), (G. 480/1), (G. 484/3), (G. 486/7), (G. 512/1), (G. 519/2), (G. 530/5), (G. 565/1),	59
Can pazarı (G. 5/7)	1	Candan geçmek (G. 10/1), (G. 364/59)	2	Canı ağzına gelmek (G. 310/4)	1
Canı çıkmak (G. 459/6), (G. 494/4), (G. 503/5), (G. 605/3)	4	Canına geçmek (işlemek veya kâr etmek) (G. 396/1)	1	Canına kıymak (G. 485/4), (G. 512/1)	2
Canına yetmek (G. 485/1)	1	Canını almak (G. 414/3), (G. 521/5)	2	Canını yakmak (M. 2/4)	1
Canla başla (G. 505/2)	1	Cennetin kapısını açmak (G. 46/7)	1	Ciğer kebab olmak (K. 3/32), (G. 467/1)	2
Ciğeri yanmak (G. 472/1)	1	Ciğerini delmek (G. 571/7)	1	Ciğerini yakmak (birinin) (K. 106/25)	1
Çekip çevirmek (K. 21/37), (G. 610/1), (G. 610/2), (G. 610/3), (G. 610/4), (G. 610/5), (G. 610/6), (G. 610/7), (G. 610/8), (G. 610/9)	10	Çocuk oyuncağı haline getirmek (G. 314/8), (G. 584/1), (G. 634/6)	3	Dağlara düşmek (G. 461/2), (G. 630/2)	2

K. S. : Kullanım sıklığı

Tablo 4'ün Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimler

Defteri dürülmek (G. 127/1)	1	Defterini dürmek (K. 12/10), (K. 18/5)	2	Derde derman olmak (G. 601/1), (G. 289/7)	2
Derdine deva bulmak (G. 172/6)	1	Derisine sığmamak (G. 496/3)	1	Dil uzatmak (K. 11/11) (K. 11/58), (G. 460/6)	3
Dile (dillere) düşmek (ME. 14)	1	Dili (başka bir dile) çalmak (K. 7/29)	1	Diş bilemek (birine) (G. 184/8), (G. 311/8), (G. 485/4), (G. 486/1)	4
Diş kirası (G. 126/6)	1	Dost edinmek (G. 225/7)	1	Dünya kadar (G. 31/7)	1
Dünya gözüne zindan olmak (G. 138/5)	1	Ekmeğini taştan çıkarmak (G. 197/6)	1	Ekşi yüz (G. 46/2)	1
El açmak (G. 566/5)	1	El birliği etmek (G. 425/5)	1	El uzatmak (G. 401/4)	1
El almak (K. 11/33), (G. 31/2), (G. 33/6), (G. 90/6), (G. 342/5)	5	El çekmek (K. 69/50), (K. 76/11), (TB. 115/8), (G. 84/5), (G. 125/7), (G. 286/4), (G. 307/4), (G. 330/1), (G. 350/2), (G. 638/7)	10	El üstünde tutulmak (KT. 21/2), (G. 25/4), (G. 44/4), (G. 78/4), (G. 86/3), (G. 226/5), (G. 317/2), (G. 332/4), (G. 587/5), (G. 595/6) (G. 602/1)	11
El vermek (K. 104/40), (KT. 5), (G. 120/3), (G. 148/5), (G. 314/49), (G. 384/6), (G. 496/7), (G. 520/4)	8	El yıkamak (bir şeyden) (G. 371/1), (G. 533/5)	2	Elden ayaktan düşmek kesilmek (G. 217/2)	1
Elden ne gelir (G. 198/7)	1	Eli açık (KT. 76/1)	1	Eli uzun (G. 531/59)	1
Eli ermemek (G. 72/3), (G. 639/4)	2	Elinden düşürmemek (K. 15/4), (G. 234/2)	2	Elini kana bulamak (G. 16874)	1
Eşi manendi (benzeri) bulunmamak (G. 74/5)	1	Figana etmek (G. 116/6)	1	Göğüs geçirmek (G. 528/6)	1
Gam yememek (G. 103/7), (G. 203/4), (G. 322/5), (G. 501/4), (G. 515/2)	5	Geceyi gündüze katmak (G. 295/3), (G. 539/6), (G. 575/6)	3	Göbeği biriyle bağlı (beraber kesilmiş) (G. 642/5)	1
Göklere çıkmak (G. 472/1)	1	Göklere çıkarmak (birini) (G. 91/3), (G. 188/4), (G. 403/7)	3	Gökte araken yerde bulmak (K. 17/69), (G. 154/5), (G. 428/6)	3
Gökten zenbille mi indi (G. 139/1)	1	Gönlü (içi) kararmak (G. 162/4)	1	Gönül almak (hatır) (G. 136/4), (G. 461/5), (G. 507/5)	3
Gönül vermek (G. 176/5), (G. 459/6), (G. 525/1)	3	Gönüllenenmek (G. 110/2), (G. 150/4)	2	Göz açtırmamamak (K. 73/24), (G. 85/19)	2
Göz değmek (G. 291/2)	1	Göz dikmek (G. 75/4)	1	Gözü aç (G. 534/1)	1
Göz (gözünün) ucuyla bakmak (G. 141/6), (G. 239/4)	2	Göz yumup açıncaya kadar (G. 119/6)	1	Gözleri dolmak (dolu dolu olmak) (G. 203/5)	1
Gözle yemek (G. 171/3)	1	Gözü açık (K. 92/109)	1	Gözü (gözleri) kamaşmak (KT. 72/1)	1
Gözü tutmak (tutmamak) (G. 469/4)	1	Gözü yememek (bir işi) (G. 17/4)	1	Gözün aydın (G. 382/1), (G. 404/5)	2
Gözün(ün) kaşın var demek (G. 521/1), (G. 638/4)	2	Gözüne sokmak (G. 27974)	1	Gözünü açmak (G. 95/2), (G. 102/), (G. 189/5), (G. 421/7), (G. 496/7)	5

K. S. : Kullanım sıklığı

Tablo 4'ün Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimler

Saptanan Deyim	K.S.	Saptanan Deyim	K.S.	Saptanan Deyim	K.S.
Gözünü bağlamak (G. 160/7), (G. 214/7)	2	Gün görmemek (G. 85/1)	1	Hayran kalmak (G. 336/7)	1
Haber almak (G. 164/6), (G. 319/6), (G. 424/6), (G. 475/7)	4	Haber vermek (K. 21/16) (G. 136/7), (G. 154/1), (G. 154/2), (G. 154/3), (G. 154/4), (G. 154/5), (G. 154/6), (G. 154/7), (G. 154/8), (G. 154/9), (G. 154/10), (G. 179/5)	13	Hazır etmek (K. 6/5)	1
Hesabını almak (KT. 3/2)	1	Hesap etmek (K. 3/24)	1	Hiçe saymak (G.365/2)	1
Hizmet etmek (K. 11/19)	1	Hoş görmek (N. 6/2)	1	İslah etmek (K. 22/32)	1
İğne atsan yere düşmez (K. 12/16)	1	İki gözü iki çeşme (G. 67/2)	1	İkide bir (G. 77/6), (G. 140/4), (G. 283/6), (G. 360/1)	4
İşi Allah'a kalmak (G. 64/8)	1	İşini bilmek (G. 239/5)	1	İşini bitirmek (G. 145/6), (G. 492/2)	2
Kan ağlamak (MS. 125/7), (G. 72/4), (G. 190/5), (G. 240/1), (G. 381/8), (G. 402/2), (G. 448/4), (G. 608/3)	8	Kan dökmek (G. 29/5)	1	Kana boyamak (bulamak) (G. 280/4)	1
Kana susamak (G. 209/5), (G. 296/6)	2	Kanı kaynamak (birine) (G. 5/1), (G. 629/1)	2	Kanına susamak (G. 209/5), (G. 296/6)	2
Kanına girmek (G. 111/10), (G. 143/2), (G. 485/9), (G. 522/4), (G. 635/1)	5	Karalar bağlamak (MSSAB. 4/1), (MS. 6/7) (G. 311/5)	3	Karanlıkta göz kırpamak (G. 199/4)	1
Kendi çalıp kendi oynuyor (G. 133/5)	1	Kendinden geçmek (G. 203/79)	1	Kendine yontmak (G. 507/7)	1
Kendini bilmek (G. 239/1), (G. 589/7)	2	Kendini dağıtmak (G. 246/7)	1	Kendini dirhem dirhem satmak (G. 355/1)	1
Kılı kırk yarmak (G. 311/1)	1	Kıyameti koparmak (K. 1/3), (G. 287/2)	2	Kul olmak (K. 11/19), (G. 305/1), (G. 361/5)	3
Kulağını bükmek (G. 161/6)	1	Kulağına girmek (G. 554/3)	1	Kulaktan aşık olmak (G. 82/2)	1
Kulahımı havaya atmak (G. 33/3)	1	Meydana çıkarmak (K. 3/41), (G. 97/4), (G. 320/7), (G. 393/1), (G. 401/9)	5	Meydana çıkmak (g. 385/4), (G. 608/3)	2
Ömür çürütmek (G.615/5)	1	Paha biçmek (G. 158/1)	1	Pervane olmak (K. 9/8)	1
Parmağı ağzında kalmak (G. 69/3)	1	Parmağında oynatmak (K. 19/16)	1	Parmakla gösterilmek (K. 94/41)	1
Pusuya yatmak (K. 14711), (G. 447/3)	2	Sefa sürmek (K. 9/15)	1	Silip süpürmek (G. 200/7)	1
Siper etmek (G. 563/4)	1	Söz işitmek (G. 170/4)	1	Söz tutmak (G. 230/3)	1
Söz gelmek (birine) (G. 170/4)	1	Sözünden çıkmamak (birinin) (G. 432/4)	1	Sözünün eri olmak (G. 638/7)	1
Suya götürüp susuz getirmek (K. 1/6)	1	Şeref vermek (G. 221/39)	1	Taş üstünde taş bırakmamak (G.590/8)	1
Tatlı dil (KT. 44/3), (G. 111/7)	2	Tedbir almak (G. 425/1)	1	Toz kondurmamak (G. 508/4)	1

Tablo 4'ün Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimler

Ümidini kesmek (G. 415/2)	1	Üstüne düşmek (G. 139/3), (G. 646/1)	2	Üstüne titremek (G. 115/1), G. 115/4), (G. 115/5), (G. 122/6)	4
Yabana atmak (G. 559/6), (G. 635/6)	2	Yakası açılmadık (G. 117/4)	1	Yan basmak (G. 5/5)	1
Yanıp yakılmak (G.215/4)	1	Yara açmak (G. 498/2)	1	Yele vermek (K. 6/3)	1
Yaraya tuz biber ekmek (K. 12/2)	1	Yarım ağızla (söylemek) (G. 360/2)	1	Yerden yere vurmak (G. 449/2)	1
Yere geçmek (yerin dibine geçmek)(K.80/5),(G.531/5)	2	Yerle bir etmek (M. 2/2)	1	Yerini bulmak (G. 355/5)	1
Yıldızları barışık olmak (G. 369/2), (G. 453/1)	2	Yok yere (G. 114/4)	1	Yoldan çıkmak (G. 139/5)	1
Yolunu kesmek (K. 5/16) (G. 161/4)	2	Yüreği oynamak (KT. 45/1)	1	Yüreği parçalanmak (K. 14/22)	1
Yüz sürmek (K. 3/29), (K. 5/13), (K. 6/34), (K. 22/3), (TB. 2/8), (TB. 3/2), (TB. 3/5), (G. 86/7), (G. 117/2), (G. 169/3), (G. 267/2),		(G. 268/6), (G. 273/4), (G. 277/5), (G. 298/4), (G. 335/6), (G. 336/3), (G. 366/7), (G. 383/7), (G. 386/4), (G. 448/6),		(G. 450/4), (G. 456/2), (G. 464/6), (G. 467/4), (G. 560/5), (G. 621/4), (G. 642/3)	28
Yüz çevirmek (KT. 34/1), (G. 172/6), (G. 376/1), (G. 378/1)	4	Yüz vermek (K. 1/11), (G. 44/2), (G. 167/9), (G. 329/3), (G. 417/7), (G. 427/7), (G. 528/4), (G. 558/1)	8	Yüzü kara (KT. 35/3), (G. 139/4), (G. 147/6), (G. 238/2), (G. 449/2), (G. 581/2), (G. 640/4)	7
Yüze gülmek (R. 56/2), (G. 211/1)	2	Yüzü ak (G. 139/4), (G. 437/3)	2	Yüzü gülmek (G. 207/8), (G. 587/2)	2
Yüzü yok (G. 282/5)	1	Yüzüne vurmak (G. 155/2)	1	Yüzünü ekşitmek (G. 632/6)	1
Yüzüne bakmamak (G. 23/1), (G. 25/1), (G. 243/7), (G. 259/7), (G. 453/7)	5	Zapt etmek (K. 3/19), (K. 21/27)	2		

K. S. : Kullanım sıklığı

Tablo 4'te görüldüğü gibi Necatî Bey Divanı'nda 244 adet farklı deyim saptanmıştır. Bu 244 farklı deyim, 589 beyitte kullanılmıştır. Eserde saptanan deyimlerin kullanım sayıları birbirinden farklıdır. Deyimlerin kullanım sayılarına bakacak olursak: 59 defa can vermek, 28 defa yüz sürmek, 13 defa haber vermek, 12 defa baş eğmek, 11 defa el üstünde tutulmak, 10 defa çekip çevirmek, el çekmek, 8 defa bağına basmak, baş üstünde yeri var, el vermek, kan ağlamak ve yüz vermek, 7 defa baştan ayağa, yüzü kara, 6 defa Allah bilir, 5 defa ağzını aramak (yoklamak), ayağa düşmek, baş komak, başını ortaya koymak, belini bükmek, can atmak, el almak, gam yememek, gözünü açmak, kanına girmek, meydana çıkarmak, ve yüzüne bakmamak, 4 defa ant içmek, başı göğe ermek, başın için, canı çıkmak, diş bilemek, haber almak, ikide bir, üstüne titremek ve yüz çevirmek, 3 defa ağız (söz birliği) etmek, ağzını bıçak

açmamak, ağzının suyu akmak, aralarından su sızmamak, baş açmak, binbir ayak bir ayak üstüne, boyun eğmek, can bağışlamak, çocuk oyuncağı haline getirmek, dil uzatmak (birine), geceyi gündüze katmak, göklere çıkarmak, gökte ararken yerde bulmak, gönül almak, gönül vermek, karalar bağlamak ve kul olmak, 2 defa ağzına bakmak, ağzının payını (ölçüsünü) almak, ah etmek, alını açık yüzü ak, altın adını bakır etmek, ayağına (ayaklarına) kara su inmek, baş üstüne, başa çıkmak, başını alıp gitmek, baştan aşmak, bir içim su (gibi), can alıp vermek, can beslemek, candan geçmek, canına kıymak, canını almak, ciğer kebab olmak, dağlara düşmek, defterini dürmek, derde (derdine) derman olmak, el yıkamak, eli ermemek, elinden düşürmemek, gönüllenenmek, göz açtırmamak, göz (gözün) ucuyla bakmak, gözü (gözleri) kamaşmak, gözün aydın, gözün(ün) üstünde kaşın var demek, gözünü bağlamak, işini bitirmek, kana susamak, kanı kaynamak, kanına susamak, kendini bilmek, kıyameti koparmak, meydana çıkmak, pusuya yatmak, tatlı dil, üstüne düşmek, yabana atmak, yere geçmek (yerin dibine geçmek), yıldızları barışık olmak, yolunu kesmek, yüze gülmek, yüzü ak, yüzü gülmek ve zapt etmek deyimleri kullanılmıştır. Geriye kalan 143 adet deyim ise beyitlerde birer defa yer almıştır.

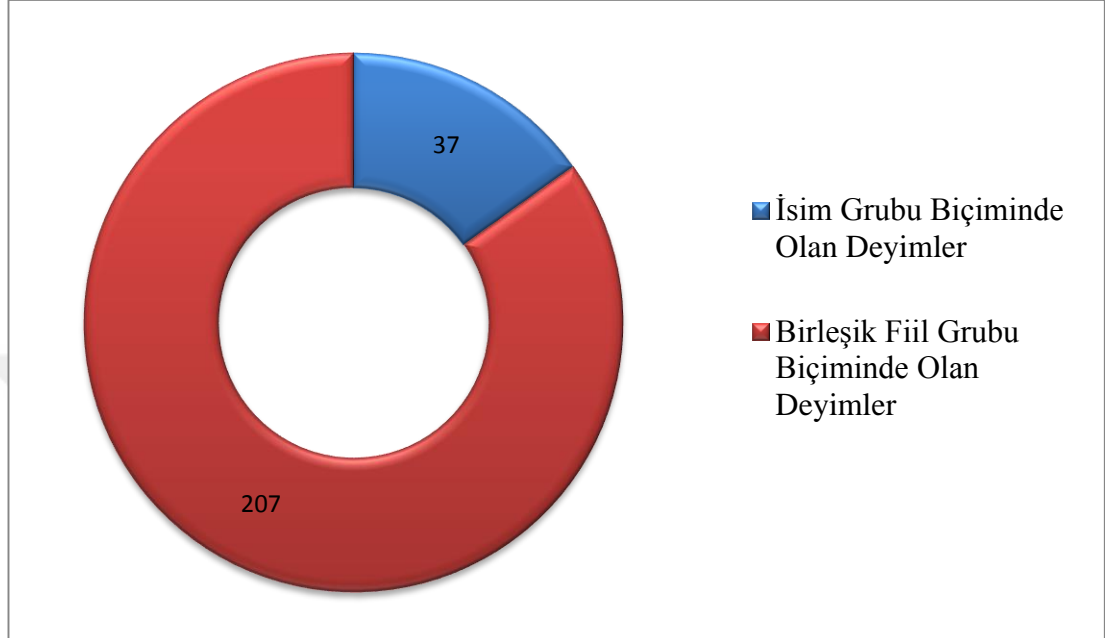
4.3. 4. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Necati Bey Divanı'nda deyimlerin yapısal özellikleri bakımından görünümü nasıldır?

Necati Bey Divanı'nda kullanılan deyimlerin sınıflandırılmasının oranı Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Deyimlerin İsim ve Birleşik Fiil Grubu Biçiminde Sınıflandırılması

Şekil 1’de görüldüğü gibi saptanan deyimlerden 37 tanesi isim grubu biçiminde kullanılmıştır. İsim grubu biçiminde olan deyimler; ağzı var dili yok (K. 7/8), Allah versin (G. 531/7), Allah bilir (K. /28, G. 64/1, G. 58/7, G. 64/3, G. 64/8, G. 401/6), alını açık yüzü ak (G. 139/4, G. 437/3), ateşten gömlek (G. 254/4), ayağının tozu ile (G. 392/6), baş üstünde yeri var (K. 8/29, K. 11/11, K. /14, K. /45, TB. 32, KT. 85/2, G. 41/5, G. 75/3), başım gözüm üstüne (G. 487/8, G. 535/2), başın için (G. 27/3, G. 207/12, G. 255/4, G. 633/1), baştan ayağa (K. 2.21/10, G. 13/4, G. 120/5, G. 160/2, G. 346/3, G. 516/3, G. 627/5), binbir ayak bir ayak üstüne (K. 1/3, K. 6/7, G. 273/3), bir içim su (gibi) (K. 7/17, G. 443/7), can evi (G. 276/1), can pazarı (G. 5/7), canla başla (G. 505/2), diş kirası (G. 126/6), dünya kadar (G. 31/7), ekşi yüz (G. 46/2), elden ne gelir (G. 198/7), eli açık (K. /1), eli uzun (G. 531/5), göbeği biriyle bağlı (G. 642/5), gökten zenmille mi indi (G. 139/1), göz yumup açıncaya kadar (G. 119/6), gözü aç (G. 534/1), gözü açık (K. /10), gözün aydın (G. 382/1, G. 404/5), iğne atsan yere düşmez (K. 12/16), iki gözü iki çeşme (G. 67/2), ikide bir (G. 77/6, G. 140/4, G. 283/6, G. 360/1), tatlı dil (KT. 44/3, G. 111/7), yakası açılmadık (G. 117/4), yarım ağızla (G. 360/2), yok yere (G. 114/4), yüzü ak (G. 139/4, G. 437/3), yüzü kara (KT.

35/3, G. 139/4, G. 147/6, G. 238/2, G. 449/2, G. 581/2, G. 640/4), yüzü yok (G. 282/5) deyimleridir. Geriye kalan 207 deyim ise birleşik fiil grubu biçiminde kullanılmıştır.

4.4. 5. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Necati Bey Divanı'nda atasözleri ve deyimler 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında doğrudan veya aynı anlama gelen biçimi kullanılmakta mıdır?

İncelemede 5. sınıf Türkçe ders kitabında sekiz tema içinde bulunan 40 metin, 6. sınıf Türkçe ders kitabında altı tema içinde bulunan 31 metin, 7. sınıf Türkçe ders kitabında altı tema içinde bulunan 30 metin, 8. sınıf Türkçe ders kitabında altı tema içinde bulunan 30 metin Necati Bey Divanı'nda saptanan atasözleri ve deyimlerin geçme durumları yönünden ele alındı. Aşağıda eserdeki atasözleri ve deyimlerin bu ders kitaplarında geçme durumları Tablo 5, Tablo 6 Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9, Tablo 10 ve Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 5.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Atasözlerinin 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Atasözü	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Dünya Süleymana bile kalmamış	YUNUS EMREDEN SEÇMELER (s. 99)	Sevelim sevilelim Dünya kimseye kalmaz

Tablo 6.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Atasözlerinin 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Atasözü	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Bu günün işini yarına bırakma	İŞ VE ZAMAN (s. 107)	“Bugünün işini yarına bırakmamak” için sorumluluk taşımak, çalışkan olmak gerekir

Tablo 7.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Atasözlerinin 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Atasözü	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Dünya Süleymana bile kalmamış	YUNUS EMRE (s. 49)	Sevelim sevilelim Dünya kimseye kalmaz.

Tablo 8.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Deyimlerin 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Deyim	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Göz yumup açıncaya kadar	Bilmeyen Var mı? (s. 40)	<i>Göz açıp kapayıncaya kadar</i> on kıta şiiri sular seller gibi okudu.
Bağrına basmak	Küçük Ağa (s. 65)	Mehmet'in üzerine atılmak, kollarına alıp <i>bağrına bastırmak</i> , istediği halde, karşı karşıya gelince donup kalmış, bütün adaleleri kaskatı kesilmişti.
	Küçük Ağa (s. 66)	Mehmet'i görmek, Mehmet'i okşamak, öpmek, kpklamak, göğsünü pırpır ettiren esintilere kapılıverip ikide bir <i>bağrına bastırmak</i> .
Can vermek	Karagöz ile Hacivat (s. 78)	Sizin alkışınız <i>can verir</i> bize, açık tutarız kış yaz bu perdeyi.
Ağzının suyu akmak	Sarımsak Soslu Makarna (s. 112)	<i>Ağzının suyu aktı</i> . Neden acaba?
Ağzı sulanmak	Sarımsak Soslu Makarna (s. 113)	Bir tabak sarımsak soslu makarna fotoğrafına bakmak ya da kaynayan suyun sesini işitmek veya fesleğen yapraklarına dokunmakla beynin tat ve kokuyu hatırlaması, sık sık yaşadığımız bir şeydir ve bu durumda <i>ağzımız sulanır</i> .
	Sarımsak Soslu Makarna (s. 113)	İşte biz de buna " <i>ağzımız sulandı</i> " deriz.
El üstünde tutmak	Bir Dâhiyle Konuşmak (s. 118)	Ve ben ne yazık ki ondan haberdar değildim; dünyanın <i>el üstünde tuttuğu</i> bu bilim adamı, üstelik Yale (Yeyl) üniversitesindeki görevini artık Türkiye merkezli yürütüyordu.
Haber vermek	Forsa (s. 140)	"Bey'e <i>haber verin!</i> Bey'e <i>haber verin!</i> " diye bağışıyorlardı.
	Çocuk Doğru Söyledi (s. 158)	Tam el çırpıp sevinçli <i>haberi vermek</i> için lalasını çağıracağı sırada Sinan, Padişah'ı durdurdu.
Baş üstüne	Çocuk Doğru Söyledi (s. 157)	Buyruğunuz <i>başım üstündedir</i> Devletlim, dedi.
El birliği etmek	Çocuk Doğru Söyledi (s. 158)	Hepside el birliğiyle gerçekleştirdikleri yapıyı övünçle seyre koyuldular.

Tablo 8'in Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin 5. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Deyim	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Kan dökmek	Anadolu'nun Cirit Oyunları (s. 195)	<i>Kan dökmek</i> düşmana karşı olur.
Meydana çıkmak	Anadolu'nun Cirit Oyunları (s. 195)	Diziler teker teker <i>meydana çıktıktan</i> sonra, değneğini en çok isabet ettiren taraf galip sayılır.
Yol göstermek	Reçete (s. 229)	Baharda bunu iyicene coşturuyor, pek canlı biçimde gözler önüne seriyor, insanoğluna da <i>yol gösteriyor</i> .
Canı çıkmak	Ben Bir Çınar Ağacıydım (s. 247)	<i>Canımın çıkmasına</i> iki parmaklık bir kabuk kalmıştı.
Can çekişmek	Ben Bir Çınar Ağacıydım (s. 247)	O gün <i>can çekişerek</i> öldüm oracıkta.

Tablo 9.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Deyimlerin 6. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Deyim	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Ümidini kesmek	Aslan, Tilki, Bir De Geyik (s. 7)	Bilirsin, bizim kralımız aslan benim komşumdur; şimdi çok hasta, kurtulmaktan da umudunu kesti.
Ant içmek	Aslan, Tilki, Bir De Geyik (s. 8)	Bütün şu yaprakların, pınarların önünde ant içerek söylüyorum, aslanın korkulacak durumu kalmadı artık.
Yıldızları barışık olmak	Akdeniz'le Röportaj (s. 28)	Fakat onunla da yıldızımız barışmıyor.
Bağrına basmak	Akdeniz'le Röportaj (s. 28)	Kıbrıs'ı bağrına bastı.
Pusuya yatmak	Muhteşem Karıncalar (s. 29)	Afrika'nın ve Güney Amerika'nın ormanlarında çok daha tehlikeli bir tür pusuya yatmıştır.
İşini bitirmek	Muhteşem Karıncalar (s. 29)	Kertenkelelerin, yılanların ve hatta daha da büyük hayvanların işini bitirebilir.
Hayran olmak (kalmak)	Çayda Çıra (s. 32)	Düğün alanından bakıp bu güzel görüntüye <i>hayran olanlar</i> kızların gelişine, çıralarına yanıp sönuşüne el çıparak eşlik etmişler.
	Emeğin Değeri (s. 46)	İnsanlığın mağaradan çıkıp evlere yerleşmesi, toplayıcılıktan çiftçiliğe geçmesi, bugün <i>hayran olduğumuz</i> uygarlıkların yaratılması hep emekle gerçekleştirilmiştir.
Yüzünü ekşitmek	Görevini Unutan Saat (s. 42)	Saat uykudan zorlukla araladığı gözlerini öfkeyle güneşe çevirdi. Yüzünü ekşitti.
Haber almak	Çılgın Dedemin Zaman Makinesi (s. 65)	Oradan doğru rotada olduğumuzun haberini alınca başka bir cihazdan bir müzik kanalı açtı.
El uzatmak	Mazhar Osman Uzman (s. 68)	Bu iyi kalpli doktor sadece hastanedekilere değil sokaktaki zavallı akıl hastalarına da el uzattı.
Can atmak	Atari Merakı (s. 81)	Evimize dönüşümün daha ikinci günü atari oynamak için can atmaya başladım.

Tablo 10.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Deyimlerin 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Deyim	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Haber almak	Türküler Dolusu (s. 16)	Ben türkülerden <i>aldım haberi</i> .
Yarin dibine geçmek	Mektup (s. 20)	Ablam beni öyle elimde ayna, ayak ayak üstüne atmış yakalayınca “Güzelsin kızım güzelsin ama herkes babamın yanında, haberin olsun.” diye bir de alay etmez mi... <i>yerlerin dibine geçtim</i> .
Gözleri dolmak	Mektup (s. 21)	Böyle anlarda ben çok duygulanırım hemen <i>gözlerim dolar</i> oysa öbür kardeşlerim böyle yapmazlar.
Göz dikmek	Atatürk'ü anlamak (s. 25)	Levhada “Türk milletinin idaresinde ve korunmasında milli birlik, milli duygu, milli kültür en yüksekte <i>göz diktiğimiz</i> idealdir.” Yazıyordu.
Şeref vermek	Atatürk ve Türk Tiyatrosu (s. 32)	Atatürk, bir yıl önce tarihi sözleriyle <i>şeref verdiği</i> bu sanatın gönülleri tok çocuklarını bir akşam sofrasında konukluyor, onlarla uzun saatler oturup meslekleri, sanatları üzerinde konuşuyor.
Yerini bulmak	Türk Dilinin Gelişimi (s. 35)	Dil bilgisi açısından dünyanın en mükemmel dili olan Türkçe, bu çabalarla gerçek <i>yerini bulmuştur</i> .
Yüzünü ekşitmek	Kitaplar Arasında (s. 49)	Sözlük <i>yüzünü ekşitir</i> .
El birliği etmek	Dört Ahbaplar (s. 68)	<i>El birliği etmekle</i> insan çok beladan kurtulur.
Eşi benzeri olmamak	Tasa Kuşu (s. 71)	Sülün Kız, bir de gözünü açıp bakmış ki ne baksın; misli, <i>manendi yok</i> bir bahçe!
Yok yere	Tasa Kuşu (s. 72)	Sen misin, <i>yok yere</i> tasaya düşen!
Yol göstermek	Balıkçıl Kuşu (s. 79)	“Bir de balıkçıl kuşuna soralım. Belki o bize bir <i>yol gösterebilir</i> .” demiş.
	Balıkçıl Kuşu (s. 80)	“Bize bir <i>yol gösterebilir</i> misin?” diye sormuşlar.

Tablo 10'un Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin 7. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Deyim	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Başını alıp gitmek	Son Kuşlar (s. 89)	Deniz, Bozburun'a doğru <i>başını almış gidiyor</i> .
	Yanan Ormanlarda Elli Gün (s. 95)	Her bir ağaç <i>başını almış kaçıyor</i> .
Yara açmak	Ağaç Diyor Ki (s. 87)	Çakınızla gözdemizde derin <i>yaralar açmayın</i> .
Haber vermek	Son Kuşlar (s. 91)	Polislere <i>haber verdim</i> .
	Kış Mevsimi (s. 99)	Bari hiç olmazsa geleceğini <i>haber ver!</i> ..
Ümidini kesmek	Yanan Ormanlarda Elli Gün (s. 95)	Ama benim bu rüzgarda hiç <i>umudum yok</i> .
Tedbir almak	Kış Mevsimi (s. 101)	Akıllı bir adam olsaydın, gelmekte olduğumu anlar, <i>tedbirini alırdın</i> .
	Kış Mevsimi (s. 101)	Karlar dağı yavaş yavaş beyazlatırken <i>tedbirini almalyydın</i> .
Kendinden geçmek	Adana (s. 104)	<i>Kendinden geçer</i> gibi büküle büküle sürünen yol Hacıkırı'na geldiği zaman; hep o dayanılmaz kudretin eliyle dağın ontulduğunu, Çakıt'a yol verdiğini görürsünüz.
Can vermek	Adana (s. 105)	Biz ona, Türkmen kızının büküle büküle doğurduğu milyonlarca aşiret çocuğunun kanıyla <i>can verdik</i> .

Tablo 11.

Necati Bey Divanı 'nda Saptanan Deyimlerin 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Deyim	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Ağzının suyu akmak	Okuma Serüvenim Nasıl Başladı?(s.14)	Biz de gazetelerden filmle ilgili yazıları okuduğumuzda filmi <i>ağzımızın suyu akarak</i> bekliyorduk.
Hizmet etmek	İşte Onun Evrensellik Anlayışı (s. 24)	İnsan mensup olduğu varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar bütün dünya milletlerinin huzur ve refahını düşünmeli ve kendi milletinin mutluluğuna ne kadar kıymet veriyorsa bütün dünya milletlerinin mutluluğuna da <i>hizmet etmeye</i> , elinden geldiği kadar çalışmalıdır.
Siper etmek	İşte Onun Evrensellik Anlayışı (s. 25)	Siz olmasaydınız, siz göğüslerinizi çelik kalelere karşı <i>siper etmeseydiniz</i> boğaz elden gider, İstanbul elden giderdi diyeceksin.”
Can vermek	İşte Onun Evrensellik Anlayışı (s. 25)	Onlar bu toprakta <i>canlarını verdikten</i> sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır.
Gönül almak	Atatürk'te Millet Sevgisi (s. 31)	O zaman Atatürk, davayı kaybeden arkadaşlarımıza dönerek bu sonucun yüksek kıymetini küçültecek bir olay olmadığını ifade ederek <i>gönlünü aldı</i> .
	Misafirliklerimiz (s. 74)	Gerçek manasında terbiyeli ve nazik bir adam veya bir hanım, tanıdığına, tanımadığına, sevdiğine, sevmediğine iyi muamele etmeye, hatır saymaya, <i>gönül almaya</i> mecburdur
El birliği etmek	Atatürk'te Millet Sevgisi (s. 32)	Beni seven arkadaşlarıma öğüdüm budur: Şahsımız için değil fakat bağlı bulunduğumuz millet için <i>el birliğiyle</i> çalışalım; çalışmaların en yükseği budur.
	Tasmalı Güvercin (s. 83)	Güvercinler tasmalı güvercinin dediklerini tutarak, birbirleriyle <i>el birliği ederek</i> , güçlerini toparlayıp, hep birlikte ağı koparıp onunla havaya yükseldiler.
Haber almak	Türküler Dolusu (s. 38)	Ben türkülerden <i>aldım haberi</i> .
Hayran olmak (kalmak)	Evliya Çelebi (s. 39)	Burada Hazret-i Peygamber'i sahabetiyle birlikte görmüş, Peygamber'e <i>hayran kalarak</i> mübarek ellerini öpmüş.

Tablo 11'in Devamı.

Necati Bey Divanı'nda Saptanan Deyimlerin 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Geçme Durumları

Saptanan Deyim	Geçtiği Metin	Geçtiği Cümle
Hayran olmak (kalmak)	Tasmalı Güvercin (s. 86)	Ve farenin güzel huyuna hayran kaldığını ifade ederek uzun uzun onu övdü.
Yüz sürmek	Evliya Çelebi (s. 40)	“Tanrı’ya hamdolsun, seyahat kısmet oldu” diye şükrederek yüzümü yere sürdüm
Kul olmak	Yunus Emre (s. 48)	Taptuk’un tapusunda kul olduk kapısında.
Başını vermek	Yunus Emre (s. 49)	Başımı verdim kavgaya gel gör beni aşk neyledi.
Kana boyamak	Yunus Emre (s. 49)	Ben ağlarım yana yana aşk boyadı beni kana.
Meydana çıkmak	Karanfiller Ve Domates Suyu (s. 58)	Kaya bitip de yumuşak, esmer pembe bir funda toprağı bir karış meydana çıkınca bir meşe palamudunun korkunç yılan gibi kökü önüne çıkardı.
Baş eğmek	Ergenekon Destanı (s. 73)	Bunu kimi iyi karşıladı, baş eğip boyun eğdi.
Boyun eğmek	Ergenekon Destanı (s. 73)	Bunu kimi iyi karşıladı, baş eğip boyun eğdi.
Can atmak	İmece (s. 80)	Bir imece daha olsun da bir cümbüş daha görelim, diye can atardık.
	İmece (s. 80)	Elden geldiğince Anadolu köylüsü imeceye koşuyor, imeceye can atıyor.
Ümidini kesmek	Tasmalı Güvercin (s. 83)	Güvercinler söyleneni yaptı, avcı da onları yakalamaktan ümidi keserek geri döndü.
Haber vermek	Seyfi Baba (s. 86)	Bilmeyiz, oğlu haber verdi geçerken bu sabah.
El açmak	Seyfi Baba (s. 87)	Oturup kör gibi, namerde el açmak iyi mi?
Yolunu kesmek	Yurdum (s. 100)	Eşkiyalar yolumu kesmiş, alacak şey bulamamışlar.

Tablo 5, tablo 6 ve tablo 7’de görüldüğü gibi Necati Bey Divanı’ndaki atasözlerinin 5-8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunma durumlarına baktığımızda iki farklı atasözü kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan “dünya Süleymana bile kalmamış” atasözünün 5. sınıf ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında birer defa kullanıldığı, “bu günün işini yarına bırakma” atasözünün ise sadece 7. sınıf Türkçe ders kitabında bir kez kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 8, tablo 9, tablo 10 ve tablo 11’de görüldüğü gibi Necati Bey Divanı’ndaki deyimlerin ders kitaplarında atasözlerine oranla daha fazla bulunduğu görülmektedir. Ders kitaplarında geçen deyimlere bakacak olursak; 5. sınıf Türkçe ders kitabında 14 farklı deyim yer almaktadır. Bu deyimlerden bağına basmak, ağzı sulanmak ve haber vermek deyimleri iki defa kullanılmıştır. 6. Sınıf Türkçe ders kitabında 11 farklı deyim yer almaktadır. Hayran olmak deyimini iki defa yer almıştır. 7. sınıf Türkçe ders kitabında 17 adet farklı deyim yer almaktadır. Bu deyimlerden yol göstermek, başını alıp gitmek, haber vermek ve tedbir almak deyimleri ders kitabında iki defa yer almıştır. Son olarak 8.sınıf Türkçe ders kitabında deyimlerin bulunma durumlarına bakacak olursak, 20 farklı deyim yer aldığını görmekteyiz. Kitapta; gönül almak, el birliği etmek, hayran olmak ve can atmak deyimleri iki defa yer almıştır.

Bazı deyimler birden fazla ders kitabında karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni ise bazı deyimlerin halk dilinde çok fazla kullanılması ve yaşayışımızın her anında kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Birden fazla ders kitabında yer alan deyimlere baktığımızda bunlardan “haber almak” deyimini 6. 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitabında “haber vermek”deyimini 5. 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitabında “ümidini kesmek” deyimini 6. 7. ve 8. Sınıf Türkçe ders kitabında “el birliği etmek” deyimini 5. 7. ve 8. sınıf Türkçe ders kitabında yer almaktadır. Ayrıca can atmak, can vermek, ağzının suyu akmak, yol göstermek, bağına basmak deyimleride Türkçe ders kitaplarında bir defadan fazla kullanılmıştır.

BÖLÜM V

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde araştırmanın sonuçlarına ve bu sonuçlar doğrultusunda önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuç ve Tartışma

1. Necati Bey Divanı atasözü ve deyim yönünden incelenmiş 48 adet atasözü saptanmış ve saptanan atasözlerinin 52 farklı beyitte kullanıldığı görülmüştür. Mengi (1986) tarafından hazırlanan “Necati'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı” adlı çalışmada 38 atasözü saptanmıştır. Hazırlanan çalışmada Mengi (1986)'dan farklı olarak 10 adet atasözü saptanmıştır.

2. Eserde ayrıca 244 farklı deyim saptanmış ve bu deyimlerin 589 beyitte kullanıldığı görülmüştür. İçel (2004) tarafından hazırlanan “Necati Bey Divanı'ndaki Deyimler” adlı çalışmada 153 farklı deyim 407 beyitte kullanıldığı saptanmıştır. Hazırlanan çalışmada İçel (2004)'ten farklı olarak 91 farklı deyim saptanmış ve 182 beyitte deyim geçtiği saptanmıştır.

3. Elde edilen bulgular doğrultusunda deyimlerin sınıflandırılması yapılmış ve bu sınıflandırma sonucunda isim grubunda 37 adet deyim kullanılmıştır. Geriye kalan 207 deyim ise birleşik fiil grubunda kullanılmıştır. Eserde birleşik fiil grubunda olan deyimlerin yoğun bir şekilde kullanıldığı göze çarpmaktadır. Eserdeki deyimlerin 5-8. sınıf Türkçe ders kitapları bağlamında incelediğinde Necati Bey Divanı'nda saptanan deyimlerin bir bölümünün Türkçe ders kitaplarında doğrudan kullanıldığı görülmektedir.

4. 15. yüzyılın en önemli şairlerden olan Necâtî Bey, kullandığı sade Türkçesi ve şiirde kültürel öğelere yer vermesi sayesinde hem keline özgü bir şiir dili oluşturmuş hem de kültür öğelerimizin gelecek kuşaklara aktarılması konusunda Türk diline önemli bir hizmette bulunmuştur. Necâtî Bey'in diğer bir önemli özelliği ise atasözü

ve deyim kullanmadaki ustalığıdır. Divanında yoğun bir şekilde atasözü ve deyim kullanımını vardır bu da şiirin anlam derinliğini, yoğunluğunu, ve etkileyiciliğini arttırmaktadır. Kullandığı atasözleri ve deyimler sayesinde edebi dili halk diline yaklaştırmıştır.

5. Necati Bey Divanı incelendiğinde, eser bünyesinde yer alan atasözleri ve deyimler sayesinde o dönem Türkçenin zenginliklerini, Türk Kültürünü, Türk Milletinin yaşayışını bize aktarmaktadır. Necati Bey, Türk şiirinin Arap ve Fars şiirlerinden geri olmadığını, Türkçe sözcük, atasözleri ve deyimlerle de çok başarılı şiirler yazılabileceğini tüm edebiyat dünyasına göstermiştir. İşte bu noktada onun edebiyat tarihimizdeki yeri ve önemi çok büyüktür. Ayrıca Necati Bey Divanı'nda saptanan deyimlerin Türkçe ders kitaplarında bulunmaları bize gösteriyor ki, belli bir zümreye ait olarak bilinen Klasik Türk şiirinde, bugün bile ağızlarda yaşamayı başarmış halka ait birçok sözcüğe rastlanmaktadır.

5.2. Öneriler

1. Divan şiirinin belirli bir zümreye ait olduğu ve bu yüzden halk tarafından anlaşılmasının güç olduğu olgusunu yıkmak için örnek gösterilebilecek şairlerin en başında gelen Necati Bey ve diğer tüm divan şairleri incelenmeli, şiirlerindeki Türk Kültürüne ait bir çok unsur gün yüzüne çıkarılmalıdır. Divan edebiyatı eserleri Türkçe öğretiminde kullanılırken eserlerin günümüz Türkçesi aktarımı kullanılmalı, bunun yanında atasözleri ve deyimler Türkçe öğretiminde kullanılırken o dönemin Türkçe anlatım özellikleri, dilin zenginlikleri ve Türk kültürün devamlılığının önemi aktarılmalıdır.

2. Öğretmen tarafından eserlerde bulunan atasözleri ve deyimlerin çocukların ilgisini çekebilecek kısa öyküleri anlatılabilir hatta öğrencilere atasözleri ve deyimler hakkında kısa öyküler yazdırılabilir bu sayede öğrencilerin derse olan ilgileri artırılabilir. Bunun yanında atasözleri ve deyimlerin Divan şiiri ve günümüz Türk şiirinde kullanımları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları konusunda öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirilebilir. Türkçe öğretimi açısından eserin içinde bulundurduğu atasözleri ve deyimlerin zenginliğinden ve şiirin yüksek anlatım

gücünden yararlanarak gerçek anlam, yan anlam, mecaz anlam, atasözü ve deyim öğretimi yapılabilir ve etkili bir Türkçe öğretimi sağlanabilir.

3. Necati Bey Divanı'ndan hareketle Divan edebiyatında bulunan diğer eserlerdeki atasözleri ve deyimler incelenip Türkçe öğretimine kazandırılabilir. Bu eserlerde geçen atasözleri ve deyimler sayesinde öğrencilere tarihi süreç içerisinde Türkçenin kültürel öğeler yönünden geçirdiği değişimler ve bu süreç içerisinde atasözleri ve deyimlerin edebi eserlerde hangi sıklıkla kullanıldığı gösterilebilir. Eserde yer alan atasözleri ve deyimlerin kullanımında günümüze göre bazı değişiklikler vardır bunun en temel nedeni şairlerin sanat yapma kaygıları ve şiirleri aruz veznine uydurma çabalarıdır. İşte bu nedenle atasözleri ve deyimlerdeki bu kullanım farkları öğrencilere seviyelerine uygun bir şekilde anlatılmalıdır. Bu sayede öğrencilerin ortaöğretim seviyesinde karşılaşacakları edebiyat konuları hakkında ön bilgi edinmeleri sağlanabilir.

4. Divan şairlerinin şiirlerinde kullandıkları atasözleri ve deyimler ile anlatımı zenginleştirmeyi ve şiirde anlam derinliği yakalamayı amaçladıkları öğrencilere anlatılmalıdır. Buradan hareketle öğrencilere, kendilerininde anlatımda atasözü ve deyim kullanarak anlam derinliği yakalayabilecekleri öğretilir. İlköğretim Türkçe derslerinin amacının anadilimizin öğretilmesi olması ve dilin de kültürün en önemli taşıyıcısı olması dolayısıyla Türkçe öğretimi, ders kitaplarında dil becerilerini geliştirmenin yanında kültür aktarım işlevinide yerine getirmesi sağlanmalıdır. Bunun için içerisinde kültürel öğeler barındıran metinler ders kitaplarında sıkça yer almalıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, S. (2009). *Necati Bey Divanı Sözlüğü*. Konya.
- Aksan, D. (2006). *Anadilimizin Söz Denizinde*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2008). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1998). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (Cilt 1). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (1998). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (Cilt 2). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aksoy, M. (2007). XVI. Yüzyıl Şu'arâ Tezkireleri İle Necâtî'nin Şiirlerine Göre Anadolu Türk Edebî Dilinin Gelişiminde Devim ve Atasözü Kullanımı. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 141-161
- Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul : Kapı Yayınları
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Batıslam, H. D. (1999). *15. Yüzyıl Dîvân Şairlerinin Şiirlerindeki Halk Kültürü Öğeleri*. Osmanlı Dünyasında Şiir Uluslar Arası Sempozyumu, İstanbul.
- Çavuşoğlu, M. (2001). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1973). *Necati Bey Divanı (Seçmeler)*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yayınları.
- Emir, S. (1974). *Örnekleriyle Açıklamalı Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Emir Yayınları.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım.

- Eyüboğlu, E. K. (1973). *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Doğan Kardeş.
- İçel, H. (2004). Necatî Bey Divanı'ndaki Deyimler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 15(15), 175-230.
- İsen, M. (1994). *Kühü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. AKM Yay., Ankara, 200.
- Kaplan, M. (2010). *Kültür Ve Dil*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2015). *İlköğretim Türkçe Dersi (1-8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Mengi, M. (1986). Necatî'nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, 2(4), 47-56.
- Pala, İ. (2014). *İki Dirhem Bir Çekirdek*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2004). *Şahane Gazeller Necatî*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Dîvânü Lûgati't-Türk'te Türk Halk Edebiyatı*. Konya.
- Sinan, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Solmaz, S. (2016) *Necatî Bey Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şentürk, A. A. (1995). *Necatî Beğ'in Sultan Beyazıt Methiyesi Ve Bazı Gazelleri Hakkında Notlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Şalvarlı, B. (2010). *Türkçe deyim öğretimi için metin hazırlama* (Yüksek Lisans Tezi) Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çanakkale.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necatî Bey Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (2018). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: TDK

Uysal, Ő. (1974). Eğitim araştırmalarında ynem. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(1), 19-36.

Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.

EKLER

EK 1

Acı acıyı keser, su sancıyı: Bir güçlüğü yenmek için başka bir güç yola başvurulmalıdır.

Vâiz sözine isteyen elbette ‘ilâcı

Mey nûş idegörsün ki *basar acıyı acı* (640/1)

Vaiz sözüne ilacı isteyen; şarap içip görsün ki elbette acı acıyı basar.

Ağlamayan çocuğa meme vermezler: Hakkını aramasını bilmeyen kimsenin işi görülmez.

Nale kıl kim alasin nâ-merd dünyâda murâd

Ana sūd virmez Necâtî tâ kim oğlan ağlamaz (240/7)

Ey Necati, inleyip ağla ki alçak dünyadan istediğini alasin; ta ki oğlan ağlamayınca ana sūt vermez.

Ah yerde kalmaz: Kötülük cezasız kalmaz.

Gök yüzini gözetme gurûr-ı cemâl ile

Kalmaz bilürsin ey yüzi hûrşfd yirde ah (537/4)

Ey yüzü güneş, güzelliğinin gururuyla gök yüzünü gözetme, bilirsin ah yerde kalmaz

Altının kıymetini sarraf bilir: Bir kimsenin, bir şeyin değerini ancak o konuda uzmanlığı olanlar bilir.

Arturmaz âdemîyi meger kim mezâd-ı ‘ışk

Her nesnenüñ bahâsını bâzâr yeg bilür (G. 204/3)

Meğeri ki aşk mezadı yokluğu arttırmaz, her nesnenin kıymetini pazar iyi bilir.

Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık: İki karşıt ve aynı derecede sakıncalı durum karşısında karar verme zorluğunu anlatan bir söz.

Bu ah ile çıkışırsam bu yaşı nice ideyin

Yukaru korsam is olur aşığa korsam pas (G. 255/2)

Bu ah ile çıkışırsam bu yaşı ne yapayım, yukarı koyarsam is olur aşığa koyarsam pas olur

Aşığa Bağdat uzak (irak) değil (gelmez): Bir şeyi elde etmek için aşırı istekli olan kimseye, bu uğurda katlanacağı fedakârlıklar güç gelmez.

Nola benden kapuña var ise yirden gökçe fark

Olmaz ey Mısr-ı melâhat ‘âşika Bagdâd irag (G. 264/5)

Ey güzellik şehri benimle kapın arasında yerden göğe kadar fark varsa ne olacak aşığa Bağdat uzak olmaz

Dil-dâra senden olur ise bu’ d-i maşrikayn

Sa’y it gönül ki ‘âşika Bagdâd irak degül (G. 335/2)

Ey gönül, sevgiliyle senin aranda doğu ve batı arası kadar mesafe olsa da sen yine gayret et aşığa bağdat irak değildir.

Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz: Büyük şeyleri elde edebilmek için önce küçük şeylerle yetinmek gerekir.

Âşıklarun çoğ olduğun az görme dostum

Bulımayasın çoğ isteyesin bir zaman ola (G. 21/4)

Âşıkların çok olduğunu az görme dostum, bir zaman olur çok istersin bulamazsın.

Başa yazılan gelir: Kişi, kaderi ne ise onu görür.

Seng-i cefâyı yazmaz urur çarh-ı bî-vefâ

Ben mu‘tekid aña ki başa yazılan gelür (G. 170/5)

Vefasız felek cefa taşını sayısız hesapsız vurur, ben ona inanırım ki başa yazılan gelir.

Bir sürçen atın başı kesilmez: Şimdiye kadar sizi memnun etmiş olan kişi bir kez yanlış iş yaptığında kendisine hemen ağır ceza verilmemelidir.

Kesme bir sürçen atıñ ayagını ey şeh-süvâr

Bî-edeb çok suç ider şâhuñ huzûrında nedîm (G. 352/4)

Bugün bana ise yarın sana: Bugün birinin başına gelen kötü bir durum, daha sonra başka birinin de başına gelebilir.

Derd ile sen de bencileyin kanlar ağla kim

Bugün bana ise yarın efendi saña imiş (MSM. 1/7).

Efendi, derd ile sen de benim gibi kanlar ağla ki bugün bana ise yarın sana imiş.

Bugünkü (akşamın) işini yarına (sabaha) bırakma (koyma): Bugün yapılması gereken bir işin ertesi güne bırakılması iyi değildir.

Bu günüm yarına kalsun diyene 'âkıl dime

'Âkıl oldur kim komaz dünyâda bir nân dime (G. 641/3)

Bu günüm yarına kalsın diyene akıllı deme; akıllı odur ki, hayatta bir ekmeği dahi ertesi güne koymaz.

Bulut erinene yük olur:

Gönlüme zülfi gamı güç gelür öğrenmemeğin

Bu meseldür ki bulut bilmeze yüküdür dirler (G. 111/5)

Saçının kederi gönlüme güç gelir, bu atasözüdür ki bulut bilmeyene yüküdür derler.

Davulun sesi uzaktan hoş gelir: İşin içinde olmayanlar o işi kolay veya kârlı sanırlar.

Güzel görünür ırakdan görünse her nesne

Anuñ için güneşi rûy-i yâra beñzetedüm (G. 370/5)

Uzaktan görünen her şey güzel görünür, onun için güneşi sevgilinin yüzüne benzetiyorum.

Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan: Karı koca gibi, iş ortağı gibi birlikte yaşayacak, birlikte iş görecektir kimseler arasında karşılıklı sevgi bulunmalıdır.

Benüm sevüm ne virür sende himmet olmayıcak

Neye yarar *iki başdan mahabbet* olmayıcak (275/1)

Sende himmet olmayınca benim sevgim ne verebilir, muhabbet iki taraflı olmayınca neye yarar.

Müşkil bu kim *mahabbet iki başdan* olmadı

Sevdürmedi saña beni illâ baña seni (G. 595/2)

Güçlük bu ki muhabbet iki taraflı olmadı, bana seni sevdirdi de sana beni sevdirdi.

Deliden al uslu haberi: Deli, sır saklamasını bilmediği için haberin doğrusu ondan alınır.

Delüden uslu haber nûş idegör câm'ı şarâb

Nice bir 'akla kifâyet ko bu hüş-yârlığı (G. 561/3)

Şarap kadehi deliden uslu haberi alagör, nice akla bu hoş yarlığı kifayet koy.

Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz: Gerekli niteliklerden yoksun olan kişi, biçimsel işler yapmakla kişiliğine değer kazandıramaz.

Kûyuña gelmek ile âşık dirilmesün rakîb

Hâcî olmaz bellüdür varmağ ile har Ka'beye (G. 456/7).

Rakip senin bulunduğun yere gelmekle âşık olduğunu sanmasın, eşeğin Kâbe'ye varmakla hacı olmadığı bellidir.

Doğru bilinmeyince eğri bilinmez: Doğru ile yanlış, iyiyle kötüyü birbirinden ayırmak için her ikisini de bilmek, tanımak gerekir.

Necâti gamzesinden iste kaşın

Bulunmaz eğri tutulmazsa doğru (G. 441/9).

Necati, gamzesinden kaşın iste, doğru tutulmadıkça eğri bulunmaz.

Dünya Süleyman'a bile kalmamış: İnsan ne kadar zengin olursa olsun bu dünyadan göçüp gidecektir, bu nedenle dünyaya bel bağlamamalıdır.

Vakt'i güldür turmasun devr eylesün câm'ı şarâb

Sâkiyâ bâkî degüldür çünkü devrân kimseye (G. 541/2)

El elden üstündür: Bir kimse, kendisinden üstün bir başkasının da olabileceğini bilmelidir.

El elden üstün olduğun işitse dostum

Bitirmez idi sebze de bir cûybâr serv (K. 21/17).

Dostum, el elden üstün olduğunu işitse bitirmez idi çimende bir ırmak selvi.

Ere bir hüner yeter:

Necâtî ser-hoş olur zâhid olamaz yârân

Messeldürür ki ere bir hüner yiter dirler (G. 190/6)

Necati, dostlar sarhoş olur, ham sofı olmazlar; meseldir ere bir hüner yeter derler.

Eski düşman dost olmaz: Birçok nedenin birbirini izlemesiyle sürüp gelmiş olan eski düşmanlık, dostluğa dönüştürülemez.

Emin olma gönül hicrândan iñen

Bilürsen *dost olmaz eski düşmen* (385/1)

Emin olma gönül ayrılıktan, bilirsın eski düşman dost olmaz.

Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir: İnsanlık değerinden yoksun kişi, kılık kıyafetle, makam ve mevkiyle değer kazanmaz.

Âdem olmazmış Necâtî kişi göğçek ton ile

Rengi hûb olmak gidermezmiş za'afırân acısın (G. 420/7)

Gökten ne yağdı da yer kabul etmedi: Büyüklerden gelen şeyleri küçükler geri çeviremezler.

Ol günden erse tir-i gam olma dilâ melûl

Gökden ne yağdı kim anı yer etmedi kabul (G. 329/1)

Göz görmez yüz utanmaz:KE

Mesel durur bu ki göz görmese yüz utanmaz

Necâtî'yâ ne aceb nergis ola ger gütah (G. 44/7).

Necati, nergis eğer küstah oldu mu ki, mesel bu ki göz görmese yüz utanmaz,

Gül dikensiz olmaz: İyi veya güzel olan her şeyin az çok sıkıntı veren bir yanı da bulunur.

Gerçi gül-zâr-ı cihânda gül olur hara yakın

Hak ırag eylesün andan ki ola agyâra yakın (415/1)

Gerçi bu cihan gül bahçesinde gül dikene yakın olur, lakin Tanrı o sevgiliyi gayrılara yakın olmaktan korusun.

Her koyun kendi bacağından asılır: Herkes kendi davranışlarından sorumludur, herkes hatasının cezasını kendisi çeker.

Ben güneş-kârı bu gün men' itme sofi içmeden

Kim sorulmaz kimseden yarın günâhı kimsenüñ (300/3)

Ey sofi, günah işliyorum diye beni bu gün içmekten alıkoyma, yarın kimsenin günahı kimseden sorulmayacak.

Herkes ne ederse kendine eder: Nasıl davranırsan öyle karşılık görürsün.

Şarâb-ı lacl-i dilberden beni men' itme ey nâsıh

Sana ne her kişi ne ider ise kendü cânına (G. 522/2)

Kimden tutar imiş yüzün rakib

Kendüzi itdi kime ne kendü kazancıdur (G. 89/5)

Rakip yüzünü kimden tutarmış, kime ne kendisi yaptı kendi kazancıdır.

İki baş bir kazanda kaynamaz: Ayrı ayrı düşünceleri ve kişilikleri bulunan iki kişi bir arada yaşayamaz, bir işi birlikte yapamazlar.

İki ‘âlemde Necâtî sana bir yâr yiter

Ber-murâd olmaz ol iş anda ki server çoğ olur (G. 110/6)

Necati, iki alemde sana bir yâr yeter, olmaz arzusuna kavuşan iş olduğunda ki baş çok olur.

İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir: Karşılık beklemeden iyilik yap

Meyl it gözüm yaşına eyâ serv-i hoş-hırâm

Dirler ki *eyle iyliğı âb-ı revâna at* (33/4)

Ey güzel yürüyüşlü sevgili gözümün yaşıyla ilgilen, derler ki “iyilik et suya at”.

Kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar: Kötülük, kötülük yapılarak düzeltilmez ancak iyilik yapılarak ortadan kaldırılır.

Kan ağlayub günehte bulundumsa ey perî

Öldürme ben kuluñı *yuma kanı kan ile* (G. 448/4)

Ey peri kan ağlayıp günahda bulunduysam, ben kulunu öldürme kanı kan ile yıkama.

Kazdığı çukura (kuyuya) kendisi düşmek: Başkası için hazırladığı kötülüğe kendi uğramak.

Ey Yûsuf-ı gül-çihre meseldür atalardan

Kim düşmen için kuyu kazan kaza boyunca (475/2)

Kel ilaç bilse kendi başına sürer: Kendi işini halledemeyen kişiden aynı durum için yardım alınamaz.

Dirler Necâtî nesne bilür ehl-i hüsn için

Ol nesne bilse başına olurdu çâresi (G. 611/6)

Necati, derler ki güzellik ehli için nesne bilir, bilse o nesne başına çaresi olurdu.

Keskin sirke küpüne (kabına) zarar: Öfkeli, sert kimsenin zararı kendisinedir

Sen turub sofî yüzün ekşitdüğünden kime ne

Acıdur bî-çâre yavuz sirke kendü kabını (632/6)

Sofu, senin durup yüzünü ekşittiğinden kime ne, zavallı keskin sirke kendi kabını acıtır.

Kimsenin ahı kimsede kalmaz: Zulüm görenin ahı, zulmedene hayretmez.

Ey güzellik bürcine horşîd olan yakma beni

Yirde kalmaz çün bilürsin dûd'ı âhı kimsenüñ (G. 300/6)

Ey güzellik burcunda güneş olan, beni yakma; bilirsin ki kimsenin ahının dumanı yerde kalmaz.

Kişi ne yaparsa kendine yapar: İyilik yapan iyilik, kötülük yapan kötülük bulur.

El götürürdüm eyler idüm derdüñi taleb

Kendü elimle itmişin ey dost ben baña (G. 16/6)

Ey sevgili, derdini talep ederdim, el götürdüm ben bana kendi elimle etmişim.

Kişinin kendine ettiğini kimse edemez: Bir kimse kimi zaman tedbirsizliği yüzünden öyle yanlış iş yapar, başını öyle derde sokar ki böyle bir kötülüğü başkaları ona yapamaz.

El götürüb isterdi ğamuñ dil idemez il

İtdüğini kendüye kişi kendü eli ile (G. 452/2)

El götürüp gamını isterdi, kişinin kendi eliyle kendine ettiğini gönül edeme.

Lokma karın doyurmaz, şefkat artırır: Bir kimseye verilen armağan, aradaki sevgiyi artırdığı için değerlidir.

Sîneme seng'i cefâ ur kim mahabbet arturur

Dostum darb'ı messeldür lokma şefkat arturur (G. 208/1)

Dostum göğsüme cefâ taşını vur ki muhabbet arttırır, atasözünde der ki lokma şefkat arttırır.

Meyve veren ağaç taşlanır: bilgili, hünerli, işinde başarılı olan kimseler kıskanılır, eleştirilir ve işlerini yapmaları zorlaştırılır.

Cevr eyleme kim vasl günü utanırsın

Mive gelicek serv-i dil-ârâyı kınarlar (G. 155/4)

Eziyet etme ki kavuşma günü utanırsın meyve verecek gönül alan serviyi kınarlar.

Öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser: Koruyanı, yardım edeni bulunmayan kişi, işini kendi başına görmek zorunda kalır.

Kendüyi ta'rîf idermiş müşg-i ter

Öksüz oğlan göbeyin kendü keser (G. 164/1).

Taze misk kendini tarif edermiş, öksüz oğlan göbeğini kendi keser.

Pazar, ilk pazardır: Satılacak mala ilk olarak kaç para değer biçildiyse satıcı buna razı olmalıdır.

Tıfl iken bir bûseñi azırğanurduk câna ah

Ey dirîğâ bilmedük bâzâr ilk bâzâr imiş (G. 248/3)

Küçükken cana bir buseni az görürdük, yazık pazar ilk pazarmış bilemedik.

Sağ (sağlam) baş yastık istemez: Sağlam insan durup dururken yatmak istemez eğer istiyorsa hasta olduğu düşünülmelidir.

Bu messeldür dostum sağ baş yasdug istemez

Bir zevâli var kapuñ horşîd'i hâver yasadur(G. 150/6)

Dostum bu sağ baş yastık istemez güneş kapında bir gün doğusuna yaslanır.

Şöhret afettir: Kişinin kazandığı ün, her zaman hoş giden bir durum sağlamaz, kişi gücünü aşan istekler, zorlamalar karşısında bunalır.

Şöhret âfetdir gözet satrenci kim

Şehden ayrığa gelir mi şah-mât (G. 28/3)

Şöhret afettir satrancı gözet ki, şah-mat Şahdan ayrılmaya gelir mi?

Şöhret âfetdür demişler dün garîbüdür gönül

Dûd u âhi sâye'i şebde nihân itmek gerek (G. 317/5)

Dün gönül garibindir şöhret afettir demişler, duman ve ahı gecenin gölgesinde gizlemek gerek.

Taş düştüğü yerde ağırdır: Kişinin değerini en iyi bilenler, kendi çevresinde bulunanlardır.

Egerçi ağır olur taş kopduğu yerde

Sitâre var ki akîki ider Yemen'de garîb (G. 24/3) 8

Gerçi taş yerinde ağırdır, fakat öyle yıldız vardır ki akiki Yemen'de garip eder.

Tekkeyi bekleyen çorbayı içer: Bir şeyi elde etmek için bazı sıkıntılara katlanmak gerekir.

Necâtî cenneti zâhid ögüb göklere çıkarsa

Yirini bekleyen yiger messeldür mâ-tekaddemden (G. 403/7)

Necati, kaba sofı cenneti övüp göklere çıkarsa, önceleri meseldir yerini bekleyen yer.

Ummadığın taş baş yarar: Küçük veya önemsiz şeyler de çoğu kez büyük etkiler yapabilir.

San‘at’i ‘iřka dimeñ Ferhâd idi sûret viren

Dünyede her *uñmaduk kim göresin üstâddur* (G. 120/4)

Aşk sanatına biçim veren Ferhad idi demeyin, dünyada ummadığın her kimi görsen ustadır.

Üzüm üzüme baka baka kararır: Her zaman bir arada bulunan, arkadaşlık eden kimseler birbirlerine huy aşılar.

Hâlûñ cefâyı hûşe-i zülfüñden öğrenür

Üzüme göre kararur ey bî-vefâ üzüm (360/5)

Ey vefasız, halin cefayı saçının salkımından öğrenir, üzüm üzüme göre kararır.

Yalnız taş, duvar olmaz: Nasıl bir tek taş ile duvar örülmezse insan da tek başına önemli bir işi başaramaz, başkalarıyla ilişki kurmak, işbirliği yapmak zorundadır.

Neye dirlerdi kim *olmaz yaluñuz taş divâr*

Fitne Ye’cücına ey sedd-i Skender hatem (K. 19/3)

Neye derlerdi ki yalnız taş duvar olmaz, fitne Ye’cüc’üne İskender seddi ey mühür.

Yalnızlık, Allah’a mahsustur (yaraşır): İnsan ancak toplumsal dayanışma ve iş bölümü içinde rahat ve huzurlu yaşayabilir.

Yalnuzluk bir Allâha yaraşur

Göñül sen girye ile ah ile ol (G. 341/2)

Gönül, sen gözyaşı ile ah ile ol; yalnızlık birtek Allah’a yakışır.

EK 2

Açmaza getirmek (düşürmek): Düzen, hile yapmak, bir kimseyi oyuna getirmek, zor duruma sokmak

Açmaz: Yerinden kaldırılınca kendi Şahını rakibin atağına açık bırakan bir alet veya bir erin durumunu anlatan deyimdir.

Şehleri mat etmek için zülf-i dost

Ruhların *açmaza kodu* iki kat (G. 28/6)

Dostun saçları şahları yenmek için, yanaklarını iki kat *açmaza koydu*.

Ağız (ağzını) açmak: Konuşmaya başlamak.

Söyler yürekde *ağız açub* yara yaraya

Miskîn umar ki yara ile yâra yaraya (G. 498/1)

Yara, yürekte konuşmaya başlayarak yaraya söyler, zavallı zanneder ki bu yara ile sevgiliye yaranacak

Ağız açtırmamak: Çok konuşarak başkalarının bir şey söylemesine fırsat vermemek.

Depretme servi *ağzını açtırma* goncanın

Reftâr-ı yâr ü şive-i güftâr hoş gelir (G. 166/2)

Servi gibi sevgiliyi yürütme, gonca gibi ağzını açtırma. Sevgilinin yürüyüşü ve cilveli sözleri hoş gelir.

Ağız (söz) birliği etmek: Aynı şeyi söylemeyi ya da yapmayı aralarında kararlaştırmak.

Cânâ Necâtî ile gel *ağız bir eyle* kim

Sana şeker-dehen dene şirin-suhan bana (G. 16/7)

Ey sevgili gel Necati ile ağız birliği et ki, sana şeker ağızlı, bana şirin sözlü densin.

Gonca-veş cân ü surâhi hep *ağız bir ettiler*

İç diye sûfi Necâti'ye ne lâzım sen demek (G. 305/7)

Sofu Necati'ye sana içmek için ne lazım dediğinde; açılmamış gül gibi ruh ve içki şişesi hep ağız birliği ettiler.

Sâkıyâ gam leşkerine hüsn-i tedbir eylemek

Sâgar-ı meydîr surâhiyle *ağız bir eylemek* (G. 312/1)

İçki sunan, gam askerlerine eksiksiz hazırlık yaptırınca; sūrahi ile içki kadehi ağız birliği ettiler.

Ağız (bir karış) açık kalmak: Çok şaşırarak, şaşakalmak.

Gördü sâkilik edersin meclis içre ey peri

Ağzın açtı kaldı hayrân sâgar-ı sahbâ sana (G. 12/2)

Ey peri! Şarap kadehi, senin mecliste içki sunduğunu görünce ağzını açtı, hayran kaldı.

Ağız sulanmak: İmrenmek.

Devr eyleyip öperken lâ'lin lebini sâgar

Mecliste surâhinin *ağzını sulandırdı* (G. 576/6)

Kadeh, sevgilinin kırmızı dudaklarını dönerek öperken; mecliste sūrahinin ağzını sulandırdı.

Ağız var dili yok: Pek sessiz, kendi hâlinde anlamında kullanılan bir söz.

Egerçi tîr-i ciger-dûzun *ağzı var dili yok*

Aceb budur kim olur cümleten zebân hançer (K.7/8)

Eğerki yürek yaralayan okun bile ağzı var dili yoksa; acaba herkese dili hançer gibi olan bu kim?

Ağzına bakmak: Birinin söylediklerine inanıp uymak.

Cânâ güzeller *ağzuña baksa* acerb midür

İns ü perî nigîn'i Süleymâna oldu mûm (G. 360/3)

Ey sevgili,güzeller ağzına baksa tuhaf mıdır; insanlar ve periler Süleyman'ın mührüne (yüzüğüne) mum oldu.

Perî yüzlü güzeller hep senüñ *ağzuña bakarlar*

Beyüm saña Süleymânlık müsellemdür bu hâtemden (G. 403/4)

Beyüm(hükümdarım) peri yüzlü güzeller hep senin ağzına bakarlar; bu cömertlikten sana Süleymanlık verilmiştir.

Ağzından düşürmemek: Her zaman sözünü etmek, söylemek.

Dem-be-dem benlik şarâbı kokusun def etmege

Vasf-ı hâlin *düşmez ağzımdan* karanfildir bana (G. 15/3)

Zaman zaman benlik şarabı kokusunu kovmak için senin durumun bana ağzımdan düşmeyen karanfildir.

Ağzını aramak (yoklamak): Konuşturarak düşüncesini öğrenmeye çalışmak.

Der imiş kim dahi mührümleyin Allâh bilir

Sakın ey dost sakın *ağzını arar* hâtem (K. 93/28)

Yetki sahibi olanı Allah bilir, sevgili ağzımı mühürleyeyim demiş. Sakın ey dost sakın! Mühür sevgilinin ağzını arar.

Dehenin sırrına vâkıf diye gülşende seher

Yok yere goncaların bâd-ı sabâ *ağzın arar* (KT. 44/1)

Sabah vakti, gül bahçesinde ağzının sırrını biliyor diye; sabah rüzgarı yok yere goncaların ağzını arıyor.

Deheninden sanemâ hiç alınmadı haber

Nice kez goncanın *ağzın aradı* bâd-ı seher (G. 111/1)

Put gibi güzel sevgili! Nice kez sabah rüzgarı goncanın ağzını aradı ama senin ağzından hiç haber alınmadı.

Râz-ı lebini mest gözünden sorar gönül

Nâziklik ile *ağzını arar* haber çeker (G. 145/6)

Gönül, senin gizli dudağını sarhoş gözünden sorar, kibarlıkla ağzını arar haber gönderir.

Meclisde sâgar almağa lâ'lin haberlerin

Nâziklik ile *ağzımız arar* haber sezer (G. 211/2)

Kadeh mecliste dudağının haberlerini almaya görsün, kibarlıkla ile ağzımızı arar haber sezer.

Ağzını bıçak açmamak: Üzüntüsünden söz söyleyecek durumda olmamak.

Ağzın bıçaklar açmaya sohbetde pistenin

Anun dilini ol büt-i şeker-şiken bilir (G. 156/3)

Sohbette ağzını bıçaklar açmayan fıstığın dilini; o tatlı dilli sevgili bilir.

Ağzın bıçaklar açmaya sohbette pistenin

Kim leblerine gonca-i handân olur harif (G. 271/3)

Sohbette ağzını bıçaklar açmayan fıstığın; sonbahar ki dudaklarına gülen gonca olur.

Pistenin ağzını sohbetle bıçaklar açamaz

Bir söz açılrsa benim gonca-i handânımdan (G. 424/5)

Benim gülen goncamdan bir söz açılrsa sohbetle fıstığın ağzını bıçaklar açamaz.

Ağzının payını (ölçüsünü) almak: Verilen karşılıkla bir kimseye söylediğine veya yaptığına pişman olmak.

Aldum ağzuñ ölçüsini zerre deñlü yok vefâ

Pür-cefâsın hey güneş yüzlü habîbüm Mustafâ (G. 1/1)

Sıkıntı dolusun ey güneş yüzlü habibim Mustafa; aldım ağzımın ölçüsünü insanlarda zerre kadar vefa yok.

Ağzuñuñ ölçüsün aldum yog imiş zerre kadar

Mihr kapuñdaki âşıklara Mestî Çelebî (G. 647/6)

Mesti Çelebi, kapındaki aşıklara zerre kadar vefan yokmuş ağzımın ölçüsünü aldım.

Ağzının suyu akmak: Çok beğenip istemek, imrenmek.

Selsebîl-i suhanüm böyle revân görür ise

Akub ağzı suyu tahsîn ide Selmân-ü-Kemâl (K. 16/40)

Tatlı suyun sözü böyle akıp giderse, Selman ve Kemal ağzının suyu akıp beğenirler.

Akıdan ağzı suyunu câmuñ

Leb-i cân-bahş-ü-dil-firîbüñdür (G. 181/3)

Kadehin ağzının suyunu akıtan; gönül oyalayan ve can bağışlayan dudağıdır.

Toprak olmuşken Necâtî *ağzınıñ suyu akar*

Lûtf ile ol Âb-ı Hayvân uğrasa sin üstine (G. 543/5)

Dişine güzellik ile hayat suyu uğrasa, Necati ölmüşken bile ağzının suyu akar;

Ah almak: Birinin ilenmesini üstüne çekmek.

Ahımı alma kim yedi kat gökler ey melek

Cehd eyler ise bağlayı bilmez du'â yolun (G. 384/3)

Ey melek, ahımı alma ki yedi kat gökler gayret etse de dua yolunu bağlayamaz.

Ah etmek: Acı ile içini çekmek

Dırnaklar urdu tırmaladı gökyüzün hilâl

Çözdü saçın uzun geceler *ah edip* seher (M. Smahmut)

Hilal tırnaklarını vurup gökyüzünü tırmaladı; tan vakti uzun geceler ah ederek saçını çözdü.

Gâh olur havf gelür ğâlib olur gâh recâ

Gâh olur hasret ile *âh ideriz* gâh Allâh (G.457/2)

Gah olur korku gelir gah yalvarma üstün olur, bazen hasret ile gah Allah deriz ah ederiz.

Miskîn Necâtî *âh ider* ü kendüden gider

Yâruñ meger ki cennet'i kûyın aña gelür (G. 203/7)

Zavallı Necati ah ederek kendinder geçer, meğer ki sevgilinin cennete benzeyen köyü aklına gelir.

Allah versin: (Dilenciye) istediğin sadakayı veremeyeceğim; bekleme.

Hudâdan gördüm dedim ister vaslını dil

İştip güldü dedi *Tanrı vere* (G. 531/7)

Allahtan gördüm gönül kavuşmak ister dedim; iştip gülerek Tanrı versin dedi.

Allah bilir: Kimse bilmez, belli değil □ anlamında kullanılan bir söz.

Der imiş kim mührümleyin *Allâh bilir*

Sakın ey dost sakın ağzını arar hâtem (K. 93/28).

Yetki sahibi olanı Allah bilir, sakın ey dost sakın yüzük sevgilinin ağzını arar.

Toğruldicak Necâfiden ayruğa tîrûni

Allâh bilür ki hasta gönülden neler geçer (G. 58/7).

Necati'den başka yere okunu doğrultunca, hasta gönülden neler geçer Allah bilir.

Ey sa'âdet güneşi dil yüzüni mâh bilür

İşigüni feleke virmezsin *Allâh bilür* (G. 64/1).

Ey saadet güneşi gönül yüzünü ay bilir, eşigini feleğe vermesin Allah bilir.

Her dem ey kaşı kemân sînede peykânuñdan

Dil-i bî-çâre neler çekdügin *Allâh bilür* (G. 64/3).

Ey kaşları keman sevgili! Göğsümde senin okunun ucundan, çaresiz gönlümün neler çektiğini Allah bilir.

İşim Allâha kalıpdır benim ey tâze bahar

Bu deme ereceğim bir dahi *Allâh bilir* (G. 64/8)

Ey genç güzellik benim işim Allah'a kalmıştır, bir daha bu nefese erişeceğimi Allah bilir.

Şimdengirü *Allâh bilür* nice olur hâl

İtdi hele âlemlere rusvâ küçücükden (G. 401/6)

Küçücükten alemlere rezil etdi; şimdiden sonra halimiz nasıl olur Allah bilir.

Alnı açık yüzü ak: Çekinecek hiçbir durumu veya ayıbı olmayan.

Âfitâbım yüzün ağ alnın açıktır gerçi kim

Sâye-vâr ardıncadır bir nice yüzü karalar (G. 139/4)

Güneş gibi sevgilim! Gerçi yüzün ak, alnın açıktır ama birçok yüzü karalar gölge gibi ardından gezmektedir.

Ay ü gündən *alnın açık yüzün ağ*

Hey benim zülfü siyahım gel beri (G. 437/3)

Ey benim, ay ve güneşten alnı açık yüzü parlak olan siyah saçlım gel beri.

Altın adını bakır etmek: Kötü işler yaparak temiz ve parlak ününü karartmak.

Eşiği tozu ne iksir olur ki şems ü kamer

Yüzünü sürmeyecek *altın adı bakır olur* (G. 169/3)

Güneşin ve ayın eşiğindeki toz ne iksiri ola ki yüzünü sürmeyecek altın adı bakır olur, itibardan düşer.

Derler muhik şarâba harâbât erenleri

Şâd ol gönül ki *altın adın bakır olmadı* (G. 600/3)

Meyhanenin erenleri şaraba doğruyu gösteren derler; memnun ol gönül ki altın adın bakır olmadı.

Aman vermek: Canını bağışlamak, öldürmemek.

Pâdişâhâ devlet'i derdüñle şâkir olmayub

Leblerüñden em dileyene *emân virmek* neden (G. 388/5)

Ey padişah! Dert devletinle mutlu olmayıp; dudaklarından şifa dileyene can bağışlamak neden?

Anadan doğma: Sağlıklı.

Anadan doğma olur her kim gelirse katuña(G. 473/7).

Bârekallâh ey bu gün her derde dermân Kapluca

Ey bugün her derde derman olan kaplıca Allah mübarek etsin; her kim yanına gelirse anadan doğmuş gibi sağlıklı olur.

Ant içmek: Bir şeyi yapmaya veya yapmamaya söz vermek, yemin etmek.

İnanmaz sūfî meyden geçdiğine

Necâtî *and içip* inandırır (G. 106/6)

Necati, sufi içkiden geçtiğine inanmaz; and içip inandırmaya çalış.

Yürü sen *and içe* gör biz mey-i nâb ile ey sūfî

Sana peymânı komuşlar bize peymânedekin (G. 429/2)

Ey sofû! Yürü sen ant içedur, biz saf şarap ileyiz; sana yemini bize büyük şarap kadehindekini koymuşlar.

Görelen leblerüñ *and içdi* kâdî

Ki dahi virmeye mey-hâra tevbe (G. 554/2)

Kadı, dudaklarını gördüğünden beri içki içene tövbe vermemeye and içti.

Ben bilir idim zülfün çok başlı vefâsızdır

Şol gamze-i hûn-rîzin *and içdi* inandırdı (G. 576/7)

Ben saçlarının çok başlı vefasız olduğunu bilirdim; o kan döken süzgün bakışın and içti, inandırdı.

And vermek: Allah aşkına, çocuklarının başı için vb. sözlerle karşısındakini bir şeye zorlamak.

Yaşı kalmadı gözümün nice bir *virürsin and*

Suçı bu mıdır kim oldu ateş'i ışka güvâh (G. 515/4)

Nicedir and verirsin gözümün yaşı kalmadı; aşk ateşine şahit oldu suçu bu mudur?

Aralarından su sızmamak: Aralarında çok yakın, sıkı fıkı arkadaşlık bulunmak.

Sık dost olmuşuz ki *su sızmaz aramıza*

Düşman olalı ol hatt-ı anber-fişâna tîg (K. 11/54)

Kılıç, o anber kokusu saçan ayva tüyelerine düşman olalı; onla öyle sıkı dost olmuşuz ki aramızdan su sızmaz.

Fürkat gözümün acı yaşın ırmağ edipdir

Su sızmaz iken benim ile yâr *arasında* (G. 447/5)

Benim ile sevgili arasında su sızmaz iken; ayrılık, gözümün acı yaşını ırmak etti.

Bin cevr edersen ağlamazam senden ey felek

Ol gül-ruh ile çünkü *su sızmaz aramıza* (G. 489/4)

Ey felek, bin eziyet çektirsen de senden ağlamam; çünkü o gül yanak ile aramızdan su sızmaz.

Ateş almak: Acele davranmak, acele etmek.

Göñül kasrına geldükce hayâlün bir dem eğlenmez

Sanasın kim od almağa gelür bu külbe'i gamdan (G. 392/2)

Hayalin gönül konağına geldikçe bir dem eğlenmez, sanki bu gam kulubesinden ateş almağa gelir.

Ateşle oynamak: Pek tehlikeli bir işle uğraşmak.

İkide bir cefâ elin uzatma bu dile

Kim tıfl olan eyü degül oynamağ od ile (G. 445/1)

Ateşten gömlek: İçinde bulunulan ve dayanılamayacak kadar sıkıntılı, acı olan durum.

Güzeller 'ârızından yandı lâle

Libâsı aña *oddan gönlek* olmuş (G. 254/4)

Güzellerin yanağından lale yandı, giysisi ona ateşten gömlek olmuş.

Avucunun içine almak: Bir kişiyi etki ve baskısı altına almak.

Âlemi ucdan uca *avcuna alsan* yeridir

Subh-ı devlettir elin mihr-i münevver hâtem (K. 92/12)

Âlemi uçtan uca *avcuna alsan* yeridir; yüzüğün ışık saçan güneş, elin devletin sabahıdır.

Ayağa düşmek: İlgisiz ve yetkisiz kimseler karışmak; artık her yerde bulunabilir olmak.

Ayağa düştüğü için mey-i nâb

El üstüne tutarlar hürmeti var (KT. 21/2)

Berrak, saf şarap ayağa düştüğü için el üstünde tutarlar hürmet ederler.

Cevr-i devr-i felek-i dîn ile *düştüm ayaga*

Elden al ey Şeh-i adil beni zinhar dilek (K. 12/8)

Alçak feleğin devrinin eziyeti ile ayağa düştüm; ey adil şah beni elden al, kesinlikle isteme.

Lebüne inmek için *düşer ayaklara şarâb*

Bir denîdir mey-i gül-çihre neden nâzlanur (G. 109/7)

Şarap, dudağına inmek için ayaklara düşer; içki bir fanidir, gül yüzün neden nazlanır?

Ayağa düşmüş Necâtînün elin al vaktidir

Ki eylemişdür göz yaşı başın kayu çok sevdiğüm(376.7)

Ayağa düşmüş Necatinin elini alma vaktidir, ki çok sevdiğim kaygılı başın gözyaşı eylemiştir.

Sâkiyâ ol sâ'id-i sîmîn elinden bir ayağ

Alınur mı *düşmeyince* ellere *ayaklara* (G. 449/4)

Ey saki, ellere ayaklara düşmeyince o gümüş gibi parlak elinden bir kadeh alınır mı?

Ayağına (ayaklarına) kara su inmek: Çok yorulmak, güçsüz, dermansız kalmak.

Reh-i hıdmetde şol deñli turur kim

İner ayaklarına kara sular (K. 10/12)

Ayaklarına kara sular ininceye kadar hizmet yolunda şöyle durur.

Ayagına su iniptir ey dost

Duralı hevâ yolunda şimşâd (G. 51/3)

Ey dost, şimşir ağacı sevgi yolunda duralı ayağına su inmiştir.

Ayağını berk basmak: Direnmek.

İrmek isterse kad'ı dil-dâra şimşâd'ı çemen

Berk bassun ayagın serv ile el bir eylesün (G. 425/5)

Çimen, sevgilinin boyuna yetişmek isterse; dirensin servi ile el birliği etsin.

Ayağının tozu ile: Yoldan gelir gelmez, henüz dinlenmeden.

Müsâfirdür sabâ şimdi ayak tozu ile geldi

Getürdi gönlüme bûy'ı vefâ ol zül'î pür-hamdan (G. 392/6)

Saba yeli ayağının tozuyla şimdi gelmiş bir misafirdir ki, gönlüme o büklüm büklüm saçtan vefakarlık kokusu getirdi.

Ayak bağı: Kişinin bir yere ayrılmasını ya da yaptığı işi bırakmasına engel olan şey.

Etmeyem sensiz ayak seyrin çemenden yana kim

Âşık-ı didâr olana cennet ayak bağıdır (G. 186/4)

Çimenden tarafa sensiz yürüyüş yapmıyorum ki; gözünde aşk olana cennet ayak bağıdır.

Ayaklar baş, başlar ayak olmak: Değersiz kimseler başa geçip değerli kimseler ise en geride bırakılmak.

Baş çıkmayınca sâkî bir nice tolu ayağ

Ey nice başlar ayag olub ayak baş olmadı (G. 608/5)

Ey içki sunan bir nice dolu kadeh başa çıkmayınca; ey nice başlar ayak olup ayaklar baş olmadı.

Ayrı düşmek: Birbirinden uzakta kalmak, uyuşmamak.

Ayrı düşdüm dostlar serv'i bülendümden benüm

Râstı ben böyle ummazdum efendümden benüm (G. 350/1)

Ayrı düştüm dostlar benim ulu selvimden, doğrusu ben benim efendimden böyle ummazdım.

Aza çoğa bakmamak: Olanla yetinmek.

Cömerd elin mi aldı ki yolında sen Şehüñ

Bakmayup aza çoğa kıyar başa câna tig (K. 11/33)

Sen padişahın yolunda cömert elini mi aldı ki, aza çoğa bakmayıp kılıç başa cana kıyar.

Bağrına basmak: 1. Kucaklamak: 2. Biriyle ilgilenerek onu koruyup kayırmak, yetiştirmek.

‘Aceb mi *bağrına bassa* ‘adû-yi teşne-ciger

Ki filhakika bir içim sudur hemân hançer (K. 7/17)

Hançer dert dolu düşmanı acaba hemen bağrına mı bassa, ki gerçekte bir içim sudur.

Âsitânun ben garibi *bağrına bassa* nola

İşiğünden barınur a'lâ-vü ednâlar bu gün (K*. 5/5)

Dergahın ben gibi garibi bağrına bassa ne olacak, eşiğinde bugün en yücesi ve en alçağı barınıyor.

Ehl-i diller görücek âyinede tasvirini

Bağrına basmış durur İsâ'yı Meryem sandılar (G. 74/3)

Gönül ehli olanlar aynada yansımanı görünce, Meryem İsa'yı bağına basmış durur sandılar.

Her gördüğünü yüz pekidip *bağına basar*

Âyinenin güzeller ile hoş safası var (G. 131/5)

Aynanın güzeller ile hoş sefası vardır, her gördüğüne yüzünü sertleştirip bağına basar.

Ey kemân-ebriü yüregüm yerine oturdu oh

Basdum âhir bagrama şol kanlu peykânuñ senüñ (G. 311/3)

Ey keman kaşlı! Sonunda senin şu kanlı kirpiklerini bağına bastım. Oh yüreğim yerine oturdu.

Sinesin gören sanır âyine *bastı bağına*

Yâ melektir kim gırıptir mâh-ı tâbân koynuna (G. 502/2)

Göğsünü gören bağına ayna bastı sanır, ki parlayan ay koynuna giren melektir.

Her hûb-sûreti ki göre *bağına basar*

Ömrün safa ile geçirir ekser âyine (G. 513/3)

Ayna ömrünü genellikle sefa ile geçirir, her güzel yüzü görünce bağına basar.

Bağına taş basmak: Sesini çıkarmaksızın her türlü acıya katlanmak.

Kan yut cefâ-yı dehr ile *bağına taş bas*

Ağızından ey dil ister isen lâl-veş nisâb (K. 3/43)

Ey gönül! Ağızından lal gibi zekat istersen, feleğin eziyetleriyle bağına taş bas ve kan yut.

Nâleyle âheng edersen ey gönül Ferhâd'a gel

Bağrına taşlar basıp dağlar gibi feryâda gel (G. 344/1)

Ey gönül feryada niyet edersen Ferhad'a gel, dağlar gibi bağrına taşlar basıp feryada gel.

Baş açmak: Bir işi yapmaya büyük bir istekle koşmak.

İhtiyât itmez misin andan ki ashâb'ı niyâz

Baş açub zârî kılub yerden göğe yalvaralar (G. 139/2)

Dua edenlerin baş açıp ağlayarak yerden göğe yalvarmalarından çekinmez misin?

Muhabbet şem'ini yer yer önünde yakmağa sâki

Işıklar gibi âşıklar baş açtı girdi meydana (G. 542/6)

Saki muhabbet mumunu yer yer önünde yakmaya başlayınca, aşıklar ışıklar gibi baş açıp meydana girdi.

Saçın çevgânına top olmağa gün

Baş açıp şevk ile meydâna girdi (G. 569/4)

Saçın değneğe top olduğu gün, baş açıp şevkle meydana girdi.

Baş eğmek: Direnmekten vazgeçip buyruk altına girmek.

Kimseye *baş eğmeyip* salındığınçün nâz ile

Âferin ey serv-i sim-endâm dilber âferin (K. 20/21)

Kimseye baş eğmeyip nazla salındığın için; aferin, ey gümüş endamlı selvi aferin, dilber aferin.

Bir tarz-ı hâs u şive-i refât gördü kim

Baş egmege sabâ yeline itti âr serv (K. 2.21/43)

Servi, bir tarza sahip edalı yürüyüşünü gördü ki; sabah rüzgarından utanıp baş eğdi.

Kim ola ol alem-i tâc-dâra *egmege baş*

Meger ki düzd ola sevmeye mâh-ı tâbânı (K. 25/11)

Alemin hükümdarına baş eğmeyen kim olur? Meğer ki hırsızmış çünkü parlayan ayı sevmez.

Baş egseler önümde cihân halkı tañ degül

Ey Şehriyâr çünkü hüner-mende arkasın (KT. 60/1)

Ey Şehriyar cihanın halkı önümde baş eğseler kötü değil çünkü hüner bakımından benden arkadasın.

Sanavber ayağın öpmeğe Tubâ gibi *baş eğmiş*

Su gibi bir kez ey serv-i revân sahn-ı çemenden geç (G. 42/5)

Fıstık çamı ayağını öpmek için Tuba gibi baş eğmiş, ey endamlı servi su gibi bir kez bahçenin ortasından geç.

Sûfî mihrâb-ı aşka *baş eğmez*

Bilmezüz anı kim ne millettir (G. 152/2)

Sofu aşkın ümidine baş eğmez, onu bilmeyiz ki hangi millettendir.

Dildârlıkda san'atı başa ileteli

Baş eğmez oldı zülf-i semen-sâya perçem (G. 328/5)

Perçem, gönül almakta ustalığı başa ileteli, yasemin gölgesi saçların baş eğmez oldu.

Zülf-i siyâhı *baş ege* mi ben şikesteye

Kim dost yüz vireli gönüllendi ol fudûl (G. 329/3)

Siyah saçların ben yenilmiş baş eğer mi ki dost yüz vereli lüzumsuz gönüllendi?

Ahsente saña *eğmedüñ* iki cihâna *baş*

Pâkize-vü-mücerred olan pârsâ gönül (G. 332/6)

Aferin sana temiz ve yalnız olan dürüst gönül, iki cihana baş eğmedin.

Rahât-ü-kahrına dehrüñ *baş eğüb* yalvarmazam

Ben Necâti himmet-i Şâh-ı cihânı gözlerem (G. 374/6)

Necati, dünyanın kahrına ve rahatına baş eğip yalvarmam; ben cihan padişahının himmetini gözlerim.

Ol hatt-u-hâl-i dil-bere *baş eğmeyen* gönül

Derdâ ki oldu zülf-i perişân oyuncağı (G. 584/2)

Sevgilinin o benine baş eğmeyen gönül, ne yazık ki perişan saçların oyuncağı oldu.

Baş egerse gamzesi çeşmine her dem tañ degül

‘İlm-i sihr içinde şâgird iken üstâd eyledi (G. 648/4)

Gamzesi her zaman gözlerine baş eğerse ayıp değil, büyü ilimi içinde öğrenciyken üstat eyledi.

Baş koymak (bir yola): Bir şey uğruna ölümü göze almak

El vermiş iken ayağına *baş ko* Necâti

Ki-ol şûh-ı cihân servi revân eylemek ister (G. 148/5)

Necati el vermişken ayağına baş koy, ki o şen dünya serviyi göndermek ister.

Aya didiler ayağı toprağına *ko baş*

Minnetler idüb didi ki çirkin yüzüm üzre (G. 487/6)

Aya ayağının toprağına baş koy dediler, şükürler edip dedi ki çirkin yüzüm üzere.

İki cihânda ol bana âlî sened yeter

Bir kez *başum kor* isem iç ışığı taşına (G. 491/3)

Birkez gönül eşiğı taşına baş koyarsam, iki cihanda bana dayanak ol yeter.

El virdi zülf-i ser-keş ayağına *kodum baş*

Siz secde ayetin hoş okuñ duhan içinde (G. 520/4)

Sevgilinin dik başlı saçları el verdi de, ayağına baş koydum; siz Duhan suresi içinde geçen secde ayetini güzel okuyun.

Mest olub yâr ayağına *kodum başımı* çün

Şeref-i meclis-i Cem oldu müselleme bu gece (G. 534/7)

Mest olup yârın ayağına başımı koyduğum için şeref meclisinin doğruluğı tartışılma oldu bu gece.

Baş koşmak: Bir işi başarmak için çalışmak.

Zülfi şebdîzine *baş koşma* Necâtî yârûñ

Yoksa bir gün asılır terkiye bî-çâre başuñ (G. 286/5)

Necati sevgilinin gece renkli saçına baş koşma, yoksa bir gün çaresiz başın terkiye asılır.

Baş üstünde yeri var: □Büyük bir saygı ve ilgi ile karşılanır veya ağırlanır□ anlamında kullanılan bir söz.

Çin-ü-Hıtaya ger vara tevkî-i nâfizûñ

Baş üzre yiri var nitekim zülf-i tâb-dâr (K. 8/29)

Eğer Çin ve Hıtaya nüfuzlu nişanen onunla varırsa, nitekim lüleli saçlarının baş üstünde yeri var.

Hûrşid-i âsumân gibi *baş üzre yiri var*

Dil uzadursa tañ mı fülân bin fülâna tîğ (K. 11/11)

Filan oğlu falana dil uzatırsa şaşılmamalı, kılıcın gökteki güneş gibi baş üstünde yeri var.

Eyle redd ağyarı kim dillerde makbûl olasın

Başlar üzre yeri vardır etse terk-i hâr gül (K. 15/14)

Yabancıları kov ki gönüller seni kabul etsin. Gül dikenleri bırakırsa başlar üzerinde yeri vardır.

Olsun hermişe *başların üstünde yeri var*

Mansür ola ne yana kim eder sefer nişan (K. 21/45)

Fermanın her zaman başların üstünde yeri var. Çünkü ne yana sefer ederse muzaffer olur.

Mihr ayağına sürer yüzün eyâ mâh-ı celâl

Kim ola halk-ı cihân *başının üstünde yeri var* (TB. 32)

Büyük ve azametli ayın, cihan halkının başının üzerinde yeri var olması güneşin ayağına yüzünü sürmesinden mi?

Tir-i gamzeñle kemend-i zülfüñüñ

Yiri var baş üstüne cân üstüne (KT. 85/2)

Gamzenin okları ile saçının kemendinin canım üstünde başım üstünde yeri var.

Hüsn-ü-hulk ile cihan halkı *başı üzre tutar*

Ey Necâtî anuñ için didiler dilbere tâc (G. 41/5)

Ey Necati, güzel huy ile cihan halkını başı üstünde tutar, onun için dilbere taç dediler.

Ağyâr diken gibidir andan üzülsen

Ey gonca-dehen gül gibi *baş üzre yerin var* (G. 75/3)

Ondan üzülsen yabancı diken gibidir, ey gonca ağızlı sevgili gül gibi başın üstünde yerin var.

Başım gözüm üstüne: Belirtilen istekleri içtenlikle yapmayı kabul etmeyi anlatan bir söz.

Çün tâc-ı şeref oldu ve iksir-i sa'adet

Hâk-i kademin izzeti *başım yüzüm üzre* (G. 487/8)

Şeref tacı ve saadet ikisiri olduğu için mert kişinin kudreti başım yüzüm üzere.

Geh kemend-i zülfüñi sal gâh tiğ-ı gamzeñi

Her ne hükmüñ var ise *baş üstüne cân üstüne* (G. 535/2)

Gah saçının kemendini sal gah gamzenin kılıcını, her ne hükmün varsa baş üstüne, cân üstüne.

Baş vermek: Ülküsünü gerçekleştirmeye çalıştığı için öldürülmek.

Sevdüm dimişem seni Necâti gibi sevdüm

Yokdur dönüşüm *baş virürem* bu sözüm üzre (G. 487/7)

Sevdim seni dedim, Necati gibi sevdim, bu sözüm üstüne baş veririm dönüşüm yoktur.

Başını vermek: Kendini feda etmek.

Evvel kademde başuñı vir yâra ey gönül

Kim nerdübân'ı 'ışka çıkılmaz ayak ayak (G. 281/6)

Ey gönül! İlk adımda sevgiliye başını ver. Çünkü aşk merdivenine adım adım çıkılmaz.

Başa çıkmak: Bir şeye gücü yetmek.

Ey bana sen ağlamakla başa çıkamazsın diyen

Gözü görmeyen kişi ummâna olmaz âşinâ (G. 17/4)

Ey bana ağlamakla başa çıkamazsın diyen, gözü yemeyen kişinin okyanustan haberi olmaz.

Başa çıkmayınca sâki bir nice dolu ayağ

Ey nice başlar ayağ olup ayak baş olmadı (G. 608/5)

Ey içki sunan bir nice dolu kadeh başa çıkmayınca; ey nice başlar ayak olup ayaklar baş olmadı.

Başı göğe ermek (değmek): Beklenmeyen bir mutluluğa ermek.

Kadr ile şeref buldı *yetişdi göke başı*

Şah ışığına süreli ruhsâre benefşe (K. 22/27)

Sultanın eşığına yanağını süreli menekşenin kıymeti artarak şeref buldu, başı göğe erdi.

Bir gice işigüñi yasdananuñ

Kadr ile *başı âsumâna deger* (G. 73/3)

Bir gece eşiğine dayananın, şerefle başı gökyüzüne değer.

Ererse başı Necâti'nin ey meh eflâke

Eşiği tozu anun başına külâh yeter (G.157/5)

Necati'nin başı göklere ererse, ey ay eşiğinin tozu, onun başına külâh olmaya yeter.

Meskenet yolun güneşden öğren ey meh-pâre kim

Göklere erişti başı dahi yüzü yerededir (G. 172/7)

Ey ay parçası acizliğinden yolunu güneşden öğren ki başı göklere erişse dahi yüzü yerededir.

Başın için: Tanrı'dan sağlığını sürdürmesini dilersen, canının sadakası olarak.

Gamze-i hûn-rîzine uyup nedersin cengi ko

Şol güzel *başınçün* etme yok yere gavga yiğit (G. 27/3)

Yiğit göz kırpmalara uyup kan dökerek ne yaparsın cengi bırak, şu güzel başın için yok yere kavga etme.

Yakın olma muhâlif olana devletlu *başuñçün*

Irağ olsun ayağuñ toprağından cümle âfetler (G. 207/12)

Devletli başın için muhalif olana yakın olma, bütün afetler ayağının toprağından uzak olsun.

Saçın bilip düşer ayağa zülf-i fettânın

Aziz başın için iyilik eyle fitneyi bas (G. 255/4)

Saçımı bilip fesat saçların ayağa düşer, aziz başın için iyilik yap fitneyi gönder.

Nice bir inledeyin derd ile ey yâr beni

Rahm kıl *başuñ için* şöyle koma zâr beni (G. 633/1)

Ey yar! beni nice dertle bir inletesin, başın için merhamet kıl beni şöyle kötülüğe koyma.

Başına kakmak: Yaptığı iyiliği yüzüne vurarak birini üzme.

Taşradır başın diye bâğ-ı harim-i yârdan

Murg-ı gülşen *başına* serv-i revânın *kaktılar* (G. 183/2)

Başın haremî kutsal yârdan fazladır diye gül bahçesindeki kuşu, giden selvinin başına kaktılar.

Başını ortaya koymak: Bir işe girişirken ölümü göze almak

Başın ortaya koyup giceleri irteye dek

Şem-i dil-suz arar tapunı mahfil mahfil (K. 14/13)

Gönlü yanık mum, senin huzuruna ermek için *başını ortaya koyup* geceleri sabaha kadar bu toplantı yerinden ötekine gider.

Başın ortaya koyup ateş-i kahr ile varur

Getürür kal'a-i küffar kilidinden dil (K. 14/30)

Gönül başını ortaya koyup kahredici bir ateşle varır, düşman kalesinin kilidini açar.

Başın ortaya koyub la'lüne kâsıtse şeker

Saht olur işidüben kânda 'akîki yemenüñ (313/5)

Şeker başını ortaya koyup dudaklarına kast etse ben işitirim, yemenin maden ocağının akik taşı çetin olur.

Yüzüñe beñzerem dirmiş acebdür hâleti şem' uñ

Baş ortaya koyub söyler ne kim gelse zebânına (G. 522/3)

Acaba mum yapanın keyifli yüzüne benziyor muyum dermiş? Başını ortaya koyup söyler ki ne gelse diline.

Dün gece mey meclisinde şem bahs-i hüsn edip

Başın ortaya koyup sâki ile uc eyledi (G. 596/4)

Dün gece içki meclisinde mumum güzelliğinden bahsedip, başını ortaya koyup kadeh ile uc eyledi.

Başını alıp gitmek: İzin almadan ve gideceği yeri bildirmeden gitmek, savuşmak.

Başın alır gider elbette bu mukarrerdir

Adû elinden eger kurtarırsa cân hançer (K. 7/27)

Hançer düşmanın elinden eğer can kurtarırsa, başını alır gider elbette bu kesinleşmiştir,

Yâr ışiginden alayın gideyin başımı uş

Ki olur olmaz yire itler gibi âzâr eyler (G. 65/5)

Başını taştan taşa vurmak: Çaresiz kalarak çok pişman olmak.

Ağladuğın görüb *başın döğer taşdan taşa*

Acıduğından Necâtî bu yedi deryâ saña (G. 12/5)

Necati, bu yedi deniz senin ağladığını görüp sana acıduğundan, başını taştan taşa vurur.

Baştan aşmak: Pek çok olmak, pek çoğalmak.

Ar'ar sanavber ile inen *başdan aştılar*

Def'i gelip çemende güzeller yanaştılar (G. 142/1)

Dağ servisi çam fıstığı ağacı ile baştan aştılar, güzeller gelip çimende yanaşıp öteye ittiler.

Gördi kim *başdan aşdı* seyl'i sirişk

'Akl deryâ'yi hayrete taldı (G. 580/4)

Gözyaşı selinin baştan aştığını gördü ki akıl hayret denizine daldı.

Baştan ayağa: Tamamiyle, hepsi, baştan sona kadar.

Başdan ayağa hep hareket hep girişmedür

Durdugı yerde eyleyibilmez karâr serv (K. 2.21/10)

Selvi duduğu yerde karar veremez, baştan ayağa hep hareket hep girişmedir.

Cennet içre Sidre-veş Tubâ kadüñ

Başdan ayağa görünür münteha (G. 13/4)

Tuba kadın, cennet içinde nihayet baştan ayağa kiraz gibi görünür.

İki zülfü dala benzer ortada kaddi elif

Vay bu zâlim şöyle *başdan ayağa* dek dâddır (G. 120/5)

Ortada elifin boyu iki saçın dalına benzer, vay bu zalim şöyle baştan ayağa dek doğrudur.

Başdan ayağa günâh olursa düşmez boynuma

Sağlı sollu salınan zülf-i semen-sâdan nolur (G. 160/2)

Sağlı sollu salınan saçları yaseminsi olur, baştan ayağa günah olursa boynuma düşmez.

Bunu bildim âkıbet kim hiç nesne bilmedim

Gerçi *başdan ayağa* idrâkdir cismim benim (G. 346/3)

Sonuçta bunu bildim ki hiç nesne bilmedim, gerçi benim cismim baştan ayağa anlamaktır.

Sabâ düşürdü saçını bülend servinden

O darb ile teni *baştan ayağa* oldu siyah (G. 516/3)

Saba rüzgarı yüce selviden saçını düşürdü, o çarpmayla teni baştan ayağa siyah oldu.

Zülfün gamıyla dâr-ı melâmet yeter bize

Baştan ayağa sûfîye Dârü's-Selâmını (G. 627/5)

Saçlarının gamıyla sofunun cennetinde baştan ayağa ayıplanan ocak yeter bize.

Baştan çıkarmak: Kötü yola sürüklemek, doğru yoldan saptırmak.

Aklum esâsın eyledi fikr-i lebûñ harâb

Başdan çıkardı âhır o bî-çâreyi şarâb (K. 3/38)

Senin dudağının düşüncesi aklımın temelini harap etti. Şarap en sonunda o zavallıyı baştan çıkardı.

Bayram etmek: Çok sevinmek.

Rûze-dâr olanlara zülfüñ salâ-yi şâm ider

Ehl-i şevk ile hilâl ebrûlarıñ *bayram ider* (G. 209/1)

Saçın oruçlu olanlara selayı akşam eder, arzu edenler ile hilal kaşların bayram eder.

Bel bağlamak: Birisinin kendisine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.

"Kul oldu işiğinde selâtin-i nâm-dâr

Bel bağlayalı hıdmet-i Şâh-ı cihâna tîğ" (K. 11/19)

Kılıç dünya padişahına hizmet için bel bağlayalı, ünlü sultanlar kapısında kul oldu.

Belini bükme: Büyük üzüntü içinde bırakmak ve bir şey yapamaz duruma getirmek.

İtmez ise kalem gibi yoluñda doğruluk

Ey nice şehlerüñ *belin* iki *büker* nişân (K. 21/31)

Ey nişan, kalem gibi yolunda doğruluk etmezse, nice şahların belini ikiye bükür.

Belümi bükdi bâr-ı dâg-ı hasret

Kara dağı kişi âsân götürmez (G. 228/5)

Hasret yarasının yükü belimi bükte, kişi kara dağı kolay götürmez.

Dest-i cefâ ile felek *bükdi belümi* yay tek

Tir-i murâdı ah kim bir kez nişânda görmedük (G. 291/8)

Cefa eliyle felek belimi bükte, ah ki yayın tek murad okunu birkez nişanda görmedik.

Mihnet-i hecrüñ ile çarh iki *bükdükce belüm*

Sevgüñüñ riştesi dahi beter olur muhkem(G. 355/4)

Felek senin ayrılığının mihneti ile belimi bükte sevginin ipliği daha çok sağlam olur.

Bükte belümi yay gibi dest-i hecr ile

Ok gibi gitdi bakmadı bir kez gerisine (G. 496/5)

Ayrılık eli ile yay gibi belimi büktü, ok gibi gitti birkez bile arkasına bakmadı.

Binbir ayak bir ayak üstüne: □Herkesin ayakta olduğu kalabalık□ anlamında kullanılan bir söz.

Geldi *bir ayag üstine biñ serv* çemende

Beñzer ki kıyâmet koparur ol kad-i ra'nâ (K. 1/3)

Çimende bir ayak üstüne bin selvi geldi, o gül endamlı kıyamet koparana benzer.

Bu sahn-ı sebze arsa-i mahşerdürür meğer

Anuñ için turur *bir ayağ üzre biñ çinâr* (K. 6/7)

Bu yeşil alan sanki mahşer arsasıdır, onun için bin çınar bir ayak üstünde durur.

Korkarın ola serv gibi dâmenüñ hep el

Şol günde kim gele bir ayag üzre biñ ayak (G. 273/3)

Hep eteğinin selvi gibi olmasından korkarım, ki şu günde bir ayak binbir ayak üstüne gelsin.

Bir içim su (gibi): Çok güzel (kadın)

Aceb mi bağına bassa 'adû-yi teşne-ciger

Ki filhakika bir içim sudur hemân hançer (K. 7/17)

Hançer dert dolu düşmanı acaba hemen bağına mı bassa, ki gerçekte bir içim sudur.

Yine sihr itdi Necâtî nice söz nice ğazel

Leb'i dil-ber sıfatında *bir içim sudur* bu (G. 443/7)

Necâtî yine bir büyü yaptı, nice söz, nice gazel; bu gazel, sevgilinin dudağı gibi bir içim sudur.

Bir yastığa baş koymak: Evli bulunmak.

Bakmaz oldu ben gedâya eşiğinde itlerin

Gerçi yıllardır ki *bir yasdığa koruz başlar* (G. 123/5)

Eşiğinde itlerin ben yoksula bakmaz oldu, gerçi yıllardır ki bir yastığa baş koyarız.

Birbirine düşmek: Araları açılmak, aralarında anlaşmazlık çıkmak.

Anuñ için *biri birine düşüb*

İşleri ışk râzın açmakdur (G. 147/2)

Onun için birbirine düşüp, işleri aşk sırrını açmaktır.

Boyun eğmek: İsteyerek veya istemeyerek uymak.

Eğmezdi boyun olmasa hükmün yeli çavuş

Ol sancak-ı jengâri-i zer-kâra benefşe (K. 22/35)

O kirlenmiş bayrak, altınla işlenmiş menekşe, çavuş hükmün yeli olmasa boyun eğmezdi.

Sen durub raks idesen karşıña ben *boynum egem*

İne zülfüñ koca sen sîm-beri döne döne (G. 472/4)

Sen kalkıp raks edesin, saçların sen gümüş tenliyi döne döne kucaklasın; ben de karşında boynumu eğeyim.

Ben ıraklardan göğüs döğmek *boyun eğmekteyim*

Durmadan sünrür girer zülf-i perişân koynuna (G. 502/3)

Ben uzaklardan göğüs dövüp boyun eğerken, perişan saçları durmadan sürünüp koynuna girer.

Can alıp vermek: Ölüm sıkıntı ve acısı içinde bulunmak.

Lâ'line ömr-i girâmî harc eden dîvâneler

Gûşe-i mihnette şimdi *cân veriben cân alır* (G. 55/8)

Dudaklarına saygın ömrünü harcayan divaneler, şimdi üzüntü köşesinde can alıp can verir.

Lâ'line ömr-i girâmi harc eden üftâdeler

Gûşe-i mihnetde şimdi *cân veriben cân alır* (G. 202/2)

Dudaklarına ömrünü harcayan biçare aşıklar, şimdi üzüntü köşesinde can alıp can verir.

Can atmak: Bir şeye erişmeyi pek çok istemek.

Dil leb-i şirinin anıp nola *atsa cân ana*

Kim göricek kendi cânım gibi kaynar kan ana (G. 5/1)

Dil şirin dudağını ansa nolar, can atsa ona kim görecek kendi canım gibi kaynar kan ona.

Cân attı gitti dil leb-i şirinine yine

Ben hasta için anda meğer gül-şeker sezer (G. 211/3)

Dil şirin dudağına can attı gitti yine, ben hasta için orada ancak gül tatlısı sezer.

Yanarım hasret-i şevk-i ruhun ile yanarım

Cân atıp gitmez isem sahn-ı gülistâna değin (G. 429/3)

Yanarım arzulu hasretli ruhun ile yanarım, can atıp gitmezsem gül bahçesi meydanına değin.

Bana öğretmen cemâli şem'ine *can atmağı*

Kimse ta'lim eylemesin yanmağı pervâneye (G. 525/2)

Öğretmenin güzel yüzünün kokusuna can atmtığımı, Kimse öğrenmesin pervane gibi yandığımı

Hevâ-yı dâr eden gelsin dedikçe *cân atar* gönlüm

Hey ol zülf-i dil-âvize hevâ-dâr olmasın kimse (G. 538/2)

“Dar ağacına heves eden var ise beri gelsin!” dedikçe gönlüm can atıyor. Umarım, o gönül asıcı zülfe kimse heves etmez.

Can bağışlamak: Öldürülmesi gerekirken vazgeçmek. Büyük güç ve dirlik vermek

Bir nefesde biñ ölüye *cân bağışlar* leblerüñ

Sen Mesîhâ devletinde ölmek âsân oldı gel(G. 334/5)

Bir nefeste bin ölüye can bağışlar dudakların, sen Hz.İsa devletinde ölmek kolay oldu gel.

Bir tolu nûş it bize ey sâkî-i meclis-nevâz

Cân bağışlar sohbeta ey bûsesi cân yerlüce(G. 469/3)

Bir dolu içki et bize ey meclisi okşayan içki sunan, ey busesi sohbeta can bağışlar can yerlicedir.

Cân bağışlar nefesüñ ölme Necâtî ölme

Kişi gösterme Mesîhâ yolın âsân degüla (G. 501/6)

Nefesin can bağışlıyor, sabırsızlanma Necati, sabırsızlanma; kişiye Hz. İsa'nın yolunu göstermek kolaymıdır.

Can beslemek: Kaygısızca yiyip içip rahatına bakmak; başkasının yiyeceğini, içeceğini sağlamak.

La'line cân vir gönül benden bilürseñ kim bu gün

Oldürür ger var ise cân üstinde cân beslemek (G. 304/2)

Gönül benden bilirsen ki bugün dudaklarına can ver, o durur eğer varsa can üstüne can besler.

Yâr ile öpüşmeyince nûş idüb Âb'ı Hayât

Ne jdüğini bilmedüm cân beslemek cân üstüne (G. 536/3)

Can çekilmek: Ölmek üzere bulunmak.

Beni yavuz amelim şuna yetişdirdi kim

Derd ile cân çekişem ölmek ola dermânım (G. 351/4)

Beni yavuz amelim ki şuna yetiştirdi, dert ile can çekişirim dermanım ölmek olsun.

Can evi: Yaşamanın en önemli merkezi sayılan yer, yürek.

Ten esâsın yıktı kıldı cân evin âbâd aşk

Çekmedi Mecnûn belâ vü görmedi Ferhâd aşk (G. 276/1) hh

Aşk; beden binasının temellerini yıkarak can evini yaptı, Aşk, ayrılık taşları ile gönülde sağlam bir bina kurdu.

Can pazarı: Herkesin ölüm tehlikesi karışında bulunduğu ve kendini kurtarmaya çalıştığı durum.

Gamze-i hûn-rîzine dil ver ki cân bâzârıdır

Ey Necâtî dilber oğlandır gelir âsân ana (G. 5/7)

Zalim gamzene dil ver ki can pazarıdır, Ey Necati cazibeli oğlandır ona kolay gelir.

Can vermek: 1-Ölmek 2-Bir şeyi, hayatını onun uğruna feda edecek kadar çok istemek 3-Güçlendirmek ya da yaşar duruma getirmek.

Bilseydi demin mürdeleri ettiğın ihyâ

Cân vere idi ermek için bu deme İsa (K. 48/1)

Bilseydi demin ölüleri canlandırdığımı, İsa bu kana ermek can verirdi.

Hasm gürzün görüben tigrine *can verdiği* bu

Kim ecel irse olur her kişi mâya mâyil (K. 14/28)

Hasımların gürzünü görünce kılıcına can verir; çünkü ölümü gelen herkes suya istekli olur.

Şimdi at arpa diyu *cân virür*

Evvel ata virürdi cân arpa (K. 24/7)

Önce arpa ata can verirdi, şimdi at arpa diye can verir.

Çok zamândır kademi hâkine *cânlar veririm*

Çeşme-i Hızr hevesdir ki zihi hûb hevâ (TB. 2/4)

Çok zamandan beri doğruluk adımına canımı veririm ki şu güzel istek Hızır çeşmesidir.

Yoluna sürünmeğe *cân vermez* ise âfitâb

Ya ne bekler kapımı bir âşık-ı şeydâ gibi (K. 122/2)

Yoluna sürünmeye can vermezse güneş, ya ne bekler kapımı bir divane âşık gibi.

Çeşme-i Hızr ey habîbim leblerine *cân verir*

Söylediğin derdîme lezzet verir dermân verir (M. 40)

Ey dostlarım abihayat dudaklarına can verir, söylediğin derdime lezzet verir, derman verir.

Cân veririm âh ü efgân üstüne

Yeğ görürüm derdi dermân üsüne (KT. 85/1)

Ah ederek inleyerek can veririm, derdi dermandan iyi görürüm.

İhyâ-yi memât olduğunu bilse deminde

Cân vere idi ermek için bu deme İsâ (G. 18/2)

Biraz evvel ölümü canlandırabileceğini bilse, İsa bu nefese ermek için can verirdi.

Câm-ı hecrin nûş eder mestâneler gördün mü hiç

Yoluna *cânlar verir* merdâneler gördün mü hiç (G. 39/1)

Her daim ayrılık içkisini yudumlayan sarhoşlar gördün mü? Bu uğurda yoluna canlar veren yiğitlere rastladın mı hiç?

Yüzünü görmege *cân ver* Necâtî

Açar cennet kapısın çünkü cömerd (G. 46/7)

Necati yüzünü görmeye can verir, cennet kapısını açar çünkü cömert.

Bî-vefâlıklar eder yoluna *cânlar verene*

Aceba böyle m'olur dünyede hep bu beğler (G. 67/4)

Yoluna canlar verene vefasızlık eder, acaba bu beyler dünyada hep böyle mi olur?

Bûse ile gayre dilber *cân verir*

Katlimi ol şûh ister *cân verir* (G. 71/1)

Gülümseme ile değil cazibesi can verir, o hayasız kadın öldürmemi ister can verir.

Yoldaşı imân ile Kur'an olur

Şol ki hadd ü hattın anar *cân verir* (G. 71/2)

Yoldaşı iman ile Kur'an olur, şu ki sınır ve hattı anar can verir.

Dopdoluyken rûh-ı sâni'ni mey

Leblerin öpmeğe sagar *cân verir* (G. 71/3)

Ruhu yaratan yani içki dopdoluyken, kadeh dudaklarını öpmek için can verir.

Ben nice *cân vermeyem* şol dilbere

Kim Hudâ-yı bende-perver *cân verir* (G. 71/5)

Allahlık yakın çevresini kayıran kimse can verir ki ben şu dilbere nice can vermeyem.

Lebleri ölümlüsü bir ben değil

Çeşme-i Hızr-ı Peyember *cân verir* (G. 71/6)

Dudaklarının ölümlüsü bir ben değil, abıhayatın peygamberi can verir.

Gerçi *verir* dilbere her kişi *cân*

Ey Necâtî sana dilber *cân verir* (G. 71/7)

Ey Necati, dilber sana can verir gerçi her kişi dilbere can verir,

Vereyim vaslına bu bir *cânı*

Nice bir *cân* iki cihâna değer (G. 73/5)

Kavuşmaya bu bir canı vereyim, nice bir can iki cihana değer.

Yârâ *cân verdin* Necâtî hoş halâs ettin yine

Vay ne kurtuldun seni kimse demezdi sağ olur (G. 107/7)

Necati yara can verdin hoş kurtuluş ettin yine, kimse sana sağ olur demezdi vay ne kurtuldun.

Tura-i pür-tâbına reyhân ü sünbül *cân verir*

Lâle-i sir-âbınagül-berg-i handân imrenir (G. 132/2)

Birçok aydınlatan kanuna reyhan ve sümbül can verir, lalenin tazeliğine gülücükler saçan gül yaprağı imrenir.

Ben nice *cân vermeyim* şol lebleri mercâna kim

Böyle bağı taş iken lâl-i Bedahşân imrenir (G. 132/4)

Ben şu pek kırmızı dudaklara nice can vermeyim ki al Bedahşân böyle bağı taşken imrenir.

Sana *cân verdiğim* oldur k'idicek bana revân

Gamzenin oklarının her biri bir câna geçer (G. 134/3)

Sana verdiğim can bana can edecek oldu ki gamzenin oklarının her biri cana geçer.

Uş *cân vereyim* sen deli kanlının önünde

Öldü yine şol bir deli divâne desinler (G. 136/2)

İşbu sen delikanlının önünde can vereyim, yine bir deli divane şu öldü desinler.

Gamzen okları yağarken *cân veririm* ölmeğe

Her kişi anı bilür kim hâb-ı bârân tatlıdır (G. 144/7)

Gamzenin okları yağarken ölmeye can veririm, her kişi anı bilir ki yağmur uykusu tatlıdır.

Râh-ı aşkında senin peykânına *cân verdiğim*

Bu ki Ka'be yollarında habb-ı rümmân tatlıdır (G. 144/8)

Aşk yolunda senin kirpiklerine can verdiğim, bu ki Ka'be yollarında nar uykusu tatlıdır.

Cânlar veririm ölmeğe hecrinde şöyle kim

Tâbût ile kefen bana serv ü semen gelir (G. 170/2)

Senin ayrılığından dolayı ölmeyi o kadar candan isterim ki, tabut ile kefen bana servi ve ak gül gibi gelir.

Gam-ı aşkınla bîmârem önünde *cân verem* şâhâ

Ümidim son nefesde hançerinden bir içim sudur (G. 189/3)

Ey efendim! Aşkın gamıyla güçsüzüm, önünde can verem. Ümidim son nefeste hançerinden bir içim sudur.

Cânımı verir idim bûse-i cânâna ivaz

Mümkün olsa yaradılmışda eğer cânâ ivaz (G. 257/1)

Eğer mümkün olsa cana karşılık, canımı verirdim sevgilinin gülümsemesine karşılık.

Busene *cân veririz* gerçi dünya duralı

Görmemiştir bir ahad bahşiş-i sultâna ivaz (G. 257/2)

Dünya duralı bir kimse sultanın bahşişine karşılık görmemiştir, gerçi gülümsemene can veririz.

Cân verdi kad ü zülfüne dil mekteb-i gamda

Gûyâ ki elif lâma çıkıp etti konukluk (G. 280/2)

Üzüntü mektebinde dil hırs ve saçlarına can verdi, sanki elif lama çıkıp konukluk etti.

Şirin lebinden et bize cür'an nisâr kim

Hâkine *cân vere* nice Ferhâd Husrevin (G. 288/3)

Şirin dudaklarından yudum su saçan ki hikayeye can veren nice Ferhad Hüsrevin.

Lâ'line *cân ver* gönül benden bilersen kim bu gün

Ol durur ger var ise cân üstüne cân beslemek (G. 304/2)

Gönül benden bilersen ki bugün dudaklarına can ver, o durur eğer varsa can üstüne can besler.

Şol dem ki zecr'i hecr ile cânândan ayrılâm

Gönlüm budur ki *câm virem* andan ayrılâm(G. 361/1)

Ne zaman ayrılığın zoruyla sevgiliden ayrılacaksam, arzum budur ki, önce canımı vereyim, sonra ayrılayım.

Gözüne *cân verip* zülfünü aldım

Ki misk erzân olur tatar elinden (G. 381/3)

Gözüne can verip saçlarını aldım ki ucuz olur zalim elinden.

Ben dururken gayriye lâ'lin revân vermek neden

Katline ben nâ-tüvânın böyle *cân vermek* neden (G. 388/1)

Ben dururken dudağını daima başkalarına sunmak nedendir? Ya benim gibi acizin katline böyle can atmanın sebebi nedir?

Bûsene *cân vereyim* dermiş Necâti yâra den

Verir imânın bile bir dem rızâ göstermesin (G. 390/7)

Necati, yara gülümsemene can vereyim dermiş, bir damla rıza göstermesin imanını bile verir.

Cân verip asılırsa bu miskin selâsilin

Bir kılını memâlik-i Dârâyâ vermezsin (G. 405/2)

Bu miskin can verip asılısa da zincir gibi örülmüş saçının bir kılını Dara'nın ülkelerine vermem.

Kapısar imân ile Kurân ile

Hadd ü hattın hasretinden *cân viren* (G. 413/2)

İman ile Kuran ile sınır hattında hasretinden can verir.

Cân verme çeşm-i dil-bere dersiz Necâti'ye

Hey noldu şöyle dersiniz ölsün mü ya seven (G. 416/5)

Can verme dilberin gözüne, kapısız Necati'ye, hey noldu ölsün mü ya seven dersiniz

Cân verir İsi suyu diye leb-i handânına

Ömrü içinde şarab-ı ergavânı bilmeyen (G. 418/5)

Ömrü içinde erguvan renkli şarabı bilmeyen, senin dudağına Hz. İsa'nın suyu diye can verir.

Sen melek simâyâ *canlar verdiğim* ayb etme kim

Yerde buldu gökte isterken seni İsa bugün (G. 428/6)

Melek yüzüne canlar verdiğim sen ayıp etme ki İsa bugün seni gökte ararken yerde buldu.

Çek dil-âzârlığı derd ile cânın çıksın

Neye *cân verir* idin böyle dil-âzârlara (G. 463/5)

Böyle merhametsizlere ne diye can verirsin, merhametsizliği dertle çek canın çıksın.

Bûsene *cân vereyim* deme dil-ârâmlara

Ki güzeller döyemezler inen ibrâmlara (G. 464/1)

Gönüle huzur verenlere gülümsemene can vereyim deme ki güzeller inen çok ısrar etmelere dayanamazlar.

Ayağı yir mi basar zülfüne ber-dâr olanuñ

Zevk u şevk ile *virür cân* ü seri döne döne (G. 472/2)

Senin zülfüne asılanın ayağı yere mi basar? Zevk ve şevkle, döne döne canını verir.»

Hatt-ı benefşe zeyn olalı lâ'l-i nâbına

Cân verir oldu halk benefşe şarâbına (G. 480/1)

Menekşe sınırı güzelleştirileli gözü görmez dudaklarına, halk menekşe şarabına can verir oldu.

Aşk işi vallâhi gayet müşkül imiş dostlar

Hasret-i didâr ile *cân vermek* cânân olmasa (G. 484/3)

Aşk işi vallahi neticede zormuş dostlar, sevgili olmasa yüzünün hasreti ile can vermek.

Bezm-i hayrette leb-i sâkiye *cânlar verdiler*

Ey Necâti şimdi bâzâr etti yâran hakkına (G. 486/7)

Şaşkınlık meclisinde su veren dudaklarına canlar verdiler, Ey Necati şimdi dostlar doğru pazarlık ettiler.

Tan mı *cân verse* kişi bir sevdiği cânânına

şimdi mi kıydı beğim âşık olanlar cânına (G. 512/1)

Kişi sevdiği bir sevgilisine can verse tuhaf mı, beyim âşık olanlar canına şimdi mi kıydı?

Ben senin yolunda *cân verdim* bana rahm etmedin

Böyle mi etmek gerek şirin ola Ferhadına (G. 519/2)

Ben senin yolunda can verdim bana merhamet etmedin, Ferhadına şirin olana böyle mi etmek gerek?

Necâti ayağı toprağını *can verip* aldın çün

Yürü yabanda bulmuşsun gözüne tûtiya eyle (G. 530/5)

Necati ayağın altındaki toprağına can verip aldığın için yabanda yürüyüp bulmuşsun gözüne sürme yap.

Unutuldu sana *cânlar verdiğim* yâd olmadı

Gerçi derler dostum varın viren yâd olmadı (G. 565/1)

Sana verdiğim canlar unutuldu hatırlanmadı, gerçi derler varın dostum ardı arkası kesilmeksizin hatırlanmadı.

Cân verirsin her nefes ey sâgar ağzın öpmeğe

Key sakın kim yok yere bir gün içerler kanını (G. 570/3)

Ey içki kadehi her nefes ağzını öpmek için can verirsin, dikkatli korun ki yok yere birgün kanını içerler.

Vefâyı az eder ol hân uruğu

Anunçün *cân veririz* ana çoğu (G. 586/1)

Han soyundan olan sadakati az eder, onun için ona çoğumuz can verimiz.

Üzüm suyuna sūfi *cân verir* lîk

Sıdurmaz gözüne kimse koruğu (G. 586/3)

Üzüm suyuna sofu can verir fakat kimse koruğu gözüne sığdırmaz.

Yoluna sürünmeğe *cân vermez* ise âfitâb

Yâ ne bekler kapını bir âşık-ı şeydâ gibi (G. 593/2)

Yoluna sürünmeye can verimiz, güneş ise divane bir aşık gibi ya ne bekler kapını?

Bin dil ile *cân verirsin* bir kılına zülfünün

Korkarım bir gün Necâti ata bu sevda beni (G. 598/7)

Necati, bin gönül ile saçının bir teline can verirsin, korkarım bir gün bu sevda beni ata.

Yol eridir yüzü yerde zülf-i yâra *cân verir*

Gel sâbadan öğrenin dervişler miskinliği (G. 623/2)

Yüzü yerde yarin saçları yol eridir can verir, dervişler gel saba rüzgarından miskinliği öğren.

Kimse mi var âşıkâ *cânlar verir* cânan gibi

Bûse anılsa uzadır lâ'lini mercân gibi (G. 626/1)

Aşıkâ sevgili gibi canlar veren kimse mi var, gülümsemesi hatırlansa dudaklarını mercan gibi uzatır.

Nideyim neyleyeyim çâre nedir *cân vereyim*

Çün Necâtî gamı yaktı oda nâ-gâh Memi (G. 650/5)

Ne yapayım neyleyeyim çare nedir can vereyim, kalem Memi Necati için zamansız gamı yaktı.

Candan geçmek: Ölmek.

Âkıbet cevır ile cân almak çün oldu hû sana

Ben de *geçdim cân* ü dilden ey sanem yâhu sana (G. 10/1)

Nihayet sana eziyet ile can almak için zikir oldu, ey tapınarak sevdiğim ey Allahım senin için bende candan ve dilden geçtim.

Çekme gamze hançerini cânına geçsin diye

Ben hod evvel leblerin şevkiyle *cândan geçmişim* (G. 364/5)

Süzgün bakışının gamze hançerini çekme de canıma geçsin. Çünkü zaten ben daha evvel dudağının özlemiyle candan geçmişim.

Canı ağzına gelmek: Çok tehlikeli bir durum karşısında, ölecekmiş gibi bir korku geçirmek.

Ucu bulunmaz perişân-rûzigârımdır saçın

Ağza gelmiş benim *cânım* gibi cânıdır lebin (G. 310/4)

Ucu bulunmaz saçın talihimin dönüşüdür, canım ağzıma gelmiş benim candır dudakların.

Canı çıkmak: 1-Ölmek 2-Yaptığı zor bir işten dolayı çok yorulmak, bitkin bir hâle gelmek.

Ger Necâti gama düşdüyse ko *cânı çıksın*

Niye verirdi gönül böyle sitem-gâr olana (G. 459/6)

Eğer Necati gama düştüyse acıma, bırak canı çıksın; böyle bir zalime ne diye gönül verdi.

Aşkın haberlerinden nakl eyle *cân çıkınca*

Uyku gelince yârâ gel bir hikâye başla (G. 494/4)

Uyku gelince sevgiliye gel bir hikaye başla, can çıkınca aşkın haberlerinden hikaye anlat.

Evden çıkıp gelinceye dek *cânımız çıkar*

Eyvây eğerki eğlene bir pâre gelmeye (G. 503/5)

Eyvah eğer ki eğlenen bir parça gelmesin, evden çıkıp gelinceye kadar canımız çıkar.

Dost *cânım çıkmayınca* vermedi bir bûseyi

Gâlibâ cân bahşidir ol lâ'l-i handân bahşişi (G. 605/3)

Sevgili canım çıkmayınca bir buseyi vermedi, galiba o gülümseyenin dudaklarının bahşişi can bağışlamasıdır.

Canına geçmek (işlemek veya kâr etmek): Çok etkilemek.

Hak bilür *cânumuza geçdi* perîşânlıktan

Ne umar ol saçı kâfir bu müselmânlıktan (G. 396/1)

Hak biliriz perîşânlıktan canımıza yetti, o saçı kafir Müslümanlıktan ne umar?

Canına kıymak: kendini öldürmek.

Sabr hadden geçti nola lâ'line diş bilesem

Acıdığından *kıyar* her kişi tatlı *cânına* (G. 485/4)

Ne ola dudaklarına diş bilesem sabır ruhdan geçti, acıdığından her kişi tatlı canına kıyar.

Tan mı cân verse kişi bir sevdiği cânânına

Şimdi mi *kıydı* beğim âşık olanlar *cânına* (G. 512/1)

Kişi sevdiği bir sevgilisine can verse tuhaf mı, beyim aşık olanlar canına şimdi mi kıydı?

Canına yetmek: Katlanamayacak duruma gelmek, bezmek, bıkmak.

Vardı zülfinden gönül yârûñ leb'i handânına

Neylesün miskîn perîşânlığı *yetdi cânına* (G. 485/1)

Gönül yarın saçlarından gülen dudaklarına vardı, uyuşuk perişanlığı ne yapsın canına yetti.

Canını almak: Öldürmek; canını verdirecek kadar memnun etmek; sıkıntıya sokmak.

'İvaz bir bûseye *cân almağ* ise alduñ ey dil-ber

Bizümle hançer-i ğamzeñ yiter kılıc bıçağ olsun (G. 414/3)

Ey dilber, karşılığı bir öpücüğe can almaksa aldın, bizimle gamzenin hançeri kılıç bıçak olsun yeter.

İşigün dâr-ı şifâsında Necâtî nice bir

Yâ benüm cânımı al yâ beni kurtar diye (G. 521/5)

Necati, eşiğin şifa evinde nice bir ya benim canımmı al ya kurtar diye.

Canını yakmak: Acı verecek bir biçimde cezalandırmak, bir kimseyi, çok sıkıntı ve zarara sokmak.

Dolundu mihr-i safâ şem gibi yak canı

Şafak oduna nice dâmenin yakar felek (M. 2/4)S.abd.

Zevk ve sefa güneşi dolundu feleğin şafak oduna eteğini yakması gibi sen de mum gibi canını yak.

Canla başla: Hiçbir fedakârlığı esirgemeyerek, bütün yorgunluklara katlanarak, var gücü ile.

Kimdir ki bezm-i hüsnüne *cân ile baş ile*

Bir şem gibi yanmağa pervâne olmaya (G. 505/2)

Güzellik meclisinde ki canla başla bir mum gibi yanan pervane olan kimdir?

Cennetin kapısını açmak: Büyük bir iyilik yapıp çok sevap kazanmak.

Yüzünü görmege cân ver Necâtî

Açar cennet kapısın çünkü cömerd (G. 46/7)

Necati yüzünü görmeye can ver çünkü cömert açar cennet kapısını.

Ciğer kebab olmak: Büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak.

Eyyâm-ı devletünde cihân ‘ayş ü nüşda

Ben nâr-ı hasret ile *kıluram ciğer kebâb* (K. 3/32)

Senin saltanatın zamanında bütün insanlar yiyip içmede, ben hasret ateşi ile ciğeri kebab ederim.

Bu cefâdan ki kadeh ağzun öper döne döne

Nâr-ı gayretde *kebâb oldı ciğer* döne döne (G. 467/1)

Kadehin döne döne senin ağzını öpmesinin ıstırâbiyle kıskançlık ateşinde ciğer döne döne kebâb oldu.

Ciğeri yanmak: Çok acı ve sıkıntı çekmek, büyük bir acıya uğramak, yüreği yanmak.

Çıkalı göklere âhum şereri döne döne

Yandı kandîl-i sipihrüñ ciğeri döne döne (G. 472/1)

Ahımın kıvılcımı, döne döne göklere çıkalı; felek kandilinin ciğeri döne döne yandı.

Ciğerini delmek: Acıklı bir durum, kişiye dayanılmaz bir üzüntü vermek.

Ciğerini delersin eflâkin

Çekerek tut Necâti nâleleri (G. 571/7)

Feleğin ciğerini delersin, Necati iniltileri çekerek tut.

Ciğerini yakmak (birinin): Birini büyük bir acı içine atmak.

Ah eyledi kim çıktı tütünü tepesinden

Yakıp ciğeri bencileyin nâra benefşe (K. 106/25)

Ah eyledi ki tepesinden tütünü çıktı, menekşenin ateşi benim gibi ciğerini yaktı.

Çekip çevirmek: Hâle yola koymak, yönetmek.

Çekdi çevürdi kendüyi ey sim-ber nişân

Müşgin kaşuña beñzemek ister meger nişân (K. 21/37)

Ey ak sineli Tuğra kendini çekti çevirdi, herhalde senin misk gibi siyah kaşına benzemek ister.

Sanmañ ki beni devr-i zemân çekdi çevirdi

Ol turraları müşg-feşân çekdi çevirdi (G. 610/1)

Sanmayın ki beni zaman çekip çevirdi; o perçemleri misk kokusu saçan çekti çevirdi.

Toğrı iken ok gibi yolında dil-i hâkî

Aldı ele ol kaşı kemân çekdi çevirdi(G. 610/2)

Bu değersiz, topraklık gönül yolunda ok gibi doğru iken o kaşı keman ele aldı çekti çevirdi.

Tolâb gibi inleyüb ağladuğum için

Kûyuñda beni dün şu fülân çekdi çevirdi(G. 610/3)

Dolap gibi inleyip ağladığım için şu filan beni mahallende çekti çevirdi.

Nakkâş'ı ezel cedvel ü pergâra koyunca

Devrân beni bir nice zemân çekdi çevirdi(G. 610/4)

Ezel nakkaşı cetvele pergele koyuncaya kadar felek beni bir nice zaman çekti çevirdi.

Münşî-i kader dün beni dîvân'ı kazâda

‘Âlemlere olmağa nişân çekdi çevirdi(G. 610/5)

Kader katibi dün beni kazâ divanında âlemlere nişan olmak için çekti çevirdi.

Fâş eyledi râzum diyu altun kemerini

Yok yirlere ol mûy-miyân çekdi çevirdi(G. 610/6)

Razıyım diye altın kemerini meydana çıkardı, yok yerlere o belindeki saçlarını çekti çevirdi.

Tevkî' i refî' olmaya menşûr' i cemâle

Kaşuñ gibi kendüyi nişân çekdi çevirdi(G. 610/7)

Güzellik fermanının başına nişan olmak için tuğra kendisini kaşın gibi çekti çevirdi.

Tuğrâ kaşuña benzedüğün münşîye didüm

Dîvânda tutub anı hemân çekdi çevirdi(G. 610/8)

Katibe tuğranın senin kaşına benzediğini söyledim, divanda hemen onu tutup çekti çevirdi.

Tîr' i müjesi gönlümüz almağa Necâtî

Mâyil idi ol şûh' ı cihân çekdi çevirdi(G. 610/9)

Necati, kirpiğinin oku gönlümü almağa meyilli idi, o cihan işvelisi çekti çevirdi.

Çocuk oyuncuğı hâline getirmek: Yeteneksiz kimselerin karışmasıyla bir işi değerinden düşürmek.

Oğlan oyuncağına döndi Necâtî 'ışk'ı pâk

Yohsa saña böyle mi ta'lim ider pîrûñ senüñ (G. 314/8)

Necati temiz aşkın çocuk oyuncağına döndü, yoksa sana senin pirin böyle mi öğretir?

Cân ü dil oldu ğamze'i cânân oyuncağı

'Işkı birâder eyledüñ oğlan oyuncağı (G. 584/1)

Can ve gönül sevgilinin gamzesinin oyuncağı oldu, sen de aşkı çocuk oyuncağı ettin be birader.

Niçün oğlan oyuncağı idersin

Necâtî böyle midür 'ışk-bâzı (G. 634/6)

Niçin çocuk oyuncağı edersin Necati, böyle midir aşk oyunu?

Dağlara düşmek: Büyük bir üzüntü dolayısıyla insanlardan kaçıp, ıssız, kırsal yerlerde dolaşır olmak.

Dağlara düşüb yürürdüm dâ'imâ Mecnûn gibi

Ol saçı Leylî eger bir dem baña râm olmasa (G. 461/2)

O gece gibi saçı eğer bir dem bana boyun eğer olmasa, Mecnun gibi daima dağlara düşüp yürürdüm.

Hevâ-yı serv-i kaddinle delirip *dağlara düşdüm*

Yaşım ırmağa dönmüştür akar çağlayı çağlayı (G. 630/2)

Selvi boyunun tutkusu ile delirip dağlara düşdüm, yaşım ırmağa dönmüştür çağlaya çağlaya akar.

Defteri dürülmek: İşine son verilerek bir yerden uzaklaştırılmak.

Sözde bu resm ile olucak zinet-i dürer

Gül *defterini* kendi eliyle sabâ *dürer* (G. 127/1)

Sözde bu resim ile olacak süsü dürer, gül defterini saba rüzgarı kendi eliyle dürer.

Defterini dürmek: Öldürmek, işine son vermek, işten çıkarmak, başarısını kıskanarak yükselmesine engel olmak.

Defter-i cevri felek dürmez ise hançer-i Şâh

Safhasından rakam-ı mihri gerek kim ide hak (K. 12/10)

Şah hançeri feleğin cefasıyla defteri dürmezse, düşünce hak ki yüzünden güneşin yazısı gerek.

Dir demez Hatem-i Tayy *defterini dürdi* cihan

Şehriyar adına okumalı divan-ı kerem (K. 18/5)

Cihan der demez mührünü katlayıp defterini dürdü, padişah adına asil divanını okumalı.

Derde (derdine) derman olmak: Soruna çözüm bulmak, sıkıntıyı geçirmeye çare göstermek.

Sevdi yine dil cân ile cânân olacağı

Bî-çâre bilür *derdine dermân olacağı* (G. 601/1)

Gönül yine o sevgili olacağı candan sevdi; zavallı, derdine derman olacağı bilir.

Git Necâtîden kesil sağlıkla gelme ey tabîb

Derde dermân eyle dirdüm *derde dermân eyledüñ* (G. 289/7)

Ey tabip! Sağlıkla git artık ve Necati'den ayağını kes. "Derde derman eyle" diyordum, sen ise derdi derman eyledin.

Derdine deva bulmak: Sıkıntıyı çözümlenmek, atlatmak, çaresizliği yenmek

Fakr evinden yüz çevirme ey dil-i derviş kim

Derd bu derd ise *derdine devâ* bu derdedir (G. 172/6)

Ey dervişin gönlü fakir evinden yüz çevirme ki dert bu dert ise derdine deva bu derdedir.

Derisine sığmaz: Çok kibirli.

Anber saçına benzedicek müşgi ey sanem

Şöyle sevindi nâfe ki *sığmaz derisine* (G. 496/3)

Amber, miski sevgilinin sacına benzetince nafe oyle sevindi ki, derisine sığmaz (oldu).

Dil uzatmak (birine): Bir kimse veya bir şey için kötü söylemek.

Ben nice âciz olmayayın kim *dil uzadup*

Vasfun ne hâme şerh idebilür Şehâ ne tiğ (K. 11/58)

Ben birçok kez dil uzatıp aciz olmayayım ki, ey Şah vasfını ne kalem açıklayabilir ne kılıç.

Hürşid-i âsuman gibi baş üzre yeri var

Dil uzadırsa tan mı fülân bin fülâna tîğ (K. 11/11)

Filan oğlu falana dil uzatırsa şaşılmamalı, kılıcın gökteki güneş gibi baş üstünde yeri var.

Mihr-i sipihre kellesi kızdıkça germ olup

Dil uzatırdı şem'-i şebistân geçen gece (G. 460/6)

Gökyüzündeki güneşin başı kızdıkça coşkulu olup, geçen gece harem dairesinin ışığı dil uzatırdı.

Dile (dillere) düşmek: Hakkında dedikodu yapılmak.

Kati düşmiş idi halkuñ diline

İrişmişdi anuñçün menziline (ME.14)

Dili (başka bir dile) çalmak: Bir kimsenin konuşması başka bir dile benzemek.

Su gibi şöyle revândır ki hiç *dili çalmaz*

Olursa yetmiş iki dilde tercümân hançer (K. 7/29)

Hançer yetmiş iki dilde tercümân olursa su gibi şöyle akıcıdır ki hiç dili çalmaz.

Diş bilemek (birine): Hıncını gösterir durum almak kötülük yapmak için fırsat beklemek.

Leblerin senbûsesine *diş bilermiş* it rakip

Ni'metine hüsnünün billâhi gör kimler sunar (G. 184/8)

İt rakip dudakların senbusesine diş bilermiş, güzelliğinin yardımını kimler sunar
Allah için gör.

Diş bilermişsin leb-i şirin-i yâra vaz gel

Ey Necâtî döymez ol tatlıya dendânın senin (G. 311/8)

Ey Necâtî! Sevgilinin tatlı dudağına diş biliyormuşsun, vazgeç. Çünkü senin dişlerin
o tatlıya dayanmaz.

Sabr hadden geçti nola lâ'line *diş bilesem*

Acıdığından kıyar her kişi tatlı cânına (G. 485/4)

Dil bilesem dudaklarına nolmuş sabır hadden geçti, acıdığından her kişi tatlı canına
kıyar.

Diş biler gönlüm leb-i yâkût-ı cânân hakkına

Nitekim eder fakih olan tama cân hakkına (G. 486/1)

Gönlüm dudakları yakut sevgili hakkında diş biler, nitekim zeki olan hırslı can hakkında eder.

Diş kirası: Eskiden zenginlerin iftara çağırıldığı fakirlere yemekten sonra verdiği harçlık.

Isırdum idi leblerini söğdü ağzıma

Ma'zûr dut Necâti hele *diş kirasıdır* (G. 126/6)

Dudaklarımı ısırıştım ağzıma sövdü, Necati hele kusura bakma diş kirasıdır.

Dost edinmek: Dost kazanmak

Düşmanı *yâr idinüb* yârım unuttu yârını

Yârını añmaz dirîgâ ol Hudâdan korkmaz (G. 225/7)

Sevgilim düşmanı dost edininip kendi yarını unuttu, Tanrı'dan korkmaz yarın neler olacağını hatrına getirmez.

Dünya gözüne zindan olmak: Büyük bir karamsarlık ve umutsuzluk içine düşmek.

Gam-ı zülfünle *karanu idi âlem gözüme*

Anı rûşen eden ol mihr-i cihân-tabındır (G. 138/5)

Saçlarının üzüntüsü ile dünya gözüme zindan oldu, zekayı aydın eden dünyayı aydınlatan güneş ol.

Dünya kadar: Pek çok.

Cânâ Necati çok seni **dünya kadar** sever

Dünyâ gibi gel imdi yeter bî-vefâlığ et (G. 31/7)

Ey sevgili! Necati seni dünyalar kadar çok seviyor. Gel artık, dünya gibi vefasızlık ettiğin yeter.

Ekmeğini taştan çıkarmak: En zor koşullarda bile kazancını sağlamak.

Gönlünü nerm idegör hüsni bahârı geçmeden

Ey Necâti lâle gibi *rızkuñı taşdan çıkar* (G. 197/6)

Ey Necâtî, güzelliğinin baharı geçmeden gönlünü yumuşat, lâle gibi rızkını taştan çıkar.

Ekşi yüz (surat): Bir insanın istenmediğini, bir işten hoşlanılmadığını anlatan yüz.

Yüzine göredür sözi rakibün

Yüzi ekşinün olur sözleri serd (G. 46/2)

Rakibin sözü yüzüne göredir, ekşi yüzlü olanın sözleri sert olur.

El açmak: Dilenmek, başkasının yardımını isteyecek durumda olmak.

Divâne imiş diyu bu alem ilenürdi

Hakdan *el açub* diler iken ışkı du'acı (G. 566/5)

El açıp Allah'tan duayla aşk dilerken, bu alem divaneymiş diye beddua ederdi.

El almak: Yetkinliğe ulaşan mürit, mürşit gibi işler yapmak üzere, ondan izin almak; bir sanatı öğrenmiş olan çırak, ustasından, kendi başına iş yapabilme izni almak.

Cömerd *elin mi aldı* ki yolında sen şehün

Bakmayup aza çoğa kıyar başa câna tiğ (K. 11/33)

Sen padişahın yolunda cömert elini mi aldı ki, aza çoğa bakmayıp kılıç başa cana kıyar.

Ey pir-i mey-fürûş başımda humar var

Gel bir ayag sun *elimi al* atalığ et (G. 31/2)

Ey içki satan ihtiyar! Başımda içki mahmurluğu var. Gel bir kadehcik içki sun da elimi al, atalık et.

Çün serv dôst nâz ile gülşende salına

Ey bâğ-bân çınarın *elin al* yabana at (G. 33/6)

Bak sevgili servi gibi gül bahçesinde naz ile salınıyor; ey bahçıvan, çınarın elini al yabana at.

Kaddüñ katında turmağa yaraşmadı diyu

Servüñ *alub elini* yabanlara atdılar (G. 90/6)

Senin boyunun katında durmaya yaraşmadı diye servinin elini alıp yabanlara attılar.

Baş salar sûfi gibi yeşil murakka'lar giyip

Şöyle benzer serv gülşende sabâdan *aldı el* (G. 342/5)

Selvi yeşil yamalar giyip sofu gibi baş salar, gül bahçesinde ona benzer saba rüzgârından el aldı.

El birliğı etmek: Birlikte davranmak, dayanışmak.

İrmek isterse kad'i dil-dâra şimşâd'ı çemen

Berk bassun ayağın serv ile el bir eylesün (G. 425/5)

Çimen, sevgilinin boyuna yetişmek isterse; dirensin servi ile *el birliğı etsin*.

El çekmek: Yapmakta olduğu bir işi artık yapmama durumuna geçmek.

Her bî-nazar ki sofrâ-i lutfundan *el çeke*

Ahşâma karşı aç ola vü bî-neva seher (K. 69/50)

Her nazar için ki lütuflu sofrandan el çeksin, sesin için akşama karşı seher aç olur.

Âfitab-ı şeref-i devlet Sultân Mahmûd

Yeter ey mihr-i felek rûy-i zemînden *el çek* (K. 12/11)

Devletin şerefli güneşi Sultan Mahmud, yeter ey felek güneşi tunç zeminden elini çek.

Zülf ile baht-ı siyeh benden *elin çeksinler*

Olmuşum Şâh-ı Cevân-baht eşiğine çâker (TB. 115/8)

Talihi gür padişahın eşiğine köle olmuşum, saçlarıyla kara talihi benden elini çeksinler.

Bîmâr-ı gamem benden bî-çâre tabib *el çek*

Etme emeğin zâyi bana olan olmuştur (G. 84/5)

Gam hastasıyım zavallı tabip, benden el çek; emeğini boşuna harcama, bana olan olmuştur.

Girme ortasına gel hâne-i dilden *çek elüñ*

Ey Necâti saña ne yâr yapar yâr yıkar (G. 125/7)

Ey Necati, ortasına girme gel gönül evinden elini çek, sana ne sevgili yapar sevgili yıkar.

İhtiyâr eyleyicek aşkı özünden *el çek*

Terk-i cân etme durur içine girmek savaşın (G. 286/4)

İhtiyar eyleyecek aşkın içinden elini çek, savaşın içine girmek için durur canı terk etmez.

Serv-i yâra ayakdaş olmadın

Ey sanavber bu şiveden *el çek* (G. 307/3)

Selvi sevgiliye yol arkadaşı olmadın, ey çam fıstığı ağacı bu edadan elini çek.

Etme hevâ-yi serv ile kaddin heves gönül

Bu ârzûdan *el çek* ol ümmidi kes gönül (G. 330/1)

Gönül, selvinin sevgisi ile hırsın heves etme, gönül bu istekten elini çek o ümidi kes.

Nice kez ol serv-i serkeş gördü ayaklar rakip

Demedi bir kez *el çek* derd-mendimden benim (G. 350/2)

Ayaklar birçok kez o başkaldıran selviyi rakip gördü, bir kez elini çek dert sahibi benim demedi.

El çek boşadın ise zenini zemânenin

Olmak gerek Necâtî kişi sözünün eri (G. 638/7)

Zamane kadını el çekip boşadınsa, Necati gibi sözünün eri olmak gerek.

El uzatmak: Dokunmaya, almaya kalkışmak.

Cân ü dille *el uzadacağı* bilirdim

Fettân idi ol serv-i dil-ârâ küçükken (G. 401/4)

Can ve gönülle el uzatacağını bilirdim, o yüreği güzelleştiren selvi küçükken fitneciydi.

El üstünde tutulmak (bir kimse): Bir kimseye çok sevgi, saygı gösterilmek.

Ayağa düştüğü için mey-i nâb

El üstüne tutarlar hürmeti var (KT. 21/2)

Berrak, saf şarap ayağa düştüğü için el üstünde tutarlar hürmet ederler.

Dil garibin urur ayaklara zülfün gerçi kim

Eller üstüne tutarlar anı kim ola garib (G. 25/4)

Gerçi gönül ki garibin vurur ayaklara saçların, onu el üstünde tutarlar ki garip olsun.

Niçin yabanda kala Ka'be gibi her mahcûb

Piyâle gibi *el üzre tutula* her güstâh (G. 44/4)

Her küstah kadeh gibi el üstünde tutulurken, her örtülü olan niçin Ka'be gibi taşrada kalır?

Öykündü çünkü lâ'line kalsın ayakda mey

El üzre tutma yerini bilmez başa çıkar (G. 78/4)

İmrendi çünkü ayakta içki dudağına kalsın, el üzere tutma yerini bilmez başa çıkar.

Lebine benzediği için meyi nâb

El üstünde tutarlar hürmeti var (G. 86/3)

Saf şarap dudağına benzediği için, hürmeti edip el üstünde tutarlar.

Mısr-ı izzette *el üzre tutmadılar* Yûsufu

Zer gibi tesbihi tekrar etmeyince yâ Aziz (G. 226/5)

Ya Aziz altın gibi tesbihi tekrar etmeyince, ulu ülkede Yusufu el üstünde tutmadılar.

Mey gibi *el üzre tutulmak* umanlar kendüyi

Pây-mâl-i hıdmet-i pir-i mugân etmek gerek (G. 317/2)

İçki gibi kendini el üstünde tutulmayı umanları ayak altına alınmış meyhaneci işi etmek gerek.

Ma'şûkayı *el üzre tutarlar* du'â gibi

Âşıklar arasında budur müdde'â gönül (G. 332/4)

Sevileni dua gibi el üstünde tutarlar, aşıklar arasında savunulan gönül budur.

Halk-ı âlem hep *el üstünde tutarlardı* seni

Bir kezin yüz döndürdü bilsen dikenden gül gibi (G. 587/5)

Dünya halkı seni hep el üstünde tutarlardı, bilsen bir sefer gül gibi dikenden yüz döndürdü.

Salma sakın ayağa du'âcıların kim

Ey serv-kad *el üstünde tutar* du'â seni (G. 595/6)

Ey servi boylu, duacılarını ayağa salıp geri çevirme ki dua seni el üstünde tutar.

Sen servi biz *el üzre tutarız* du'â gibi

Girme vebâle kaçma du'âdan belâ gibi (G. 602/1)

Sen selviyi biz dua gibi el üstünde tutarız, duadan bela gibi kaçma günaha girme.

El vermek: Mürşit, artık yetişmiş olan müridine mürşitlik izni vermek.

Sen Şâh doğrusu ise başsın ayağı berk

El vermesin hazân yeline zinhâr serv (K. 104/40)

Sen Şah doğrusu ise başsın ayağın kuvvetli, selvi hazan yeline sakın el vermesin.

Hamdülillâh *el veriptir* rûzigâr

Eldekini hoş görelim gel beri (KT. 5)

Rüzgar el verdi Allah'a sonsuz hamd olsun. Bizde eldekini hoş görelim.

Yürü var ta'nı ko kim ma'nide pir-i mey-kede

Her ayağı kim sunar *el vermedir* irşâddır (G. 120/3)

Var yürü ayıplaya koy ki meyhanede; her ayağı kim sunarsa el vermektir, doğru yolu gösterendir.

El vermiş iken ayağına baş ko Necâti

K'ol şûh-ı cihân servi revân eylemek ister (G. 148/5)

Necati el vermişken ayağına baş koy, ki o şen dünya serviyi göndermek ister.

Sâkiyâ peymâne *el verip* alırsa dest-yâr

Şem gibi tutuşam olam miyân-gîrin senin (G. 314/4)

Su verene kadeh el verip yardımcı alırsa, güneş gibi tutuşam senin ustan olam.

Gelmez kenâra duhter-i rez *vermez el* bana

Pir-i mugâna gerçi yetirdim ata yolun (G. 384/6)

Şarap sahile gelmez bana el vermez, gerçi meyhaneye ata yolunu yetirdim.

El verdi hâk-i pâyi Necâti gözünü aç

Bâzâr-ı aşk içinde bu gün cevherisin'e (G. 496/7)

Necati gözünü aç, ayaktaki toprağın tozuna aşk pazarı içinde bu gün cevherisin diye el verdi.

El verdi zülf-i ser-keş ayağına kodum baş

Siz secde ayetin hoş okun duhan içinde (G. 520/4)

Sevgilinin serkeş zülüfleri el verdi de, ayağına başkoydum. Varın artık, siz Duhan suresi içinde geçen secde ayetini okuyun.

El yıkamak (bir şeyden): O şeyle ilgisini kesmek, uğraşmaktan vazgeçmek.

Gördüm yüzünü dâde-i giryândan *el yudum*

Su gibi gönlüm aktı revân andan el yudum (G. 371/1)

Yüzünü gördüm ağlayan gözünden el yıkadım, gönlüm su gibi aktı gidenden el yıkadım.

Sûfî andak tevbeden *yurdun* Necâtî gibi *el*

Gülşenin bir kez kadem bassan behişt-âbâdına (G. 533/5)

Sofu bakımlı cennetine gül bahçenle bir kez ayak bassan, Necati gibi hemen tövbeden el yurdun.

Elden ayaktan düşmek (kesilmek): Yaşlılık sebebiyle veya sağlığı büsbütün bozularak çalışamaz duruma gelmek.

Gezmekle çemen gûşelerin *düşdüm ayaktan*

Bir sencileyin serv-i hırâmân ele girmez (G. 217/2)

Çimen köşelerini gezmekle düştüm ayaktan, sana benzer bir selvi salına salına ele giremez.

Elden ne gelir: Çaresiz bir durumda yapılacak bir şey olmadığını anlatan bir söz

Ey Necâtî yüri sabr eyle *elüñden ne gelür*

Hûblar cevr ü cefâyı kime öğretmediler (G. 198/7)

Ey Necati! yürü, sabret, elinden ne gelir. Güzeller üzmeyi ve cefa etmeyi kime öğretmediler.

Eli açık: Çok para harcayan, cömert.

İnen makbul tutman anı siz kim

Elim açık diye dâ'im öğüne (KT. 76/1)

Elim açık diye durmadan öğüneni makbul tutmayın siz.

Eli ermemek: Uzakta olduğundan yetişmemek.

Bir iki gün dahi sen maha *erişmezse elim*

Yaşım u âhım eder yeri göki zir ü zeber (G. 72/3)

Bir iki gün dahi sen aya erişmezse elim, yaşım ve ahım yeri gökü alt üst eder.

Eyâ dil-ber *elim ermez* derim sîb-i zenahdâna

Nihâl-i kaddin öğrenmiş velî bana üzün oldu (G. 639/4)

Ey dilber elim ermez derim çenenin altına, dost fidanın boyunu öğrenmiş bana hüznü oldu.

Eli uzun: Fırsat buldukça öteberi aşırın.

Eli uzunluğu duyuldu servin

Anın için utandı geçti yere (G. 531/5)

Selvinin elinin uzunluğu duyuldu, onun için utandı yere geçti.

Elinden düşürmemek: Sürekli olarak elinde tutup kullanmak.

Gül dürlü dürlü nâz ile gönlünü bülbülün

Alsa acem mi *düşmez elinden* kitâb-ı nâz (G. 234/2)

Gül türlü türlü nazla bülbülün gönlünü alsa, acaba nazlı kitabı elinden düşmez mi?

Dâimâ mecmuası düşmez elinden ruz ü şeb

Benzer ider ruhların vasfını istihzâr gül(K. 15/4)

Gece gündüz mecmuası elinden düşmez, gül herhalde senin yanaklarının vasfını hatırlıyor olmalı.

Elini kana bulamak: Birini yaralamak ya da öldürmek.

Sevinir *ellerini kana boyadıkça nigâr*

Şol güzeller gibi kim eline hınnâ yakalar (G. 168/4)

Şu güzeller gibi ki eline kına yakarlar, sevgili ellerini kana buladıkça sevinir.

Eşi manendi (menendi, benzeri) olmamak (bulunmamak, yok): Benzeri olmamak.

İncelikde bilüñe *mânendi yokdur* didiler

Yoğ olalar ki ol hilâl ebrûlaruñ kem sandılar (G. 74/5)

Belinin incelikte benzeri yoktur dediler; yok olasıcalar hilal kaşlarını daha aşağıdır sandılar.

Figân etmek: Bağırarak ağlamak, inlemek. □

Şol çemende ki *jde Necâtî fiğân*

‘Andelîb’i suhan-serâ neyler (G. 116/6)

Necâtî’nin figân ettiği şu çemende söz ve şarkı söyleyen bülbül ne yapsın?

Gam yememek: Tasa etmemek, kaygı çekmemek, üzülmemek.

Gamzesi öldürdüğüne ey Necâtî *gam yeme*

Katline hoccet yazan sîmîn eli parmağıdır (G. 103/7)

Ey Necati gamzesi öldürdüğüne gam yeme, öldürülmesini lüzum görüp gümüşün yazan eli parmağıdır.

Görsem rakib yüzünü artık *yerim gamın*

Lâbüd ta'âma turşu ile iştiha gelir (G. 203/4)

Ne zaman rakibin yüzünü görsem, senin gamını yerim. Şüphesiz, turşu ile de yemeğe iştiha gelir.

Ben *gamın yer* idim evvel sitem-i hercin ile

Şimdi üşüp beni yer derd ü belâ ile gamın (G. 322/5)

Ben önceden karışık zulüm ile gam yerdim, şimdi beni gamınla dert ve bela yer.

Hay esirge seni sen cân ele girmez derler

Cân için *gam yemezem cân ise cânân değil'a* (G. 501/4)

Aman sen seni esirge, can bir daha ele gelmez diyorlar; can için ne tasalanayım, can dedikse sevgili değil ya.

Nergis-i bîmâra din sîm ü zer için *gam yeme*

Eksik olmaz çün bilirsin sağ olan başta külâh (G. 515/2)

Hastanın gözüydün gümüş ve altın için gam yeme, sağ olan başta şapka eksik olmadığı için bilirsin.

Geceyi gündüze katmak: Sürekli, aralıksız, gece gündüz çalışmak.

Çiçekler ile bisât-ı çemende kılmağa ayş

Geceyi gündüze katıp gelir bahârî görün (G. 295/3)

Çimen döşemesinde çiçeklerle bahârî görün, yaşam kılmaya geceyi gündüze katıp gelir.

Mey-i şebâneyi sen dahi gündüze ırgür

Geceyi gündüze katıp gelir bahârî gör'e (G. 539/6)

Zeki olan sen içki gecesininin gündüze ermesine sebep olur, geceyi gündüze katıp baharı görmeye gelir.

Gülistânı kumâşî sebzenin bayrama ermeğe

Geceyi gündüze katıp gelir bir kârbân şimdi (G. 575/6)

Gül bahçesinin kumaşî sebzenin bayrama ermesi için geceyi gündüze katıp şimdi bir kervan gelir.

Göbeği biriyle bağlı (beraber kesilmiş): Ondan hiç ayrılmaz, her i-şini onunla birlikte yapar.

Olamaz kıl kadarı nafe açundan ayrı

Meğer ol zülf-i siyâh ile *kesildi göbeği (G. 642/5)*

Misk içinden ayrı olamaz kıl kadarı, meğer o siyah saçları ile göbeği kesilmiş.

Göğüs geçirmek: İcini çekmek, üzüntü ile derin soluk almak.

Göğsün geçirir leblerin öpdükce piyâle

Bî-çâre surahinin inen boynunu burma (G. 528/6)

Kadeh dudaklarını öptükçe iç geçirir. Zavallı sürahinin inen boynunu bükme.

Göklere çıkmak: Pek çok yükselmek.

Çıkalı göklere âhum şereri döne döne

Yandı kandîl-i sipihrüñ ciğeri döne döne (G. 472/1)

Ahımın kıvılcımı, döne döne göklere çıkalı; felek kandilinin ciğeri döne döne yandı.

Göklere çıkarmak (birini): Aşırı derecede övmek.

Öğüp *göklere çıkarma* şeb olmaz diye cennâti

Ki rûy-i sâdeden yeğdir hakikatte müzellefler (G. 91/3)

Gece olmaz diye cenneti övüp göklere çıkarmak olmaz ki, gerçekte tunç gibi efendilerden ergenlik çağına yeni gelenler daha iyidir.

Öge öge lebini *göklere çıkarmıştır*

Mesih şimdi mey-i hoş-güvâra nâzlanır (G. 188/4)

Dudağını öge öge göklere çıkarmıştır, garip şimdi tadı güzel içkiye nazlanır.

Necâti cenneti zâhid öğüp *göklere çıkarsa*

Yerini bekleyen yiger meseldir mâ-tekaddemden (G. 403/7)

Necati, kaba sofu cenneti övüp göklere çıkarsa, önceleri meseldir yerini bekleyen yer.

Gökte ararken yerde bulmak /Çok güçlkle ele geçirebileceğini sandığı şeyi ya da kişiyi kolayca bulmak.

Oldı gül nergis ile mâh-ü-süreyyâya sebih

Gökde istediğümüz yerde müheyya mı degül (K. 17/6)

Gül nergis ile ay ve yıldıza sebih oldu, gökte istediğimiz yerde hazır değil mi?

Gel gel ki *gökte istediğin yerde bulmuşuz*

Bezm-i şebâne özge cihândan haber verir (G. 154/5)

Geceye özgü içki meclisine özel cihandan haber verir, gel gel ki gökte istediğimizi yerde bulmuşuz.

Sen melek simâya canlar verdiğim ayb etme kim

Yerde buldu gökte isterken seni Îsâ bugün (G. 428/6)

Melek yüzüne canlar verdiğim sen ayıp etme ki İsa bugün seni gökte ararken yerde buldu.

Gökten zembille mi indi?: Neden başkalarına tanınmayan haklar ona tanınıyor? O, Tanrı'nın dünyaya özel bir özenle gönderdiği, saygınlık ve ayrıcalık görmesini istediği bir kişi mi?

Tutalım *zenbil ile gökden iner* meh-pâreler

A Beyim yerden mi çıktı âşık-ı biçâreler (G. 139/1)

Ay parçası güzellerin gökten zenbil ile indiklerini varsayalım, a Beyim peki zavallı âşıklar yerden mi çıktı?

Gönlü (içi) kararmak: Dünya zevklerine karşı isteği kalmamak, hiçbir şeyden tat almaz olmak.

Sâkiyâ *gönlüm karardı* lûtf edip bir bûse ver

Kaygılı gönülleri derler şarâb-ı âl açar (G. 162/4)

Sakiye *gönlüm karardı* iyilik edip bir öpücük ver, kaygılı gönülleri kırmızı şarap açar derler.

Gönül almak (hatır almak): Gücenmiş olsun, olmasın bir kimseyi, uygun bir davranışla, bir armağanla hoşnut etmek, sevindirmek.

Zülf-i siyehin *gönlümüz almamağ* ederse

Zencirine çek ola ki uslana desinler (G. 136/4)

Siyah saçların *gönlümüzü almamazlık* ederse, zincirine çek ola ki akıllansın desinler.

Âl ile *almaz* idin *gönlün* Necâti bendenin

Kâmetin cânâ elif zülfün eğer lâm olmasa (G. 461/5)

Ey sevgili endamlı elif saçların eğer lam olmasa, Necati çocuklarla benim gönlümü alamazdın.

Çü gönlüm aldı saçın bûse ver ki âdettir

Teberrikin alacak nesne verme dervişe (G. 507/5)

Saçın gönlümü aldığın için adettir ki öpücük ver, dervişe muhabbeti alacak nesne verme.

Gönül vermek: Sevgi ile bağlanmak.

Cân ile sana gönlünü verse Necâti tan değil

Hüsn ü bihâ çerâğsın her kişi bir adak sunar (G. 176/5)

Necati sana canla gönül verse tuhaf değil, güzellik ve onunla kandilsin her kişi bir adak sunar.

Ger Necâti gama düşdüyse ko cânı çıksın

Niye *verirdi gönül* böyle sitem-gâr olana (G. 459/6)

Eğer Necati gama düştüyse acıma, bırak canı çıksın; böyle bir zalime ne diye gönül verdi.

Gönlümü versem aceb mi sagar ü peymâneye

Rind olanlar nakd-i kalbı harc eder meyhâneye (G. 525/1)

Acaba gönlümü versem sığar mı şarap kadehine, dünya işlerine kıymet vermemiş olanlar kalbin borcunu meyhaneye harcar

Gönüllenenmek: Gücenmek, alınmak.

Dil getirdim diye dil-dârâ *gönüllenne* sakın

Padişâh eşîgidir bunda dil-âver çoğ olur (G. 110/2)

Dil getirdim diye sevgiliye gönüllenme sakın, padişah eşiğidir bunda yiğit çok olur.

Nice *gönüllenmesin* Hindû-yi zülfün dostum

Girde bâliş yerine hâl-i muanber yasadır (G. 150/4)

Hintli saçların çok gönüllenmesin dostum, çevrede yüz yastığı yerine anber gibi kokan hali yastatır.

Göz açtırmamak: Başka bir iş yapmasına vakit ve fırsat vermemek.

Geh boğazın alır ele geh beline girer

Göz açtırır mı değme cihân-pehlevâna tîg (K. 11/25)

Kılıç, gah boğazını ele alır gah beline girer, cihan pehlivanına göz açtırır mı?

Bana *göz açtırmayan* ol nergis-i şehlâsıdır

Bana gün göstermeyen bu zülf-i müşk âsâsıdır (G. 85/1)

Bana göz açtırmayan o ela gözlü nergisdir, bana gün göstermeyen bu saçlarındaki şans esasıdır.

Göz değmek: Uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç ya da hayran bakışlar dolayısıyla fena bir duruma düşmek.

Nergis olan yerde meded salınmasın ol serv-kad

İzi tozuna *göz değer* çokdur cihânda görmedik (G. 291/2)

O selvi boylu nergis olan yerde yardım salınmasın, cihanda çok görmedik izine tozuna göz değer.

Göz dikmek: Bir şeyi her hâlde ele geçirmek istemek.

Nergis gibi *göz dikmiş* idim izi tozuna

Bir kez demedi sûhte hakk-ı nazarın var (G. 75/4)

Nergis gibi göz dikmişim izine tozuna, bir kez yanmış oyma nazarın var diye demedi.

Göz (gözünün) ucuyla bakmak: Fark ettirmeden gözlemek, belli etmemeye çalışarak başını çevirmeden yandan bakmak.

Göz ucuyla merhâba ettim demiş ol bî-vefâ

Padişehdir hâşellillah anı kim yalan eder (G. 141/6)

O vefasız, “göz ucuyla merhaba ettim,” demiş. Sultandır, Allah korusun, onu kim yalancı çıkarabilir?

Göz ucu ile bakub görmezlige urur ah

Gamzeñ geçer yanumdan şöyle ki hiç ilmez (G. 239/4)

Âh! gamzen yanımdan hiç ilmeden şöyle geçer ki göz ucuyla bakıp görmezliğe verir.

Göz yumup açınca kadar: Çok kısa bir zamanda.

Eşiğine ermek için dide-i ter-dâmenim

Göz yumup açınca yüz bin dürr ü mercân arz eder (G. 119/6)

Eşiğine ermek için eteğimin yaşlı gözü, göz yumup açınca yüz bin inci ve mercan sunar.

Gözle yemek: Bir şeye çok istekle ve dik dik bakmak, göz değdirmek.

Peykânlarını yaralarım *gözle yediler*

Gizlendiği içerde hep anun belâsıdır (G. 171/3)

Sevgilinin kirpiklerindeki yaralarımı gözle yediler, içerde gizlendiği hep onun belâsıdır.

Gözleri dolmak (dolu dolu olmak): Üzülme ya da duygulanmadan gözleri yaşla dolmak.

Ol mâh-ı dil-fürûza şebih olduğu için

Bakdıkça mihr yüzüne *gözüm dola gelir* (G. 203/5)

Ne zaman güneşe baksam gözlerim dola geliyor. Çünkü o, senin gönül ferahlatan ay yanağına benzer.

Gözü aç: Açgözlü, doyma bilmeyen, gerekenden çok yiyecek, mal elde etmek isteyen.

Gözün aç etti Hudâ dil-beri hem-dem bu gece

Baht uyandı fitne-i âlem bu gece (G. 534/1)

Alemin fitnesi talih uyandı bu gece, Allah bu geceyle birlikte dilberi aç gözlü etti.

Gözü açık: İşini bilen, bir işi kolay yürütme yollarını bulmakta, çıkarını sağlamakta becerikli, açkgöz.

Baht-ı bîdâr gibi *gözü açıktır* dâim

Gözedir cümle-i âfâkı serâser hâtem (K. 92/10)

Uykusuz talihi gibi her zaman gözü açıktır, ufukların tamamı gözedir baştan başa mühürdür.

Gözü (gözleri) kamaşmak: Güçlü bir ışık sebebiyle göz bakamaz olmak, çok etkilenmek.

Yaraşdı boynuña altunlu yaka

Kamaşdı gözlerimiz baka baka (KT. 72/1).

Boynuna altınlı yaka yakıştı, baka baka gözlerimiz kamaştı.

Hüsnuñ günine göz kamaşur bakamaz idük

‘Âşıkları esirgedi ey meh-likâ hatun (G. 283/2)

Ey ay yüzlü hatun, aşıkları esirgedi gözümüz kamaşırdı güzelin gününe bakamazdık.

Gözü tutmak (tutmamak) (birini, bir şeyi): Görünüşi, davranışı (durumu) dolayısıyla bir kimseyi (bir şeyi) beğenmek (beğenmemek).

Gözümü tutsun eğer kim *tutmadı* ise *gözüm*

Ayağın toprağını kuhl-i Safâhân yerlice (G. 469/4)

Eğer ki ayağın oynamaz toprağını gözüm tutmadıysa Safahanın sürmesi gözümü tutsun.

Gözü yememek (bir işi): Bir işi yapacak güç ve yeteneği kendinde bulamamak.

Ey bana sen ağlamakla başa çıkamazsın diyen

Gözü yemeyen kişi ummâna olmaz aşinâ (G. 17/4) .

Ey bana ağlamakla başa çıkamazsın diyen, gözü yemeyen kişinin okyanustan haberi olmaz.

Gözün aydın: Kavuştuğun sevinçli gün (ya da sevindirici olay) kutlu olsun.

Ey hâtır-ı âşüfte şol iki *gözüm aydın*

Cân gibi gönül şehrine gelmiş *gözün aydın* (G. 382/1)

Ey iffetsiz kadının gönlü şu iki gözüm aydın, can gibi gönül şehrine gelmiş gözün aydın.

Gün yüzüne mâh öykünürmüş

İyi ya Necâti *gözün aydın* (G. 404/5)

İyi ya Necati gözün aydın, ay gün yüzüne özenirmiş.

Gözün(ün) üstünde kaşın var dememek (birine): Her davranışı hoş karşılamak ve alınmasına yol açacak hiçbir şey söylememek.

Kim ola sen meh-i bed-mihre sitem-gâr diye

Âfitâba gözün üstünde kaşın var diye (G. 521/1)

Güneşe kim gözünün üstünde kaşın var diye, güneşin başlama ayı zalim olur dedi.

Hürşide gözün üzre kaşın var demen belî

Sen Pâdişâh-ı hüsnün ol bir kalenderi (G. 638/4)

Güneşe gözünün üstünde kaşın var demenden belli, o bir alçak gönüllü sen güzellik padişahısın.

Gözüne sokmak: Bir kimsenin görmediği veya bulamadığı bir şeyi, ona sert bir tavırla göstermek.

Kim inkâr eyler ise tûtiyâya

Ayagun tozun ilet gözine sok (G. 279/4)

Kim sürmeni inkâr ederse ayağının tozunu ilet gözüne sok.

Gözünü açmak (kendisi ya da başkasının): Uyanık, dikkatli olmak.

Gâlil yürüme ayağı tozunda gözün aç

K'ol sürmeyi şol dide-i bîdâra çekerler (G. 95/2)

Ayağı tozunda bezginlikle yürüme gözünü aç ki o sürmeyi şu uykusuz gözlere çekerler.

Hatt-ı ruh-i yâr ehl-i muhabbet ecelidir

Gâfil yürüme *aç gözünü* gün gecelidir (G. 102/1)

Yar ruhun sınırı muhabbet sahibi ecelidir, dikkatsiz yürüme gün gecelidir gözünü aç.

Hayâl-i çeşm-i fettânı uyandı *gözün aç* miskin

Necâti âşika bu yolda büyük düşman uykudur (G. 189/5)

Tembel Necati âşika bu yolda büyük düşman uykudur, büyüleyici hayalden uyan gözünü aç.

Ey Necâtî *gözün aç* al ayağı toprağını

Tûtyâ ister isen dîde-i giryânın için (G. 421/7)

Ey Necati, ağlayan gözlerin için sürme istersen torağı ayağına al gözünü aç.

El verdi hâk-i pâyi Necâti *gözünü aç*

Bazâr-ı aşk içinde bu gün cevherisin'e (G. 496/7)

Necati gözünü aç, ayaktaki toprağın tozuna aşk pazarı içinde bu gün cevhersin diye el verdi.

Gözünü bağlamak (birinin): Doğruyu bulamaz, düşünemez duruma getirmek.

Vâkı'ayla *bağlayamazsın* Necâti'nin *gözün*

Düşün ise hayr ola sûfi bu rü'yâdan nolur (G. 160/7)

Sofu rüyan hayırsa olsun bu rüyadan nolur, rüyayla Necati'nin gözünü bağlayamazsın.

Sûfi sen rü'ya ile *bağlayamazsın* *gözümüz*

Biz Necâti meşrebinde dâ'im uyanıklarız (G. 214/7)

Sofu sen rüya ile gözümüzü bağlayamazsın, biz Necati karakterinde daima uyanıklarız.

Gün görmemek: Bolluk, gönül rahatlığı, mutluluk içinde geçen günler yaşamak (yaşamamak).

Bana göz açtırmayan ol nergis-i şehlâsıdır

Bana *gün göstermeyen* bu zülf-i müşk âsâsıdır (G. 85/1)

Bana göz açtırmayan o ela gözlü nergisdir, bana gün göstermeyen bu saçlarındaki şans esasıdır.

Haber almak: Kendisine bildirilmek, öğrenmek, bilgi edinmek.

‘İşk bezminde mey’i gamdan murâd

Bî-haber olmağ imiş *aldum haber* (G. 164/6)

Aşk meclisinde gam şarabından haber aldım arzusu habersiz olmakmış.

Ne kati bî-haber olduñ harîf sohbetden

Şarâb’ı nâb ile sâkîler *aldılar haberüñ* (G. 319/6)

Sonbahar ne sohbetten kesin habersiz oldun, saf şarap ile içki sunanlar haberini aldı.

Fürkatüm dostlara bitiyecek nesne degül

Haberüm alduñ ola nâle vü efgânumdan (G. 424/6)

Dostlara ayrılığım bitecek nesne değil, inilti ve haykırmamdan mı haberimi aldın.

Gonca jile kati sıkluğı var bülbülün ey bâd

Ağzı *haberini aldum* anuñ ben soluyınca (G. 475/7)

Ey rüzgar, gonca ile bülbülün kesin sıklığı var, ben nefes alınca ağzının haberini aldım

Haber vermek: Bildirmek, haber ulaştırmak.

Nakş itdi sinesinde iki padişah adın

Virse 'aceb mi feth ü zaferden haber nişan (K. 21/16)

Sinesinde iki padişah adı işlendi; nişan fetih ve zaferden haber verse garip mi?

Ey bād·ı sabâ var yûri yârâna *haber vir*

Tarz·ı gazeli şöylece rindâne disünler (G. 136/7)

Ey saba rüzgârı yürü dostlara haber ver, gazel tarzı şöylece rindâne desinler.

Kaddi hırâmı rûh·ı revândan *haber virür*

Tatlu kelâmı Çeşme·i Cândan *haber virür* (G. 154/1)

Edalı boyu gidenin ruhundan haber verir, tatlı sözleri sevgili çeşmesinden haber verir.

Ne gördi ne işitti lebüñ gibi bir güher

Göñlüm gözüm ki bahr ile kândan *haber virür* (G. 154/2)

Bir cever gibi dudakların ne gördü ne işitti, gönül gözüm ki deniz ile kaynağından haber verir.

Dirler ki cânı hokkaya koymış o bir tabîb

Yârüñ dehân ü lebleri andan *haber virür* (G. 154/3)

Derler ki canı hokkaya koymuş bir hekim, yarın ağızı ve dudakları ondan haber verir.

Iřkuñ ne deñlü saklasam ol deñlü fâş olur

Nâlem budur ki râz·ı nihândan *haber virür* (G. 154/4)

Aşkını ne kadar saklasam o kadar ortaya çıkar, feryadım budur ki gizli sırrından haber verir.

Gel gel ki gökde istediğüñ yirde bulmuşuz

Bezm'i şebâne özge cihândan *haber virür* (G. 154/5)

Geceye özgü içki meclisine özel dünyadan haber verir, gel gel ki gökte istediğimizi yerde bulmuşuz.

Menşûr-i hüsni olmağa hükm'i cihân-mutâ'

Zülf ü dehâmı möhr ü nişândan *haber virür* (G. 154/6)

Cihan da sözü dinlenenin hükmü güzellikle serpilmiş olmayadır, saçı ve ağzı alametten ve güneşten haber verir.

Zülfi ki 'arz ider dil-i dîvâne hâlini

Bir zâgdur ki ğâ'ib olandan *haber virür* (G. 154/7)

Saçları ki deli gönlün halini takdim eder, bir kargadır ki kaybolandan haber verir.

Sâkî firişte nukl sitâre mey âfitâb

Bezm'i piyâle kevn ü mekândan *haber virür* (G. 154/8)

Güneş içkiyi sunan meleğin şarap mezesini örter, kadeh meclisinde var olur ve mekandan haber verir.

Bülbül gibi çemende dil ü cân hurûş idüb

Sen serv-kadd ü ğonca-dehândan *haber virür* (G. 154/9)

Gönül ve can çimende bülbül gibi telaş edip, senin selvi boyun ve gonca ağzından haber verir.

Dâ'im Necâtî gülşen-i kûyuñ añar durur

Vâ'iz gibi ki bâğ-ı cinândan *haber virür* (G. 154/10)

Necati devamlı köyünün gül bahçesini anar durur ki vaiz gibi dünyadaki cennetten haber verir.

Hat u hâlûñ *haber in virdi* sabâ zülfüñden

Döndi ol hâce-i hindûya ki dârû getirür (G. 179/5)

Zülfünden gelen bahar yeli, ayva tüylerinle beninin haberini verdi, o hindli tacire benzer ki ilaç getirir.

Hayran olmak (kalmak): Çok beğenmek.

Ko Necâtî gam'ı cânân ile cânuñ çıksun

Saña kim didi ki var her güzele hayrân ol (G. 336/7)

Ey Necâtî, sevgilinin gamı ile canın çıkarsa yeridir, sana var her güzele hayran ol diye kim dedi?

Hazır etmek: Hemen kullanabilecek duruma getirmek.

Gussa denizi garkasını itmeğe halâs

Hak *hâzır itdi* sebzeyi her yirde Hızır-vâr (K. 6/5)

Tanrı keder denizine batmış olanları kurtarmak için yeşilliği her yerde Hızır gibi *hazır etti*.

Hesabını almak: Bir iş sonunda hakkını almak.

Dünyâ evine konduk oturduk bir iki gün

Lâyık mıdır kerime konukdan *hisâb ala* (KT. 3/2)

Bir iki gün dünya evine konduk oturduk, Allah'a layık mıdır konuktan *hesap alsın*.

Hesap etmek: Bir işin kazancıyla giderini karşılaştırarak bir sonuca varmak, düşünmek, tasarlamak.

Görsün kapunda kekbün izi sa'adetin

Gökde müneccim *eylemesün* yıldızı *hisâb* (K. 3/24)

Müneccim gökteki yıldızı hesap etmesin, kapındaki kekbiz izinin saadetini görsün.

Hiç saymak: Hiç yerine koymak, yok gibi tutmak, biraz olsun ö-nem vermemek.

Hiç saymazsın benim sen bir yumup bin döktüğüm

Uş hesabın ala şâhım rûz-ı mahşer gözlerim (G. 365/2)

İşbu senin bir yumup benim bin döktüğüm hesabım, kıyamet günü parçası ala gözlerimi hiçe sayamazsın.

Hizmet etmek: İş görmek, çalışmak.

Kul oldu işiginde salâtin-i nâmdâr

Bel bağlayalı *hidmet-i Şâh-ı cihâna* tiğ (K. 11/19)

Kılıç dünya padişahına hizmet için bel bağlayalı, ünlü sultanlar kapısında kul oldu

Hoş görmek: Kusuru sorun yapmamak, anlayışla karşılamak.

Hamdullaha el virübdür rüzigâr

Eldekini hoş görelüm gel beri (N. 6/2)

Rüzgar el verdi Allah'a sonsuz hamd olsun. Bizde eldekini hoş görelim.

İslah etmek: İyi bir duruma getirmek, iyileştirmek, düzeltmek, yola getirmek.

Adlünle ider dehr mizâcın felek ıslâh

Şekerle virür fâide bimâre benefşe (K. 22/32)

Menekşenin şekerle hastaya fayda vermesi gibi, senin adâletinle felek dünyânın mizâcını ıslah eder.

İğne atsan yere düşmez: Çok kalabalık.

Güneş iğne basacak yer bulmaz dopdoludur

Yir yüzi kevkebeñ ile nite kevkeble felek (K. 12/16)

Güneş dopdoludur iğne batıacak yer bulunmaz, yeryüzü kevkeba ile felek yıldızla benzer

İki gözü iki çeşme: Sürekli ağlar durumda.

Bir perî için akar iki gözüm çeşmeleri

Sakınıñ bilmiş oluñ ılıdur ol su Beyler (G. 67/2)

Bir peri için iki gözüm iki çeşme akar, sakının bilmiş olun o beyler sıcakçadır.

İkide bir: Sık sık.

Cân ü dilini şol ki verir iki bir demez

Lâyık mıdır ki hışm ede gamzen *ikide bir* (G. 77/6)

Şu ki bir iki demez canını ve gönlünü verir, ki gamzenin ikide bir kızgınlık etsi layık mıdır?

Cân ü dilini şol ki verir bir iki demez

Lâyık mıdır ki hışm ide gamzen *ikide bir* (G. 140/4)

Şu ki bir iki demez canını ve gönlünü verir, ki gamzenin ikide bir kızgınlık etsi layık mıdır?

Gönlüm çekip çevirmesin inen *ikide bir*

Bir yana zülf-i ser-keşin ü bir yana hatın (G. 283/6)

Bir yana asi saçların ve bir yana çizgilerin inen gönlümü ikide bir çekip çevirmesin.

Şâmiler etmesin diye *ikide bir* hücûm

Götürdü zülf kâ'idesin yüzden ehl-i Rûm (G. 360/1)

Şamiler ikide bir hücum etmesin diye, Osmanlılar saçlarını yüzünden götürdü.

İşi Allah'a kalmak: Kimsenin kendisine yardım etmediği bir durumda bulunmak.

İşim Allâha kalıpdır benim ey tâze bahar

Bu deme ereceğim bir dahi Allâh bilir (G. 64/8)

Ey taze bahar benim işim Allah'a kalmıştır, bu nefese bir daha ereceğimi Allah bilir.

İşini bilmek: Nereden, nasıl yarar sağlayacağını bilmek.

Ferhâd san'atıyla aşkı ilette başa

Senin gibi Necâti yokdur *işini bilmez* (G. 239/5)

Necati senin gibi işi bilmez yoktur, Ferhat sanatıyla aşkı başa ilette.

İşini bitirmek: Birini artık iş yapamayacak güçsüzlüğe uğratmak.

Tal'atın mihri doğup mâhın *bitirdi işini*

Kâmetin servi bitip ar'arlara düşürdü kes (G. 145/6)

Güneşim manzarası doğup ayın işini bitirdi, selvinin boyunu kesip bitince utançlara düştü.

Çün pareledin gönlümü *bitirdin işini*

Yâ gamze okun pâreye salmağa sebep ne (G. 492/2)

Gönlümü parladığın için işini bitirdin, ya gamze okunun parçasını salmaya sebep ne?

Kan ağlamak: Büyük bir üzüntü içinde bulunmak.

Derd ile sen de bencileyin *kanlar ağla* kim

Bugün banaysa yarın efendi sana imiş (MS. 125/7).

Efendi dert ile sende benim gibi kan ağla ki bugün banaysa yarın sanaymış.

Görülecek derd ile *kan ağladığımı* ter olur

Yaşım u âhım eder yeri göki zir ü zeber (G. 72/4)

Dertle kan ağladığımı görünce ter olur, yaşım ve ahım yeri gökü alt üst eder.

Güzeller ağlamayana ne derdi var derler

Kan ağlayana gülerler zî bî-haber derler (G. 190/5)

Güzeller ağlamayana acaba ne derdi var derler de, kan ağlayana gülerler zavallı gafil derler.

Nice dersin ey gönül kim hecrden cân ağlamaz

Ya'ni kimse var mıdır bu derd ile *kan ağlamaz* (G. 240/1)

Ey gönül, nasıl dersin ki can ayrılıktan ağlayıp şikayet etmez; yani bu derd ile kan ağlamayan kimse var mıdır?

Necâti vasf-ı lâ'lüñ mi yazar kim

Kalem zâr oldı *kan ağlar* elinden (G. 381/8)

Necâtî acaba kalem dudağının vasıflarını mı yazıyor ki elinden inleyerek kan ağlıyor.

Tutalım *kan ağlamakdan* ölem utanmaz mı?

Varıcak mahşerde yarın Hazrete kan ile ben (G. 402/2)

Tutalım ben kan ağlamaktan ölürsem utanmaz mı? Ben yarın mahşerde Hazrete kan ile varacağım.

Kan ağlayub günehde buldumsa ey perî

Öldürme ben kuluñı yuma kanı kan ile (G. 448/4)

Ey peri kan ağlayıp günahda bulduysam, ben kulunu öldürme kanı kan ile yıkama.

Gözlerüm *kan ağlamayınca* tuyulmadı gamuñ

İki tolu gelmeyince râzumuz fâş olmadı (G. 608/3)

Gözlerin kan ağlamayınca kederin duyulmadı, iki dolu gelmeyince sırrımız meydana çıkmadı.

Kan dökmek: Ölüme yol açmak, cana kıymak.

Çeşm-i mahmûrun şarâb-ı nâz içip *kanım döker*

Cenge bünyâd eylemez olmayıcak küffâr mest (G. 29/5)

Sarhoşun suyu naz şarabını içip kan döker, savaşı temel eylemeyen kafirler mutlu olmayacak.

Kana boyamak (bulamak): Kan içinde bırakmak.

Gül ruhlarıñuñ şevki yaşum *kana boyadı*

Olur çü bahâr irse sularda bulanıkluk (G. 280/4)

Gül ruhlarının coşkusu yaşımı kana boyadı, bahar erse sularda bulanıklık gibi olur.

Kana susamak: Öldürme hırsı duymak.

Kanına susar Necâtî la'î yâra bilmiş ol

Gamzesinden havf kılmayub şu kim ibrâm ider (G. 209/5)

Necati o dudaklarını sevgili bilmiş kanına susar, şu ki gamzesinden korkmayıp çok ısrar eder.

Kangı *kanına susamış* dirilür senüñle kim

Bir su içmek deñlü gelmez saña biñ kan eylemek (G. 296/6)

Seninle hangi kanına susamış dirilir ki sana bin kan eylemek bir su içmek kadar gelmez.

Kanı kaynamak (birine): İçinden sevgi taşıp gelmek.

Dil leb-i şirinin anıp nola atsa cân ana

Kim göricek kendi cânım gibi *kaynar kan* ana (G. 5/1)

Gönül şirin dudağı anıp ona can atsa nolur, kim görecek ona kendi canım gibi kanım kaynar.

Göz yaşı sanma benim seyl-i revânım Şeyhi

Lebini yâd edecek *kaynadı kanım* Şeyhi (G. 629/1)

Şeyhi, benim akan selimi gözyaşı sanma, Şeyhi kanım kaynadı dudağını hatırlayacak.

Kanına girmek: Birini öldürmek veya öldürtmek.

Nice kez *kanına girmişdir* anın gamzen oku

Ko Necâti ki tuta kanlısını haste ciger (G. 111/10)

Onun gamzesinin oku birçok kez kanına girmiştir, Necati ki kanlısını tutup ciğerini hasta koyar.

Ayrık dahi din boyacıya boyamasın al

Güzeller anı giymek ile *kana girerler* (G. 143/2)

Ayrık dahi din boyacıya kırmızı boyamasın, güzeller onu giymekle kana girerler.

Cânına geçdi Necâtî müst-mendüñ nice bir

Gamzeñ okı lâlüñi men 'ide gire kanına (G. 485/9)

Zavallı Necati birçok kez canından geçti, gamzenin oku yanağını menedip kanına girsin.

Gülün bu ârızı rengin görüp aldanma ey bülbül

Kim ol anca senin gibi garibin *girdi kanına* (G. 522/4)

Ey bülbül gülün bu yanağının rengini görüp aldanma, ki o ancak senin gibi garibin kanına girdi.

Nedir bu bana kıyıp al giymek ey hûnî

Senin midir yine bu *kana girme kânûnı* (G. 635/1)

Ey hunî nedir bu bana kıyıp kırmızı giymek, bu kana girme kuralı yine senin midir?

Kanına susamak: Belasını aramak.

Kanına susar Necâti lâ'l-i yâra bilmiş ol

Gamzesinden havf kılmayıp şu kim ibrâm eder (G. 209/5)

Necati kanına susamış yarin gönlü bilmiş ol, şu ki gamzesinden korkmayıp bıkar.

Kangı *kanına susamış* dirilir seninle kim

Bir su içmek denli gelmez sana bin kan eylemek (G. 296/6)

Kendi kanına susamış seninle dirilir ki, sana bir su içmek kadar gelmez bir kan eylemek.

Karalar bağlamak (giymek): Yas tutmak.

Ol âfitâb-ı sa'âdetden ayru halk-ı cihan

Kara geyüb sürinür gölgeler gibi bi can (MSA. 4/1)

Dünya halkından ayrı mutluluk sarhoşu ol, bu can kara giyip gölgeler gibi sürünür.

Yaz deftere bu hâleti miskin Necati kim

Geysün kara ve haşre değin defter ağlasun (Mer 6/7)

Necati, bu uyuşuk hali deftere yaz ki, defter kara giysin ve kıyamete kadar ağlasın.

Meryem-âsâ *karalar geymiş* salınur nâz ile

Yırde sürür dâmenin zülf'i perîşânuñ senüñ (G. 311/5)

Senin perişan saçların, Hz. Meryem gibi karalar giymiş, eteğini yere sürüp, naz ile salınır

Karanlıkta göz kırpmak: Bir şeyi anlatmak isterken karşısındakinin anlayamayacağı bir işaretle bulunmak veya bir söz söylemek

Duyaruz bir kişi karañuda göz kırptuğın

Bilürüz leblerüñe Çeşme-i Hayvân ezilür (G. 199/4)

Bir kişin karaanlığa göz kırptığını duyarız, biliriz dudaklarına bengü suyun çeşmesi ezilir.

Kendi çalıp kendi oynuyor: Konuya karşı herkesin ilgisini çeken de, işine kimseyi karıştırmayıp ortalığı velveleye veren de kendisidir.

Gülşende serv karsar elin ha salar başın

Kendisi oynar eblehi gör *kendisi çalar* (G. 133/5)

Sevgili gülşende elini kaldırır başını eğer, aptalı gör ki kendi çalar kendi oynar.

Kendinden geçmek: Bilinci işlemez olmak, kendini kaybetmek, bayılmak. 2) bir şey karşısında coşkuya kapılmak, duygulanmak.

Miskîn Necâtî âh ider ü *kendiiden gider*

Yâruñ meger ki cennet'i kûyın aña gelür (G. 203/7)

Miskin Necati ah ederek kendinden geçiyor, meğer ki sevgilinin cennete benzeyen köyünü hatırlamış.

Kendine yontmak: Çıkan her fırsattan yararlanarak hep kendi çıkarını sağlamak.

Bu kâr-gehde anuñçün düşer yüzi aşığa

Ki turmayub dürişüb kendine yonar tîşe (G. 507/7)

Balta ki durmadan uzaklaşıp kendine yonar, bu kargahta onun için yüzü aşığı düşer.

Kendini bilmek: Durumuna, onuruna uyacak biçimde davranmak.

Nûş etti câm-ı aşkı bir *kendisini bilmez*

Cûş etti hûn-i eşki toprak saçıp yenilmez (G. 239/1)

İçen etti aşkın camı bir kendisi bilmez, coştu eski toprak kanını saçıp yenilmez.

Kimdir Necâti der isen ey serv-i ser-ferâz

Bî-i'tidâl *kendiyi bilmez* melâmeti (G. 589/7)

Ey baş çekip boylanmış servi boylu, “Necati kimdir?” dersen, bir dengesiz, bir kendini bilmez, horlanmış kimsedir.

Kendini dağıtmak: Farklı işlerle aynı anda uğraşmaktan kötü durumda olmak, ne yaptığını bilmeyecek kadar içip kendinden geçmek.

Ey Necâtî ‘âşık olanlarda neyler ârzû

Kendüñi dağıtma cem‘ olmaz hevâ ile heves (G. 246/7)

Ey Necati aşık olanlarda arzu neyler, kendini dağıtma heves ve istekle Cem olunmaz.

Kendini dirhem dirhem satmak: Çok nazlı davranmak, ağırdan almak, özelliklerini azar azar ortaya koymak.

Tûtiyâ ister imiş ki ola saña hâk'i kadem

Garazı bu ki *sata kendiyi dirhem dirhem* (G. 355/1)

Sürme senin ayağının toprağı olmak istermiş, kasdı kendisini dirhem dirhem satmak, kıymete bindirmektir.

Kılı kırk yarmak: Titiz ve ayrıntılı bir biçimde incelemek, önemle üstünde durmak.

Sihir ider refâtarda serv'i hırâmânun senün

Kıl yarar güftârda la'l'i dür-efşânun senün (G. 311/1)

Servi gibi salınan boyun yürüyüşte âdetâ büyü yapar. İnci saçan la'le benzeyen dudağın da söz söylerken kılı kırk yarar.

Kıyameti (kıyametleri) koparmak: Aşırı derecede bağırıp çağırmak, aşırı gürültülere, tartışmalara yol açmak.

Geldi bir ayag üstine biñ serv çemende

Beñzer ki *kıyâmet koparur* ol kad-i ra'nâ (K. 1/3)

Çimende bir ayak üstüne bin selvi geldi, o gül endamlı kıyamet koparana benzer.

Kâmetin gördüm *kıyâmetler kopardım* âkîbet

Eyledim sen fitne-i âhır zamânı kendimin (G. 287/2)

Endamını gördüm sonunda kıyametler kopardım, kendimin son zamanlarımdaki fitneyi sana eyledim.

Kul olmak: Aşırı derecede bağlanmak, boyun eğmek.

Hâk'i pâyuña kul olduğum ne lâzım ben dimek

Bendeye lâyük midur sultânım evvel ben dimek (G. 305/1)

Kapında kul olduğumu benim söylemem gerekir mi? Sultanım, sen varken “önce ben” demesi layık mıdır?

Kul oldum ol şehe nice terk ideyüm anı

Sanma beni ki hıdmet-i sultândan ayrılam(G. 361/5).

Ben o padişaha kul oldum; onu nasıl terkederim? Beni sultan hizmetinden ayrılır sanma.

Kul oldu ışığında salâtin-i nâmdâr

Bel bağlayalı hizmet-i Şâh-ı cihâna tiğ (K. 11/19)

Kılıç dünya padişahına hizmet için bel bağlayalı, ünlü sultanlar kapısında kul oldu

Kulağını bükmek: Yapacağı işte dikkatli davranması için uyarıda bulunmak.

Şöyle *burdu kulağın* dehr Necâti'nin kim

İnlese Zöhreye dek nağme-i tanbûr varır (G. 161/6)

Dünya Necati'nin şöyle kulağını büktü ki, inlese tanburun sesi çoban yıldızına dek varır.

Kulağına girmek: Söylenenlere önem vermek, söylenenleri kabul etmek.

Kulağına girer pendî rakibin

Nite kim kûçe-i hammâra tevbe (G. 554/3)

Rakibin nasihatı kulağına girer, nitekim panayıra şarap satan tövbe.

Kulaktan âşık olmak: Kendisine anlatılanlarla, birine ya da bir şeye karşı aşırı sevgi beslemek.

Ey gül-i ra'na *kulaktan âşık etmiştir* beni

Ol peri-ruhsar gözler görmedik nâ-rüstedir (G. 82/2)

Ey güzel gül, beni kulaktan âşık etmiştir, o peri yanak gözler görmedik bitmemiştir.

Külahını havaya atmak: Pek çok sevinmek.

Beñzetdilerse çihre'i dil-dâra ey güneş

Şevk ile germ olub külehüñ âsumâna at (G. 33/3)

Ey güneş, seni sevgilinin çehresine benzettilerse, sevincinden coşup külahını göğe at.

Meydana çıkarmak: Açıklığa kavuşturmak, ortaya çıkarmak, belli etmek

La'li tuyurdu hiç degül agzı sırrını

Kim gizlü razı *fâş ider* olur şarab-ı nab (K. 3/41)

Ağzının sırrını dudağı duyurdu, başkası değil; zira gizli sırrı meydana çıkararak saf şaraptır.

Çeşm ü ebrûsı hayâli *fâş ider* sırrum cihân

Bey kulu olduğumu tîr ü kemânımdan duyar (G.97/4)

Onun gözü ile kaşının hayali benim sırrımı meydana çıkarır, cihan bir beyin kulu olduğumu ok ve yayımdan anlar.

Bir yıl idi ki gül gibi pinhân idi kadeh

Vaktidürür Necâtî gelüñ *âşikâr idüñ* (G. 320/7)

Bir yıldır kadeh gül gibi gizliydi; Necati, vaktidir gelin meydana çıkarın.

Câm'ı 'ışkuñdur dem-â-dem sırrımı *fâş eyleyen*

Nâr'ı şevkuñdur hemîşe gözlerüm yaş eyleyen(G. 393/1)

Aşk kadehidir sırrımı her vakit meydana çıkararak, gözlerimi yaşartan daima arzu ateşindir.

Ol gonca-dehen sırruñı *fâş itdi* Necâtî

Kim gizlü haberler olur ifşâ küçücükden (G. 401/9)

Necati, o konca ağızlı sırrını meydana çıkardı, ki gizli haberler küçücükten meydana çıkar.

Meydana çıkmak: Ortaya çıkmak, görünmek, belli olmak

Beni mest eyledün *fâş oldı* ışkuñ

Bana senden olubdur saña benden (G. 385/4)

Aşkın meydana çıktı beni sarhoş ettin, bana senden sana benden olur.

Gözlerüm kan ağlamayınca tuyulmadı gamuñ

İki tolu gelmeyince râzumuz *fâş olmadı* (G. 608/3)

Gözlerin kan ağlamayınca kederin duyulmadı, iki dolu gelmeyince sırrımız meydana çıkmadı.

Ömür çürütmek: Uzun zaman emek vermiş ya da vakit geçirmiş olmak.

Girip bâzar-ı aşkından metâ'i vaslın almadın

Diriğa *ömrümün* nakdin *çürüttü* gözlerim yaşı (G. 615/5)

Aşkın pazarına girip vasıflı eşya almadın, paran gözlerimin yaşına kıyamadı ömrümü çürüttü.

Paha biçmek: Bir değer oranlamak, bir şeyin kendi ölçüsüne göre şu değerde olduğunu söylemek.

Kaddine lûtf hıl'at-i hüsn ü bihâ biçer

Bir kez yüzünü görmeğe cânlar *behâ biçer* (G. 158/1)

Lütuflu endamına hilatı güzellik ve paha biçer, bir kez yüzünü görmeye canlar paha biçer.

Parmağı ağzında kalmak: Şaşakalmak, şaşmak, hayret etmek.

O mâhî nagehân görsem bana söylemeyip geçse

Kalır parmağım ağızımda gören demez ki canlıdır (G. 69/3) .

O güzelin ansızın ve bana söz söylemeden geçtiğini görsem, parmağım ağızımda kalır, gören bu canlıdır demez.

Parmağında oynatmak: Her istediğini yaptırmak, kukla gibi kullanmak.

Devletüñ oynada bir parmağı üzere feleki

Nitekim dest-i gınâ ile ulular hâtem (K.19/16)

Parmakla gösterilmek: Çok ünlü bir kimse olmak.

Gösterirken eşiğinde beni *parmağ ile* il

Ne revâdır kim ola halka-i her der hâtem (K. 94/41)

Eşiğinde beni parmak ile gösterirken, ne uygundur ki halkası hep mühür ol der.

Pervane olmak: Birinin yanında onun hizmetine hazır olduğunu gerekli gereksiz göstermek.

Dil oldı şem bezmüne pervane şem'üne

Maksudı yanmadur nice olursa ta seher (K. 9/8)

Gönül senin meclisinde hem mum hem de mumuna pervane oldu; nasıl olursa olsun, niyeti sabaha kadar yanmaktır.

Pusuya yatmak: Pusuda beklemek

Dil almağa pusuda durur leşkere benzer

Hatt'ı siyehüñ zülf ile ruhsâr arasında (G. 447/3).

Saçınla yanağının arasındaki ayva tüyleri, gönül almak için pusuya yatmış askerlere benzer.

Zülf ü ruhsârun arasında hat-ı kâfir-kiş

Benzer ol leşkere kim *pusuda durup* ala dil (K. 14/11)

Saçınla yanağının arasında kâfir dinli tüyler, haberci yakalamak için pusuda bekleyen askere benzer.

Sefa sürmek: Rahat, sakin ve eğlenceli yaşamak.

Her lahza tâza-ruy cuvân olsa tan mıdur

Bir mihr-i mâh-ruy ile *sürer safâ* seher(K. 9/15)

Her an taze yüzlü ve genç olsa şaşılmamalıdır, çünkü seher bir ay yüzlü güneşle sefa sürer.

Silip süpürmek: Ne var ne yoksa hepsini alıp götürmek.

Dil ü cân gûşelerin *sildi süpürdü* müjesi

Aldı gitti ne ki bulduysa nakir ü kıtmir (G. 200/7)

Gönül ve can köşelerin kirpiklerini sildi süpürdü, ki önemsiz ve değersiz ne bulduysa aldı gitti.

Siper etmek: Kendini veya bir şeyi korumak amacıyla bir başka şeyi siper olarak kullanmak.

Melâmet oklarına sînemi siper itdüm

Umaram ola mezârum nişâne yercügezi (G. 563/4)

Rezillik oklarına sinemi siper ettim, umarım mezarım yercügezi alemeti olur.

Söz gelmek (birine): Kişi, bir davranışından dolayı eleştiriye uğramak, ya da büyüğü kendisine darılmak.

Ben ol dehâna yok der isem *söz gelir* bana

Yok yerden âdemi söz işitmek neden gelir (G. 170/4)

Ben o ağıza yok dersem bana söz gelir; bir insan yok yere neden söz işitsin?

Söz işitmek: Azarlanmak, birisi kendisine darılmak.

Ben ol dehâna yok der isem söz gelir bana

Yok yerden âdemi *söz işitmek* neden gelir (G. 170/4)

Ben o ağıza yok dersem bana söz gelir; bir insan yok yere neden söz işitsin?

Söz tutmak: Söylenen bir sözü, verilen bir öğüdü kabul etmek, davranışlarını buna uydurmak (söz tutmak).

Sözüm tutmaz uyar dil her periye

Gözüne görünür var epsem olmaz (G. 230/3)

Gönül her periye uyar sözümü tutmaz, bileği taşı gözüne görünür var olmaz.

Sözünden çıkmamak (birinin): Bütün davranışlarında onun sözlerine ve isteklerine uymak.

Ey kelâmın vahy-ı münzel gibi nâ'i sağ u sol

Hiç *çıkma*zlar *sözünden* iki pâşâlar bu gün (G. 432/4)

Ey Kuranı Kerim, sözün gibi sağ ve solunda kara haberci iki paşa bu gün sözünden hiç *çıkma*zlar.

Sözünün eri olmak: Verdiği sözü ne pahasına olursa olsun yerine getiren bir kişi olmak.

El çek boşadın ise zenini zemânenin

Olmak gerek Necâtî kişi sözünün eri (G. 638/7)

Zamane kadını el çekip boşadınsa, Necati gibi sözünün eri olmak gerek.

Suya götürüp susuz getirmek: Herhangi bir işte akıl, zekâ, deneyim ve kurnazlıkla bir diğerini alt etmek.

Çok başlı dirilmesün ol zülf kim anı

Suya ilte susuz getüre hâl-i ruh-i zibâ (K. 1/6)

O saç ki çok başlı dirilmesin, zamanın süslü yüzleri suya götürüp susuz getirir.

Şeref vermek: Onurlandırmak, şereflendirmek.

Habîb işiği rakîbe *şeref virürdi* velî

Çemende gezmek ile zâg 'andelîb olmaz(G. 221/3)

Sevgilinin eşiğinde bulunmak rakibe şeref verirdi, lakin bahçede gezmekle karga bülbül olmaz.

Taş taş üstünde bırakmamak: Bir yerdeki yapıları yerle bir edercesine yıkmak.

Taş taş üzre komaz kûy-i vefâda dil-dar

Sen Necâtî turalım arkan ile taş taşı (G. 590/8)

Sevgili sefa köyünde taş taş üstünde bırakmaz, turalım sen Necati sırtın ile taş taşı.

Tatlı dil: İncitmeyen, gönül alıcı söz.

Bûseye va'deler edip leb-i cân-perver-i dost

Yine *tatlı dil* ile ağzımıza şeker ezer (KT. 44/3)

Dostun iç açan dudakları öpücüğe sözler verip yine tatlı dil ile ağzımıza şeker ezer.

Bûseye va'deler edip leb-i cân perver-i dost

Yine *tatlı dil* ile ağzımıza ezdi şeker (G. 111/7)

Dostun iç açan dudakları öpücüğe sözler verip yine tatlı dil ile ağzımıza şeker ezdi.

Tedbir almak: Önlem almak.

Yâra diñ bî-çâreler hakkında tedbîr eylesün

Baş açık abdâliyuz tedbîr'i zencîr eylesün (G. 425/1)

Kudretli din çaresizler hakkında tedbir alsın, başı açık abdalız tedbiri zincir eylesin.

Toz kondurmamak: Bir şeyde herhangi bir kusurun varlığını kabul etmemek, bir şeyi kusursuz göstermek.

Ârızuñde müşğ ovağını görüb hat dimezem

Hâşe kim toz konduram mihr'i cihân-gerd üstine (G. 508/4)

Gelende misk ovasını görüp çaylak demem, haşa ki dünyayı dolaşan güneş üstüne toz kondurayım.

Ümidini kesmek: Umudunu kesmek.

Lebüñ umar varıcak zülfüñe göñlüm gerçi

Kişi cândan *keser ümmîd* olıcak dâra yakın(G. 415/2)

Her ne kadar kişi darağacına yakın olunca candan ümidini keserse de, gönlüm saçına varınca dudağını umar.

Üstüne düşmek: Bir kimseyle veya bir şeyle çok ilgilenmek.

Câm'ı la'lüñle şarâb'ı nâb hem-reng olmasa

Küleyüb *düşmezdi* sâgar üstine âvâreler(G. 139/3)

Lâ'l dudağının kadehi ile saf şarap aynı renkte olmasa avare olanlar hücum edip kadehin üstüne düşmezdi.

Yine naziklik ile kocmağa ol sim-teni

Nice titrer görün *üstüne düşüp* pîreheni (G. 646/1)

Yine naziklik ile örter o sim teni, gömleği görün nasıl üstüne düşüp titrer.

Üstüne titremek: Bir şeye veya kimseye sevgi, özen göstermek.

Dil ol yine şûh-ı cihân *üstüne* tir tir *titrer*

Dil nedir kevn ü mekân *üstüne* tir tir *titrer* (G. 115/1)

O gönül yine işveli dünyanın üstüne tir tir titrer, göbül nedir varlık ve mekan üstüne tir tir titrer.

Murg u mâhî melek ü ins ü peri vahş ü tuyûr

Ol Süleymân-ı zamân *üstüne* tir tir *titrer* (G. 115/4)

Kuş ve balık, melek ve insan ve peri, yabani ve kuşlar, o Süleyman'ın zamanında üstüne tir tir titrer.

Dil-i miskin-i Necâtî yine ey cân-ı cihân

Bir fülân ibn-i fülân *üstüne* tir tir *titrer* (G. 115/5)

Ey dünyanın canı, Necati'nin miskin gönlü yine bir filanın oğlu filanın üstüne tir tir titrer.

İre diyu havf ider bâd-ı Sabâdan Şovuk el

Ey Necâtî serv gül-zâr *üstüne* *ditrer* turur (G. 122/6)

Ey Necâtî! Serv, sabah rüzgârından soğuk bir el değer diye korktuğundan gül bahçesi üstüne titrer durur.

Yabana atmak: Önem vermemek, önemsiz görmek.

Atma yabana cân ü dili ey kaşı kemân

Gamzen okuna çünkü gerekdir nişân iki (G. 559/6)

Ey kaşı keman can ve gönülü yabana atma, çünkü gamzenin okuna iki nişan gerektir.

Zemâne varlığını verdi aldı aşkı satın

Yabana atmalı sanman inende Mecnûnı (G. 635/6)

Zamane varlığını verdi aşkı satın aldı, Mecnunu yabana atmalı sanmayın.

Yakası açılmadık: Söylenmesinden kaçınılan (söz, sövgü veya açık saçık nükte).

Lebin katında ne lâzım ki goncayı analar

Bir iki *yakası açılmadık* haber diyeler (G. 117/4)

Dudağın katında ne lazım ki goncayı ansınlar, bir iki yaka açılmadık haber desinler.

Yan basmak: Dürüst davranmamak, kaypaklık etmek.

Neydi cânâ şem’-i ruhsârın getirmek araya

Zülf-i zâlim nisbet edip *basmasaydı yan* ana (G. 5/5)

Cana yanağının kokusunu araya getirmek neydi, zalimin saçları nispet edip ona yan basmasaydı.

Yanıp yakılmak: Derdini döküp sızlanmak.

Geceler erteye dek senden yanıp yakıldığın

Boğazından asılırsa şem’-i bezm-ârâ demez (G. 215/4)

Geceler ertesi güne kadar senden yanıp yakılırsalar, boğazından assalar içki meclisini süsleyen kokusu demez.

Yara açmak: Vücutta veya bir şeyin yüzünde yara oluşmasına sebep olmak; 2) mec. büyük üzüntü vermek.

Gamzeñ ölüm yaralarının urur bu ben fakîr

Ara okuña şâd olurun ara yaraya (G. 498/2)

Gamzen ölüm yaraları açar, bu ben fakir de bazen oklarıyla, bazen de yaralarıyla sevinirim.

Yaraya tuz biber ekmek: Bir derdin acısını çoğaltmak.

Yine dil-hastelere vasl ile merhem geliser

Yine tuz saçılısar var ise yaralu yürek (K. 12/2)

Yine gönlü hastalara gelişen merhem ile ulaşılır, yine var ise yaralı yüreğe tuz saçılır.

Yarım ağızla (söylemek): tam istekli olmayarak, yarı ister yarı istemez biçimde (söylemek).

Dünyâ bütün benüm dise yarım ağız lebüñ

Cân'ı 'azîze itmeye ayruk ecel hücûm (G. 360/2)

Dudağın yarım ağız bütün dünya benim dese, sevgilinin canını ayrik ecel hücüm eder.

Yele vermek: Savurmak, boşuna harcamak.

Dirler ki devr-i câm u zamân-ı ferahdurur

Bu devri virme âkil isen bâda zinhâr (K. 6/3)

Derler ki bahar mevsimi içki kadehini döndürüp ferahlanma zamanıdır. Akıllıysan bu dönemi yele verme sakın!

Yerden yere vurmak: Birini çok hırpalayarak acınacak duruma sokmak.

Ben beni yerden yere ursam yeridir sâye-vâr

Kim salınır dem-be-dem yanınca bir yüzü kara (G. 449/2)

Bir yüzü kara yanınca zaman zaman gölge gibi salınır ki ben beni yerden yere vursam yeridir.

Yere geçmek (yerin dibine geçmek): Pek çok utanmak, o anda kimsenin kendisini görmesini istememek.

Eriyip *yerlere geçse* yeridir hacletten

Beri kim hâr ediben yüzünü depdi yere il (K. 80/5)

Utanmaktan eriyip yerin dibine geçse yeridir ki yüzünü aşağı eğdiğinden beri başı yere değdi.

Eli uzunluğu duyuldu servin

Anın için utandı *geçti yere* (G. 531/5)

Selvinin elinin uzunluğu duyuldu, onun için utandı yere geçti.

Yerle bir etmek: Temeline kadar yok etmek, tahrip etmek

Berâber *itdi yire bürc* gibi seddümüzi

Yıkıla dilegüm oldur bu nüh hişâr-ı felek (MSA. 2/2)

Burc gibi duvarımızı yerle bir etti, dileğim odur ki bu feleğin dokuz hisarı yıkılsın.

Yerini bulmak: Uygun olan yerde olmak, kendine yakışan makamı, durumu bulmak.

Ser'i kûyında mukîm olduñ ise itler ile

Ey Necâtî eyü sen yirüñi bulduñ epsem (G. 355/5)

Ey Necati, eğer köpekleriyle beraber sevgilinin mahallesine yerleşebildiysen, sesini kes, sen tam yerini buldun.

Yıldızları barışık olmak: Birbiriyle iyi anlaşır ve geçinir olmak.

Ağladıkça göz yaşı dûr etti der-gehden beni

Yıldızım barışmadı sen mâh ile şâhım benim (G. 369/2)

Ağladıkça gözyaşı beni dergâhtan uzaklaştırdı, şâhım sen ay ile benim yıldızım barışmadı.

Ağla gözüm firâk ile derd ile âh ile

Kim *yıldızın barışmadı* gün yüzlü mâh ile (G. 453/1)

Ağla gözüm ayrılık ile dert ile ah ile ki yıldızım barışmadı gün yüzlü ay ile.

Yok yere: Gereği yokken, hiçbir neden bulunmadığı hâlde.

Saçı zincirine sabâ dolaşır

Âşıkın adı *yok yere* çekilir (G. 114/4)

Saçının zincirine saba rüzgârı dolaşır, aşğın adı *yok yere* çekilir.

Yoldan çıkmak: Doğru bilinen gidişten ayrılmak, yoldan sapmak.

Ey Necâti *çıkma yoldan* aldanıp güzellere

Şem gibi sanma kim dâ'im önünce varalar (G. 139/5)

Ey Necâti! Güzellere aldanıp yoldan çıkma, onların daima mum gibi önünde gideceklerini sanma.

Yolunu kesmek: Yürüyen bir kimsenin önüne geçip yürütmesini durdurmak.

Yine hışm ile durup gittin eyâ serv-i revân

Sana *yol kesmek* için göz yaşı arkırı varır (G. 161/4)

Ey endamlı sevgili yine hışım ile durup gittin, senin yolunu kesmek için göz yaşı aykırı varır.

Yüz bulmak: İlgi ve yakınlık görmek.

Görsen ne simberleri uryan idüp kocâr

Tapunda *yüz bulalıdan* âyine-vâr ab (K. 5/16)

Su senden yüz bulalı nice gümüş gerdanları soyup ayna gibi kucaklar.

Yüreği oynamak: Ansızın heyecanlanmak veya korkmak.

Elma atışub gayr ile gördüm Begüm oynar

Eyvâ ki kaçan ańsam anı yüregüm oynar (KT. 45/1)

Beyim, başkası ile zekice atışıp oynadığını gördüm, eyvah ki kaçtığını ansam yüreğim oynar.

Yüreği parçalanmak: Çok acımak.

Bahrün acır içi kânun *yüreği pârelenür*

Kişi bir gevheri idince bulardan hâsıl (K. 14/22)

İnsan bunlardan bir inci, bir kıymetli taş elde edince denizin içi acır, maden ocağının yüreği parçalanır.

Yüz çevirmek: Gösterdiği ilgiyi kesmek.

Tesbihi günde yüz çevrip komayanları

Gördüm ki hâlini görelî *yüz çevirdiler* (KT. 34/1)

Tesbihi günde yüz defa çevirenler elinden koymayanlar gördüm halini gördüğümünden beri yüz çevirdiler.

Fakr evinden *yüz çevirme* ey dil-i derviş kim

Derd bu derd ise derdine devâ bu derdedir (G. 172/6)

Ey dervişin gönü fakir evinden yüz çevirme ki dert bu dert ise derdine deva bu derdedir.

Yüz çevirme kaçma benden gel beri çok sevdiğim

Atasından anasından ileri çok sevdiğim (G. 376/1)

Atamdan anamdan daha çok sevdiğim, kaçma benden gel beri çok sevdiğim yüz çevirme.

Yâra ne ey müdde'i çok çok gün âhımdan benim

Yüz çevirmez âyine rûy-i siyâhımdan benim (G. 378/1)

Benim çok çok günahımdan sevgiliye ne, ey benim kara yüzlüm aynaya yüz çevirmez.

Yüz sürmek: Aşırı sevgi göstermek için yere eğilmek.

Gün zer döküp yoluna *sürer yüz* eşğine

Diler ki ede der-geh-i 'ulyana intisâb (K. 3/29)

Güneş yoluna altın döküp eşğine yüz sürerek senin yüce dergâhına intisap etmeyi arzu eder.

Sen bir nihâl-i serv-i revân mislisin k'ider

Yüz sürmek ile ayağına iftihâr âb (K. 58/13)

Sen, fidan boylu bir selvi misalisin ki su ayağına yüz sürmekle övünür.

Her gün *sürer yüzünü* cenâbına âfitâb

Anun için ererdi göke fark-ı iftihâr (K. 61/34)

Güneş her gün şerefine yüzünü sürer, onun için iftihar göğe ererdi.

Dem geldi ki gül şevkine her hâr ayağına

Yüzün süre boynun çeke yalvara benefşe (K. 105/3)

Ateş gül dikeninin ayağına geldiği her zaman ki menekşe yüzünü sürsün, boynunu çeksin, yalvarsın

Ayağın toprağına *yüz sürenin* gönlü Şehâ

Pür olur genc ü gınâ ile gider renc ü anâ (TB. 2/8)

Ey sevgili! Ayağının toprağının tozuna yüz sürenin gönlü zenginlik ve hazine ile dopdolu olur sıkıntı gazap terk eder.

Mihr ayağına *sürer yüzün* eyâ mâh-ı celâl

Kim ola halk-ı cihân başının üstünde yeri (TB. 3/2)

Büyük ve azametli ayın, cihanın başının üzerinde yeri olmasının güneşin ayağına *yüzünü sürmesinden* mi?

Sürer yüzün ışığına gice ve gündüz ey dil

Hâk-i der-gâhı var iken nidelüm sim-ü-zeri (TB. 3/5)

Ey gönül, Hak kapısı varken altın ve gümüşü ne yapalım, gece gündüz eşığına yüz sürelim.

Ayağına *yüzün sürer* Necâtî

İyi varır başında devleti var (G. 86/7)

Necati ayağına varır yüzünü sürer, iyi başında devleti var.

Yüzümü ayağına *süreyim* nice olsa gerek

Nihâyeti bu ki sen serveri sever diyeler (G. 117/2)

Sonu bu ki sen reisi seversin desinler, gerek olsa ayağına nice yüzümü süreyim

Eşiği tozu ne iksir olur ki şems ü kamer

Yüzünü sürmeyecek altın adı bakır olur (G. 169/3)

Güneş ve ayın eşiğinin tozu ne iksir olur ki yüzünü sürmeyecek altının adı bakır olur.

Ayağın toprağına *sürsem yüzüm gözüm* nola

Görmek olmaz her murâdı sim ile zerden ırağ (G. 267/2)

Ayağının toprağına yüzümü gözümü sürsem nolur, her muradı gümüş ve altından uzak görmek olmaz.

Bâb-ı keremdir eşiğin geldi Necâti *yüz sürer*

Anun onulmaz derdine himmet gerek Şâh-ı Necef (G. 268/6)

Necati cömertlik kapısının eşiğine geldi yüz sürdü, onun iyileşmez derdine Necef Şahi'nin yardımı gerek.

Yüz sürmez isem eşiği tozuna sıdk ile

Bin kez sabâ gibi varayım Ka'be'ye yayak (G. 273/4)

Doğrulukla eşiğinin tozuna yüz sürmezsem, saba rüzgârı gibi bin kez Kâ'be'ye yürüyerek varayım.

Ko Necâti kapına *sürsün yüzün* men etme kim

Muhkem olmaz kangı divârın ki berg-i kâhı yok (G. 277/5)

Necati kapına koy yüzünü sürsün reddetme ki, hangi duvarın saman yaprağı yoksa dayanıklı olmaz.

Her haste-dil kapına *yüzün sürdüğü* bu kim

Darü's-şifasıdır eşiğin mübtelâların (G. 298/4)

Kapına her yüz süren gönlü yaralı ki bu eşiğin düşkünlerin şifa evidir.

Yâruñ ayağı tozına *sürmiş yüzün* meğer

Ayuñ yüzinde görini duran behak degül (G. 335/6)

Meğer sevgilinin ayağının tozuna yüzünü sürmüş, ayın yüzünde görünüp duran behak değil.

Dedim eşiğine *yüzüm süreyim* güldü dedi

İşte bak Ka'be gerek hâcı gerek kurbân ol (G. 336/3)

Dedim “eşiğine yüzümü süreyim” güldü, “bak, işte Ka'be, istersen hacı, istersen kurban ol” dedi.

Ben Necâti kapının hâkine *yüz sürdüğüm* ol

Umarım bir gün ere ayağın öpmeğe elim (G. 366/7)

Ben Necati o kapının toprağına yüz sürdüm, umarım bir gün elim ayağını öpmeye erer.

Ayağına *yüz sürüp* geçmek durur maksûd-ı eşk

Çekme dâmânın benim serv-i revânım âbdan (G. 383/7)

Gözyaşımın amacı ayağına yüz sürüp geçmektir, benim endamlı sevgilim sudan eteğini çekme.

Sürdüm rakibi sürmek için yerlere *yüzüm*

Süre süre getirdim ola mı zamânesin (G. 386/4)

Rakibi sürmek için yüzümü yerlere sürdüm, zamanesin süre süre getirdim olur mu?

Bir kez *yüzüm* ayağına *sürmeğe* erse el

İzin tozuna tadar idim za'ferân ile (G. 448/6)

Yüzüm ayağına sürmeye bir kez erse, el izinin tozunu safranla tadardım.

Varayım Ka'be'ye derviş olayım *yüz süreyim*

Yâ Rab ol hüsn çerağın bana yandır demeğe (G. 450/4)

“Ya Rabbi o güzellik çirasını bana yandır” demek için derviş olup Ka'be'ye varayım, yüzümü süreyim.

Eşiğine ko doyunca *süreyim yüzüm gözüm*

Çok sürülür çün bilersen sîm ile zer Ka'beye (G. 456/2)

Gözüm doyunca eşiğine koy yüzümü süreyim, bildiğin için altın ile gümüş Kabe'ye çok sürülür.

Olduğuyçün kad ü zülfüne muşâbih âyet

Mushaf açıp *sürerim yüzüm* Elif-Lâmlara (G. 464/6)

Boyuna ve saçlarına benzeyen ayetler olduğu için, Kur'an-ı Kerim açıp elif lamlara yüzümü sürerim.

Sensin ol şâh-ı felek-mertebe kim leyl ü nehâr

Yüz sürer eşiğine şems ü kamer döne döne (G. 467/4)

Sen o felek rütbeli sultansın ki, ay ve güneş, gece ve gündüz döne döne eşiğine yüz sürer.

Şol kadar *sürdüm yüzümü* itlerin izine kim

Al olupdur kanlı yaşımdan gül-i hod-ru gibi (G. 560/5)

Şu kadar itlerin izine yüzümü sürdüm ki kanlı yaşımdan yabani gül gibi kırmızı olmaktadır.

Yüz sürmeğe eşiğine bir kez

Yâ Rab bana feth-i bâb yok mu (G. 621/4)

Ya Rab eşiğine bir kez yüz sürmeye bana fetih kapısı yok mu?

Yüzüme düşmez ayağın tozuna *yüz sürmek*

Nidelim böyle imiş arada Hakkın dileği (G. 642/3)

Ayağının tozuna arada yüz sürmek yüzüme düşmez, ne yapalım Hakkın dileği böyleymiş.

Yüz vermek (birine): İlgi, yakınlık göstermek, bütün davranışlarını hoş görmek.

Zülfün nice yollar basa ey çeşmi harâmî

Şimden geri *yüz verme* gel ol kâfire zirâ (K. 1/11)

Ey yol kesen göz saçın nice yolları basa, bundan sonra gel o kâfire yüz verme.

Serîr-i hüsne geçirdin bu denli *yüz verdin*

Aceb mi ger ola zülf-i ziyâde-ser güstâh (G. 44/2)

Bu denli yüz verdin güzellik tahtına geçirdin, acaba küstah saçları başa fazla ola.

Pâklikten gayrı nem gördünse söyle dostum

Kimseye *yüz vermemek* âyinenin âyiniidir (G. 167/9)

Dostum temizlikten başka neyimi gördüysen söyle, kimseye yüz vermemek aynanın adetidir.

Zülf-i siyâhî baş ege mi ben şikesteye

Kim dost *yüz vereli* gönüllendi ol fudûl (G. 329/3)

Siyah saçların ben yenilmiş baş eğer mi ki dost yüz vereli lüzumsuz gönüllendi?

Kime kinin var ki zülfe böyle *yüz virdin* dedim

Dedi genc-i hüsnüm için ejdehâ olsun derin (G. 417/7)

Kime kinin var ki saçlarına böyle yüz verdin dedim, gençliğimin güzelliği için derin ejderha olsun dedi.

Dil-ber yüzüne gül der imiş andelib-i bağ

Yüz vermesin inende güle nisbet etmesin (G. 427/7)

Sevgili yüzüne bağın bülbülü gül dermiş, yüz vermesiylede güle nisbet etmesin.

Yüz berkidip âyine sana karşı gelirse

Ol yüz süze *yüz verme* inen yüze getirme (G. 528/4)

Ayna yüzünü sertleştirip sana karşı gelirse o yüz süze yüz vermekle yüze getirme.

Yüz berkidip gelemes idi âyine yüze

Sen *yüz verirsin* ey yüzü hurşid o yüz süze (G. 558/1)

Ey güneş yüzlü, yüzünü sertleştirip ayna yüze gelemesdi, sen yüz verirsin o yüz süze.

Yüze gülmek: Yalandan dost görünmek

Yüzüne güler bir iki gün yine gider

Sen fürkat ile nice edersin gulgul (R. 56/2)

Bir iki gün yüzüne güler yine gider, sen ayrılık ile nice bağırırsın.

Sarrafa-ı didemizde o dil-ber güher sezer

Yüzüme güldüğü bu ki boyunda zer sezer (G. 211/1)

O dilber sarraf gözümüzde elmas sezer ki yüzüme güldüğü bu boyunda altın sezer.

Yüzü ak: Suçu ve utanılacak bir durumu bulunmayan.

Âfitâbım *yüzün ağ* alnın açıktır gerçi kim

Sâye-vâr ardıncadır bir nice yüzü karalar (G. 139/4)

Güneş gibi sevgilim! Gerçi yüzün ak, alnın açıktır ama birçok yüzü karalar gölge gibi ardından gezmektedir.

Ay-ü-günden alnuñ açuk *yüzüñ ağ*

Hey benüm zülfi siyahum gel berü (G. 437/3)

Hey benim siyah saçlım ay ve günden alnın açık yüzün ak, gel yanıma.

Yüzü gülmek: Neşelenmek, sevinmek, sevindirici bir duruma kavuşmak.

Yine dünyâ *yüzü güldü* Necâtî tehniyet söyle

Bilirsin devr-i gülde çoğ olur bülbülde sohbetler (G. 207/8)

Necati hoş geldin de, yine dünyanın yüzü güldü; bilirsin gül mevsiminde bülbülde sohbet çok olur.

Sâkıyâ doldur berü câm-ı sürûr-encâmı kim

Güldü dünyanuñ *yüzi* açıldı gülşen gül gibi (G. 587/2)

İçki sunan son sevinç kadehini beri doldur ki gül bahçesi gül gibi açıldı dünyanın yüzü güldü.

Yüzü kara: Utanacak bir durumu bulunan.

Sen gözi alayı şikâr itmiş

Bir nice *yüzi karalar* dirler (KT. 35/3)

Nice yüzü karalar sen gözü alayı avlamış derler.

Âfitâbum yüzüñ ağ alnuñ açıkdur gerçi kim

Sâye-vâr arduñcadur bir nice *yüzi karalar* (G. 139/4)

Güneş gibi sevgilim! Gerçi yüzün ak, alnın açıktır ama birçok yüzü karalar gölge gibi ardından gezmektedir.

Çok günâhuma çok gözüm yaşı var

Yüzi kara ise akçesi akdur (G. 147/6)

Çok günahıma çok gözyaşım var, yüzü karaysa akçesi aktır.

Bir iki *yüzi karalar* nola öğerse seni

Ki zer mihaksüz olımaz çerağ zulmetsüz (G. 238/2)

Bir iki yüzü karalar seni överse ne olur, ki oruç mihaksız kandil zulmetsiz olamaz.

Ben beni yirden yire ursam yiridür sâye var

Kim salınur dem-be-dem yanuçca bir *yüzi kara* (G. 449/2)

Bir yüzü kara yanınca zaman zaman gölge gibi salınır ki ben beni yerden yere vursam yeridir.

Virdi fenâya yaşum-u-ahum yiri göki

Yir gök kabûl ide mi bu ben *yüzi karayı* (G. 581/2)

Yaşım ve ahım yeri göğü fenaya verdi, bu ben yüzü karayı yer gök kabul eder mi?

Yüzi kara vü gözleri ağ ola rakibüñ

Sögmek nicedür bilmezsin elkıssa du'acı (G. 640/4)

Rakibin yüzü kara ve gözleri ak olsun, sövmek nicedir sözün kısası bilmem.

Yüzü yok: Bir kusuru bulunduğu ya da daha önce çok şey istemiş olduğu için kendisinden bir istekte bulunmaya utanıyor.

Güneş yüzini görüb eskilendi bedr-i münir

Taňa kalub tapuňa gelmeğe senüñ *yüzi yok* (G. 282/5)

Parlak ay senin güneş yüzünü görüp parlaklığını kaybetti, senin huzuruna gelmeye yüzü yok.

Yüzüne bakmamak: Önem vermemek, ilgilenmemek.

Dil garib olduğu için *yüzine bakmaz* habîb

Gerçi kim mergûb olur her nesne kim ola garîb (G. 23/1)

Gönül garip olduğu için sevgili yüzüne bakmaz, gerçi istenilen her nesne ki garip olur.

Âşık olduğum tuyuldan *yüzüme bakmaz* habib

Yöresine uğramaz ölümlü bimâruñ tabib (G. 25/1)

Aşık olduğumu duyalı sevgili yüzüme bakmaz, doktor ölümlü hastanın yöresine uğramaz.

Ne müşkildür ki sevdiği Necâti *yüzüne bakmaz*

Kaçan kim iltifât-ı Âsaf-ı âli-cenâb olmaz (G. 243/7)

Ne zordur ki sevdiği Necati yüzüne bakmaz, kaçan ki şerefli Âsaf'ın iltifatı olmaz.

Ol serv Necâti'nüñ *bakmaz yüzine* zirâ

Şimşâd-ı bahâr itmez evrâk-ı hazândan haz (G. 259/7)

O selvi Necati'nin yüzüne bakmaz çünkü bahar şimşiri sonbahar yapraklarından haz etmez.

Dönüb *yüzüñe bakmadı* mümkünler olmadı

Sayd eyleyen Necâti seni bir nigâh ile (G. 453/7)

Necati seni bir bakışla avladı, dönüp yüzüne bakmak mümkün olmadı.

Yüzüne vurmak: Kabahatini yüzüne kaşı söyleyip kendisini ayıplamak.

Eksüklüğünü *yüzine urma* kamerüñ kim

Yohsula itâb eyleyicek bayı kınarlar (G. 155/2)

Ayın eksikliğini yüzüne vurma ki yoksulu azarlayacak beyi kınarlar.

Yüzünü ekşitmek: Yüzüne memnun olmadığını belirten bir anlam vermek.

Sen turub sofi *yüzüñ ekşitdüğüñden* kime ne

Acıdur bî-çâre yavuz sirke kendü kabını (G. 632/6)

Sofu, senin durup yüzünü ekşittiğinden kime ne, zavallı keskin sirke kendi kabını acıtır.

Zapt etmek: Zorla almak, tutmak.

Levh-i zamîri *zabt ider* ahvâl-i ‘âlemi

Kavl-i müellifi nitekim safha-i kitâb (K. 3/19)

Kitap sayfası nasıl yazarının sözlerini zapt ederse, onun gönlünün levhası da dünyanın hallerini zapt eder.

İçindeki beyazı işârâtı bes nedür

Zabt itmedi ise memleket-i Rumı ger nişân (K. 21/27)

Eğer, nişan Anadolu'yu zapt etmediyse, içindeki pek çok beyaz işaret nedir?

EK 3

A

âbâd: 1. sonsuz gelecek zamanlar 2. mamur, şen

âb'ı hayât: 1. içene ebedi hayat bağışlayan efsanevi su, hayat suyu 2. çok tatlı ve hafif su

âf-tâb: 1. güneş 2. güneş ışığı 3. güzel kadın 4. güzel yüz 5. şarap

B

bâr: tanrı, allah

benefşe: 1. menekşe 2. mor

bî-çâre: çaresiz, zavallı

C

cefa: eziyet, incitme

cemâl: yüz güzelliği

cevr: haksızlık, eza, cefa, eziyet, zulüm, sitem

Ç

çeşm: göz

D

dehen: ağız

dem: 1. soluk, nefes 2. içki 3. an, vakit, zaman

didâr: yüz, çehre

dil-dâr: birinin gönlünü almış sevgili

dûd: duman, tütün

E

ebrû: kaş

eflâk: semalar, gökler

F

fâş: meydana çıkma, duyulma, açığa vurma, dile verme

G

girye: ağlama, ağlayış, gözyaşı

gûşe: köşe, bucak

gül-zâr: gül bahçesi, gül tarlası, gülistan

H

handân: gülen, gülücü, güler, sevinçli

hâtem: mühür, üstü mühürlü yüzük

hudâ: tanrı

hûrşîd: güneş

İ

ihyâ: 1. diriltme, diriltme, canlandırma 2. yeniden kuvvetlendirme 3. uyandırma, canlandırma

irşâd: doğru yolu gösterme, uyarma

ivaz: bedel, karşılık, karşılık olarak verilen şey

J

jengâri: 1. pas, kir 2. bakır pası

K

kadr: 1. değer, itibar 2. onur, şeref, haysiyet 3. rütbe, derece

kamer: ay

L

lâ'l: kırmızı, al

leb: dudak

leşker: 1. asker 2. yiğit, kahraman, cesur

M

mâh: ay

meh-pâre: 1. ay parçası 2. çok güzel kimse

mey: şarap

mihr: güneş

N

nâle: inleme, inilti

nâm-dâr: namlı, ünlü

nûş: 1. tatlı, bal 2. içki

Ö

özge: 1. başka 2. iyi, güzel

P

pây-mâl: ayak altında kalmış, çiğnenmiş

peymân: yemin, and

pir: yaşlı, ihtiyar

R

renc: 1. ağrı, sızı 2. zahmet, sıkıntı

rûze-dâr: oruçlu

rümmân: nar

S

sâgar: 1. kadeh, içki bardağı 2. allah'ın nuru ile dolan insan gönlü

sâki: 1. su veren, su dağıtan 2. kadeh, içki sunan 3. allah nuru saçan kimse

serv: 1. servi, selvi 2. sevgilinin boyu

sitâre: 1. örtünülecek, perdelenecek şey 2. yıldız 3. talih, kader, baht

Ş

şâd ol: sevinmek, memnun ve mutlu olmak

şeh-süvâr: ata iyi binen

şems: güneş

şikeste: 1. kırık, kırılmış 2. yenilmiş

şirin-suhan: sözü tatlı, hoş sohbet

T

tig: kılıç

tûti: papağan

U

uş: kuş yuvası

Ü

üftâde: 1. düşmüş, düşkün, biçare 2. aşık

V

vâr: benzetme edatı, gibi

Y

yeg: 1. bir, tek 2. birlik, bir oluş

Z

zâhid: 1. çok, aşırı sofu, kaba sofu 2.
kızılbaş olmayan

zihi: 1. şu, bu 2. ne güzel, ne hoş 3.
aferin, bravo

zinhar: sakın, asla, olmaya

zülûf: saç